MEDEDEELINGEN OVER HET EILAND SALEIJER.

DOOR

H. E. D. ENGELHARD,

Contrôleur, 1^e Klasse bij het Binnenlandsch Bestuur buiten Java en Madoera.

In „de Indische Gids“ werd sedert April dezes jaars in eenige artikelen de politieke en economische toestand van het eiland Saleijer beschreven; hier vinde, als meer eigenaardig voor dit tijdschrift geschikt, de bespreking van enkele andere onderwerpen betreffende dat eiland eene plaats.

Achtereenvolgens wenschen wij de aandacht te vestigen op de ligging, grootte, klimatologische, physische en hygienische gesteldheid van het eiland, waarbij wij tevens eenige aantekeningen voegen omtrent het planten-, dieren- en delfstoffenrijk, en waarna de bevolking zelve ons moet bezighouden, haar sterkte en verdeling, voeding, kleeding, karakter, zedelijke toestand, taal, woningen, muziek, volksvermakelijkheden en middelen van bestaan.

Na de ontwikkeling van een en ander verdienen de godsdienst, hadjies, graven, geestenwereld en de merkwaardige dooden-grotten, die op 't eiland gevonden worden, eene opzettelijke beschouwing.

Omtrent hetgeen er betreffende den landbouw en de vee-teelt, de communicatie-middelen, de handels- en scheepvaart-beweging, de muntcirculatie en de inkomsten van het gouvernement valt aan te teekenen, verwijzen wij den belangstellenden lezer naar onze mededeelingen in „de Indische Gids“. Hier zij echter nog ten slotte eene plaats ingeruimd voor eene schets van de geschiedenis van Saleijer, meerendeels aan archiefstukken ontleend.

I.

LIGGING, GROOTTE, KLIMATOLOGISCHE, PHYSISCHE EN HYGIENISCHE GESTELDHEID. PLANTEN-, DIEREN- EN DELFSTOFFENRIJK.

Tusschen de zuidoostelijke punt van Zuid-Celebes — Oedjoeng Bira of Oedjoeng Lassowa — en het eiland Flores of Mangarai liggen tal van eilanden en eilanden-groepen, allen behorende tot het gewest Celebes en onderhoorigheden. Gelegen tusschen ongeveer $119^{\circ} 50'$ en $121^{\circ} 30'$ O.L. zoomede $5^{\circ} 36'$ en $7^{\circ} 25'$ Z.B. vormen zij gezamenlijk de afdeeling Saleijer, welke naam ontleend is aan het hoofdeiland ¹. De meest belangrijke daaronder zijn: Poeloe Pasi of Varkenseiland, aan de westkust tegenover het etablissement, verder zuidwaarts Malimboe, Goewang, Bahoe-loewang, Tamba-longang, Poelasi of Lasi, Ambo-laki of Mama-laki of Malintjoeng, Djaïlamoe, Sisir of Batoe-Batoe, Djampeija, Tana-Malala, welke beide laatsten slechts door eene zeer enge passage — Taroesan geheeten — van elkander gescheiden zijn, verder Poeloe-Katela, Poeloe-Kambing of Poeloe-Bembé, Poeloe-Ragi, Poeloe-Opa en Tapaija, wijders Kalaoe of Lambégo, Bonérate, Madoe of Pandjang, Kalaoe-towa, Kawi-kawijang of Baarseiland, Zuideiland, Kajoe-wadi, Groot en Klein Karompa, Groot en Klein Latondo en eindelijk de niet bij namen bekende eilandjes, uitmakende de groep der Tijger-eilanden. In 't geheel zijn de tot de afdeeling Saleijer behorende eilanden, zoo groote als kleine, 73 in getal.

Vele dezer eilanden worden ook door Valentijn vermeld ², maar zijne opgave laat aan nauwkeurigheid zeer veel te wenschen over; o. m. worden de eilanden Bonérate, Kalaoe of Lambégo en de Tana-Djampeija-groep eenvoudig verzwegen, terwijl met het Baajen-eiland zeer vermoedelijk Pasi of Varkenseiland bedoeld wordt.

Het hoofdeiland is van den vasten wal gescheiden door straat Saleijer, welke van Oedjoeng Lassowa tot de tegenover-

¹ Volgens den Reg. Almanak van 1882, dl. I, bladz. 288* ligt Saleijer (vlaggestok) op $6^{\circ} 7' 2''$ Z.B. en $120^{\circ} 27' 26''$ O.L.

Soengi-minasa (Djampeija-eiland) op $7^{\circ} 3' 40''$ Z.B. en $120^{\circ} 30' 31''$ O.L.

Kalaoe towa (Z.W. punt) op $7^{\circ} 25' 37''$ Z.B. en $121^{\circ} 44' 47''$ O.L.

Baarseiland (Kawi-Kawijang) op $6^{\circ} 53' 55''$ Z.B. en $120^{\circ} 12' 20''$ O.L. (Greenwich).

² Oud- en Nieuw Oost Indiën, Dl. III. Beschrijving van Makassar.

liggende noordelijkste punt van het hoofdeiland circa één geogr. mijl of 7.420 kilometer breed is¹. Herhaalde loodingen hebben aangetoond, dat men op 100 vadem diepte nog geen grond kan krijgen.

Gezien van de eilanden Lioekang-lowe en Bétang, — beiden in straat Saleijer — dan wel van het strand te Kolong, — zuidkust van het regentschap Bira (afd. Ooster Distrikten) — vertoont het hoofdeiland in dwars-doorsnede een driehoek, waarvan de top ligt in den hoogsten berg den Bontona-Haroe, — volgens eene door mij gedane meting eene hoogte van ruim 1700 meter bereikende — met eene basis van nagenoeg 9 paal² of 13 kilometer, terwijl de oostelijke opstaande zijde zeer steil, de westelijke daarentegen zeer zacht hellende is. In lengte-doorsnede vertoont het zich ongeveer als een gelijk-beenige driehoek, waarvan de basis omtrent 53 paal lang en de top wederom in evengenoemden berg gelegen is, loopende beide opstaande zijden zacht hellend noord- en zuidwaarts af. Gezien van Kajoe-wadi of eenig ander ten oosten van Saleijer gelegen eiland doet het zich voor als twee zeer dicht bij elkander gelegen eilanden, als een gevolg eener zeer diepe inzakking tusschen de bergen Nipotokka en Bodi, beiden aan de zuidelijke punt.

De oppervlakte van het hoofdeiland bedraagt 280 □ palen of 635.88 □ kilometer, verdeeld over de navolgende regentschappen:

Tanette	38 □ paal of	86.30 □ KM.
Batamata	28 " " "	63.59 " "
Boeki	29 " " "	65.86 " "
Boneya	53 " " "	120.36 " "
Benteng (hoofdplaats) . .	2 " " "	4.54 " "
Bonto-bangoen met Poeloe		
Pasi	62 " " "	140.80 " "
Bala-boelo	9 " " "	20.44 " "
Laijolo	40 " " "	90.84 " "
Barang-Barang	19 " " "	43.15 " "

De zee, die het eiland bespoelt, is op vele plaatsen aan de oostkust, zelfs in de onmiddellijke nabijheid van de kust, bizonder diep, hetgeen niet bevorderlijk is voor het ontstaan

¹ Notizia su Selajar isole adiacenti, del Prof. P. J. Veth. Uitgave van Guido Cora.

² Een paal = 1507 M.

van handelsplaatsen. Bovendien leveren de talrijke baaien en inhammen volstrekt geen geschikten ankergrond op. Aan de westkust daarentegen is zij zeer ondiep, neemt zacht glooiende in diepte toe en kenmerkt zich door eene menigte koraalbanken. Vooral springt dit in 't oog bij lage ebbe in de maanden Augustus, September en October, als wanneer de bodem, soms tot circa 200 meters geheel droog vallende, prachtige planten- en koraalwoekeringen vertoont. Eene uitzondering hierop maakt de binnenzee, gevormd door het eiland Pasi en de westkust van het regentschap Bonto-bangoen, die men gevoegelijk de baai van Bonto-bangoen zou kunnen noemen. Voor het etablissement eene breedte hebbende van circa 1700 M. loopt zij over een afstand van 3600 M., gemeten van den vlaggestok, tot de kampong Padang zeer trechtervormig toe, vormende een oppervlakte van ongeveer 400 hectaren, geheel beschut tegen de jaarlijks heerschende hevige westelijke winden, ten gevolge waarvan tevens veel zand en slib door de zee worden aangevoerd.

Bovendien ontlasten zich daarin vier riviertjes, naamlijk de Boca-Boea, de Pangiliang, de Giring-Giring en de Binangaloera, welke allen, om van de vele beekjes niet te spreken, vooral in den regentijd zeer veel slib van het gebergte afvoeren. Bij nader onderzoek zou zeer waarschijnlijk blijken, dat de zeebodem onder dezen aangeslibden grond eveneens uit koraalgesteente bestaat.

Ook de eilanden Tamba-longang, Poelasi, Kajoe-wadi en Djaïlamoe zijn omgeven door een gordel van koraalbanken, die bij ebbegetij droog vallen. Dit zelfde geldt ook voor de oostkust van het eiland Bahoe-loewang, de noord- en oostkust der Djampeija-groep, de noord- en westkust van Kalaoe of Lambégo, zoomede de westkust van Bonérate. Diensvolgens is het zand, door de zee afgezet, van tweeërlei aard; dat van de oostkust van Saleijer zeer fijn en wit, wegens het voortdurend schuren van den stroom over rotsen en koralen; aan de westkust daarentegen grof korrelig en grijsachtig, evenals overal elders.

Overigens kenmerkt de zee zich allerwege door de groote helderheid van het water, zoo zelfs, dat men bij helder weer op onderscheidene vademmen diepte het planten- en dierenleven op den bodem duidelijk kan waarnemen.

Een vreemd verschijnsel, dat nergens in die mate als te Saleijer mijne aandacht heeft getrokken, is het op sommige tijden des jaars bizonder erg phosphoriseeren van het zeewater.

Verder is de rijkdom van visch in de wateren van Saleijer, voornamelijk gedurende de moessons-kenteringen, van algemeene bekendheid en vindt de bevolking daarin eene aanzienlijke bron van inkomsten.

Van de zeestroomingen in de onmiddellijke nabijheid van het hoofdeiland kunnen de navolgende feiten een denkbeeld geven. In de maand Maart 1879 werd in een goed gesloten sodawater-flesch aan de oostkust van het eiland Tamba-longang het volgende Engelsche briefje gevonden:

Barque norman coint Aug. 8—1878 Lat: 13° 35' U
Sud 109° 30' E. all well, last three days have had
about 1½ karts per hour of northerly current. Any body
puding this, please report it on case of the currents.

(Geteekend)

ANDREW SHEWAN.

Master.

Voorts werd weinige maanden later te Tilé-Tilé-westkust, regents. Bontobangoen, een corps-mort opgevischt, zooals die, volgens deskundigen, alleen gebruikelijk zijn in de Engelsche koloniën, doch nimmer in onzen archipel.

Hiermede stemt het bericht overeen, dat het stoomschip „Sumbawa“ van de Ned. Ind. Stoomvaartmaatschappij, in het begin dezes jaars door straat Lombok naar Makassar varende, uitgestrekte puimsteenvelden heeft aangetroffen, afkomstig van Krakataoe.

Daar volgens ingewonnen berichten nooit te voren dergelijke strandvonden hebben plaats gehad, rijst onwillekeurig de vraag of de verschillende zeestroomingen, zoo in den Ind. oceaan als in den archipel, in de laatste jaren zulke veranderingen hebben ondergaan.

De kenteringen — pentjaraba —, doorgaans in de maanden April en November, kenmerken zich of door windstilte, soms gedurende verscheidene dagen, of door een elk oogenblik veranderenden wind. De regentijd heerscht, even als in het oostelijke gedeelte van Zuid-Celebes, gedurende de maanden Mei, Juni en Juli en gaat gepaard met zware regens en onweersbuien. Wegens de onmiddellijke nabijheid der zee zijn deze laatsten natuurlijk lang zoo hevig niet als op den vasten wal. Gedurende eene dezer onweersbuien nam ik op den 6 Juni 1879 een zonderlingen bliksemslag waar. Hij sloeg namelijk in de kroon van een hoogen klapperboom achter de gevangenis, liep circa 5 meter langs den stam, sprong over op de kroon van een

anderen boom op ongeveer 10 meter afstand, liep wederom 6 à 7 meter langs den stam en trof daarop een zeer jongen boom eveneens in de kroon op circa 20 meter van den voorgaanden verwijderd. Bij het vellen van den laatsten, ontdekte ik, dat de bliksem zich door het inwendige zachte gedeelte van den stam eenen weg naar den voet had gebaand, waaruit hij even boven den grond was getreden.

Omtrent de hoeveelheid regen, welke jaarlijks valt, zijn geene gegevens verzameld wegens gemis aan een regenmeter. De meeste regens echter vallen bij noordelijke winden, als een gevolg der ligging van Saleijer ten opzichte der golf van Boni. De regenwolken, door het gebergte aangetrokken, blijven boven het eiland hangen en ontlasten zich zoodra de winden, uit die golf komende, sterker zijn dan die, welke die wolken opdreven.

De temperatuur ter hoofdplaats varieert, volgens dagelijksche waarnemingen, van 70° à 72° Fahrenheit 's ochtends vóór zonsopgang tot 90° à 95° 's namiddags 2 uur. De koelste maanden zijn Augustus, September en October; de temperatuur daalt dan 's ochtends vóór zonsopgang niet zelden tot 60° F.

Ook dient hier een zeer merkwaardig luchtverschijnsel vermeld. Zoowel in den oost- als westmoesson, wanneer het eenigszins flink waait — nimmer bij windstilte — bespeurt men na zons- ondergang tot ongeveer 8 à 9 uur een zilveren gloed aan de noord- en zuidpunt van het eiland, alsof daar ieder oogenblik de opkomst der maan kan worden verwacht. Dit zilveren schijnsel, dan eens sterk, dan eens zwak, is op grooten afstand in zee zichtbaar, zoodat het door de zeelieden als herkenningsteeken beschouwd wordt. De plaatsen, waar dit licht uitstraalt, zijn in het noorden de piek van Rara (reg. Tanete) en in het zuiden de Nipotokka (reg. Barang-Barang).

Het volk, steeds bereid tot overdreven voorstellingen, dikwijls zelfs tot de meest onmogelijke, houdt dit verschijnsel voor de uitstraling van eenen kolossalen klomp goud, diep onder den grond. Waarom het zich nu juist voordoet, weinige oogenblikken na zonsondergang, op die twee bergtoppen en niet op de vele anderen op het eiland, zijn vragen, die eerst na een lang en grondig onderzoek kunnen beantwoord worden. Moet hier misschien aan een electrisch verschijnsel gedacht worden? Voor hen, aan wie zulks vreemd moge klinken, diene dat o. a. door

de gezagvoerders van stoomschepen, op hunne reis om de zuid, dikwijls geklaagd wordt, vooral in de kenteringen, over de in de lucht aanwezige electriciteit. Zeer waarschijnlijk staat de hygroskopische toestand der lucht hiermede in nauw verband, althans 't is bekend, dat bij eene droge lucht en een stevigen wind dergelijke electriche verschijnselen kunnen ontstaan. Ik ben niet in de gelegenheid geweest hiernaar een onderzoek te kunnen instellen. Vermoedelijk moet ook aan eene dergelijke oorzaak de gloed toegeschreven worden, welken men bespeurt boven de Tana-Djampeija-eilanden, Lambégo en Bonérate met dien verstande, dat het boven de eerstgenoemden het sterkst, boven het laatste het zwakst is, misschien in verband staande met de grootte van het land.

Eindelijk mag ook de prachtige echo niet onvermeld blijven, welke men op de reede van de hoofdplaats kan hooren. Op circa 200 meters van het strand, tusschen de passer en het bruggehoofd, veroorzaakt een kanonschot een vaak tienvoudige echo in het gebergte. Ook nabij de kampong Padang hoort men iets dergelijks, doch lang zoo duidelijk en fraai niet.

Met het klimaat staat de gezondheidstoestand in een nauw verband. Over het algemeen is Saleijer volstrekt niet zoo ongezond als de ontzettende roep, die daarvan opgaat. De koortsen, waardoor het land zoo berucht is, heerschen nagenoeg uitsluitend gedurende de kenteringen, in het voorjaar in veel ergere mate dan in het najaar, zoo zelfs dat in vele kampongs een deel der bevolking daaraan steeds ziek ligt. Die koortsen zijn echter meerendeels eenvoudige intermitterende, zonder eenig kwaadaardig karakter, althans indien men de noodige voorzorgen neemt, maar dit laat dikwijls veel te wenschen over. Velen toch, zoo niet allen, baden zich niet alleen gedurende de hitte der koorts, maar weigeren zelfs chinine te gebruiken wegens den bitteren smaak, doch meer nog wegens de onaangename gevolgen daarvan. Liever besmeert men het lichaam en het gelaat met allerlei soorten van blanketsel, terwijl het dragen van amuletten de geneeskracht daarvan moet verhoogen. Natuurlijk geldt dit meer van de volksklassen, ofschoon de hoofden, vooral zij die ver van de hoofdplaats wonen en dus de hulp van den dokter djawa moeten ontberen, van het gebruik van dergelijke middelen volstrekt niet afkeerig zijn. 't Is duidelijk, dat kwakzalvers en bedriegers hier een ruim veld tot exploitatie vinden, vooral, indien zij, bij een weidschen titel, nog de noodige radheid van tong voegen.

Aan deze omstandigheden is dan ook veelal de doodelijke afloop van vele koortsgevallen toe te schrijven.

Hoe deze koortsën ontstaan, is nog duister; misschien zijn het wel dezelfde oorzaken waardoor vele Moluksche eilanden door koorts geteisterd worden. Eenigen en onder hen Dr. v. d. Stok¹ meenen, dat de moerassen en koraalriffen daaraan schuld hebben; anderen, zooals de contrôleur Nagel², schrijven haar toe aan de groote menigte klapperboomen, waardoor eene behoorlijke luchtverversching belet wordt. Hoe is echter met deze onderstellingen het voorkomen dier koortsën in de bergstreken te verklaren? Daar toch worden geene moerassen noch koraalriffen en betrekkelijk weinig klapperboomen aangetroffen. Veel meer hel ik over naar het gevoelen van hen, die de oorzaak daarvan zoeken in de aanwezigheid van fecale stoffen. Onder den beganen grond vindt men op één of meer meters diepte, eene soms zeer dikke laag van koraalgesteente. Wegens de grootte hitte missen de rottende stoffen, zoo dierlijke als plantaardige, een der vereischten — de vochtigheid — in voldoende mate voor het ontbindingsproces te bevorderen. De eerste regens in Januari en Februari waardoor de ondergrond langzamerhand doorweekt wordt, bespoedigen dat proces, maar tevens dringen die onreine stoffen des te gemakkelijker tot het bovenbedoelde koraalgesteente door, waarop zij stuiten. Onder de gezamenlijke inwerking van lucht, warmte en vochtigheid ontstaan dan de schadelijke miasmen, die door den bovenliggenden weeken bodem een zeer gemakkelijken uitweg vinden.

Wat de ongezondheid der Tana-Djampeija-eilanden aangaat, zij moet grootendeels toegeschreven worden aan de ontginning der maagdelijke boschgronden, hetgeen nimmer, zooals bekend is, ongestraft kan geschieden.

Huidziekten als puisten en dergelijke komen veelvuldig voor, als een gevolg van de gewone onreinheid der inlanders. Opmerkelijk is het echter, dat zeer vele vrouwen en jonge meisjes, zelfs zij, die van jongs af haar lichaam zoo zindelijk mogelijk gehouden hebben, aan beide beenen tot boven de knie, bedekt zijn met bruine vlekken of litteekens ter grootte van circa een vingerlid. Oogenschijnlijk zijn zij het gevolg eener plaats gehad hebbende huidziekte, maar zeer velen waren daar-

¹ Het eiland Saleijer. Tijdschrift Bat. Gen. Dl. XV, blz. 328 vlg.

² Het dal van Balaboelo door Alexander (Pseudoniem) voorkomende in het jaarboekje van Celebes 1865 te Makassar uitgegeven door K. Sutherland.

aan nooit lijdende geweest. Ditzelfde is mij ook opgevallen bij de vrouwen te Bonérate.

Ook lepra in de beide gewone vormen doet zich voor, speciaal in de kampongs Pondang en Batoe-rongga van het regentschap Barang-Barang. De lijders van het regentschap Bonto-bangoen worden echter op last van den regent uit de kampongs verwijderd en op eene vlakte ten oosten der kampong Padang geïnterneerd.

Eene ziekte, welke steeds meer slachtoffers maakt, is de tering — roko. Volgens mededeeling der hoofden behoorde deze ziekte vroeger tot de groote zeldzaamheden, thans is echter het tegen-deel waar. Aan welke oorzaken het moet worden toegeschreven is moeielijk te bepalen. Onwaarschijnlijk is het niet, dat de groote temperatuurs-verschillen, gepaard aan de ontwouding van het eiland, daartoe veel bijgedragen hebben. Ditzelfde verschijnsel wordt ook waargenomen in de overigens bij uitstek gezonde Bergregentschappen (afd. Noorderdistricten), waar de hoofden mij verzekerden dat die ziekte voor ongeveer vijftig jaren nog totaal onbekend was.

Ofschoon diarrhee en dysenterie ten allen tijde slachtoffers maken, geschiedt dit toch veelvuldiger en met meer noodlottigen afloop na het vallen der eerste westmoesson-regens en wel ten gevolge van het onmatige gebruik eener soort paddestoelen, *gangang bosi* geheeten.

Ook vrouwenziekten behooren niet tot de zeldzaamheden, voornamelijk op de hoofdplaats Benteng, zoomede in de kampongs Padang en Batamata. Voor al deze en meer andere ziekten kent de bevolking geene andere geneesmiddelen dan alleen smeersels, waarvan kurkuma — koenji — het hoofdbestanddeel uitmaakt. Inwendig wordt niets dan klapperwater gebruikt.

Epidemische ziekten zijn zeldzame verschijnselen. De laatst geheerscht hebbende zijn de pokken-epidemie thans 15 à 20 jaar geleden en de cholera in 1874. De eerste werd niet weinig gevoed door het bijgeloof, dat men bij het reinigen der lijken onder de woning een stortbad moest nemen van het wasch-water, hetgeen als een onfeilbaar middel tegen de ziekte gold in plaats van de vaccine. Sedert heeft men echter, naar 't schijnt, het dwaze daarvan ingezien, want, op het valsche gerucht in medio 1880, dat de pokken te Batamata waren uitgebroken, verschenen bij herhaling meer dan 150 kinderen met hunne ouders ter hoofdplaats om zich te laten vaccineeren.

Wat de cholera betreft, de laatst geheerscht hebbende epidemie heeft zulke verwoestingen aangericht, dat de gedachte daaraan alleen den inlander reeds den schrik op het lijf jaagt. De voor die ziekte gebezigde benaming *Somba-opoe* drukt die vrees ook voldoende uit. Tot de grootste verwenschingen, die men zijnen vijand naar 't hoofd kan slingeren, behoort ook deze: Ik wensch, dat gij door de cholera aangetast wordt.

Over de gansche lengte van Saleijer loopt in de richting van den meridiaan onder verschillende benamingen een bergketen, die de waterscheiding vormt tussehen de oost- en westkust en waarvan de uitloopers aan de oostzijde veelal nagenoeg loodrecht in zee eindigen. Beduidende strandvlakten worden derhalve aan die zijde niet aangetroffen, met uitzondering van het strand te Pamatata (noordoostkust).

Alleen daar waar het land terugwijkt en een inham vormt, is een weinig zand afgezet, dat een soort van strand vormt van weinige ellen breedte, doch dat bij vloedtij weer onder loopt, zooals te Dolisea, Lasangiring, Dodaija en anderen. Indien de omstandigheden gunstig zijn, vormen zich op dergelijke plaatsen, vooral aan de mondingen der talrijke beekjes, moerassen, waarin verschillende rhizophoren welig tieren, zooals te Laboeng Hangkoang en te Laboeng-Balambang.

Aan de westkust blijven die uitloopers van het gebergte op circa een tot drie palen van zee verwijderd, uitgezonderd op enkele plaatsen in de regentschappen Boeki, Bonto-bangoen, Bala-boelo, Laijolo en Barang-Barang, waar de bodem zich eveneens steil uit zee verheft.

Om die reden vindt men aan deze kust vele, somwijlen met dicht geboomte begroeide moerassen en lagunen, zooals in de baaien van Barang-Barang en Pondang, de streek ten oosten der kampong Padang, zoomede die in de onmiddellijke nabijheid der hoofdplaats, hoewel velen dezer laatsten reeds in 1865 en 1866, later in 1879 en 1880 gedempt werden.

Zoo de ligging van het terrein gunstig is, worden dergelijke moerassen dienstbaar gemaakt aan de vischcultuur zooals te Polokka dan wel aan de zoutfabrikatie zooals ten zuiden der hoofdplaats.

Omdat het terrein zeer geaccidenteerd is, worden nergens uitgestrekte bergvlakten of breede dalen aangetroffen; die van Bala-boelo en van Bontona aan de noordoostkust zijn de voornaamste. Evenwel geniet men op zeer vele plaatsen van

een bekoorlijk vergezicht. Als zoodanig verdienen vermeld in de eerste plaats de beide evengenoemde landstrecken; het eerste gezien van den grooten weg, niet ver van de grens van het regentschap Bonto-bangoen, het laatste van het punt der waterscheiding, genaamd Bahona-Rara; op de plaats genaamd Bontona, even buiten de kampong Badjé (reg. Boeki), van waar men nagenoeg het geheele noordelijke deel van Saleijer tot halverwege het eiland Pasi overziet; verder buiten de kampong Oedjongia, waar de aanblik van de geheele straat Saleijer met de daarin liggende eilandjes tot aan den vasten wal ons verrast, wijders te Kapitta (reg. Bonto-bangoen) nabij de kampongs Gantarang en Gantarangkéké, beiden van het reg. Boneija en meer anderen. Verrukkelijk is ook het gezicht op Saleijer, indien men aan de westkust van het noorden naar het zuiden vaart. Het geeft den indruk van een in alle opzichten zeer schoon en vruchtbaar eiland te zijn, aan welke verwachting bij nadere kennismaking het in allen deele beantwoordt. Wat het verrukkelijke zeer verhoogt zijn de uitgestrekte klapper-aanplantingen langs de kust, waardoor het eiland als het ware eene schilderij gelijkt, omvat in eene groene lijst. Des morgens vroeg van de reede gezien, is de ligging van het etablissement met zijne jonge kasuarinenboomen aan den voet van het gebergte inderdaad zeer schilderachtig. Waarlijk, Saleijer verdient in alle opzichten ten volle den naam van de parel van Celebes.

Rivieren, zoo groote als kleine, zijn er in menigte, maar allen zonder eenige beteekenis. De voornaamste vindt men natuurlijk aan de westkust, waar de Tamaroijs de eerste plaats inneemt, zoowel wegens hare breedte als de uitgestrektheid van haar stroomgebied. Geen der stroompjes is voor groote vaartuigen bevaarbaar, zoowel wegens gemis aan de noodige diepte als wegens de aanzienlijke delta-vormingen aan de mondingen. Ook op de Djampeija-eilanden worden, naar 't schijnt, vrij beduidende rivieren aangetroffen, maar hare namen zijn nog even weinig bekend als hare bronnen en uitgestrektheid. Meren vindt men op Saleijer niet. Een kleine waterplas, welke onmogelijk dien naam verdient, ligt volgens beweren der inlanders op het Bontona-Haroe-gebergte en moet beschouwd worden als de bron van eenige kleine beekjes.

De heerschende winden zijn de westelijke en oostelijke; stormen zijn hoogst zeldzaam. Vandaar dat in de kronieken

als eene bizonderheid vermeld staat, dat in het jaar 1047 A. M., overeenkomende met het jaar 1635 A. D., geheel Saleijer vreesselijk door een storm geteisterd werd. Den nacht van 17 op 18 Maart 1881 dient ook als zoodanig geboekstaafd te worden. Toen werden door een hevige cycloon, waarvan Bonérate misschien het centrum was, dit eiland en het naburige Lambégo nagenoeg geheel verwoest. Bij die gelegenheid verdwenen 18 groote en kleine vaartuigen ter reede van Bonérate plotseling in de diepte. De zee daalde 5 tot 6 meter beneden den normalen stand om oogenblikkelijk met donderend geweld haar verloren evenwicht te hernemen, daarbij de strandkampongs geheel verwoestende. Op kleinere schaal was dit dus hetzelfde als wat in Augustus jl. in Bantam en de Lampongs gebeurde, als een gevolg der uitbarsting van Krakataoe.

De gevolgen dier zeebeving werden eveneens, ofschoon natuurlijk in mindere mate, ondervonden langs de geheele noord-oostkust van Saleijer en volgens bericht ook op de eilanden Flores of Mangarai en Sambaë (= Sambawa), terwijl op het hoofdeiland gedurende ruim 36 uren onophoudelijk een ongekend zware regen viel, die alle rivieren buiten hare oevers deed treden en alle wegen en bruggen vernielde. Een ander gevolg was, volgens den posthouder te Bonérate, dat aan de westzijde van het Baarseiland of Kawikawijang een gunstige ankergrond ontstond.

Zonderling dat de naburige Tana-Djampeja-eilanden zoo weinig ondervonden van de kracht der elementen, die Bonérate nagenoeg met ondergang bedreigden.

De bosschen staan, buiten de bemoeienis en de contrôle van het Europeesch bestuur, geheel onder het beheer en toezicht der inlandsche hoofden. Hieraan is het wellicht toe te schrijven; dat op Saleijer geene groote wildhoutbosschen meer aanwezig zijn, dan alleen op de beide hoogste toppen van den Bontona-Haroe en het zuidelijk gedeelte van het regentschap Barang-Barang.

Bovendien worden in de regentschappen Balaboelo en Layolo enkele onbeduidende djatibosschen gevonden, het overschot eener proefneming, welke op last van den Gouverneur en Directeur der kusten van Celebes Cornelis Sinkelaar — waarschijnlijk nog van diens voorganger — werd genomen, met geen ander doel dan om daaruit door de bevolking later balken ten behoeve der O. I. C. te doen kappen. Men werd echter door den resident op Saleijer grof misleid, hetgeen aanleiding gaf tot den last

aan het opperhoofd J. H. Voll, bij zijn optreden medegegeven, om naar die proef-aanplantingen een onderzoek in te stellen. De uitslag hiervan was, dat van die, door den resident J. B. Bakker op de eilanden Boehoe-loewang en Tamba-longang aangelegd, niets meer te vinden was, zoodat zij als mislukt moesten worden beschouwd; terwijl op het eiland zelf nog 954 djatiboomen in verschillende landschappen werden aangetroffen ¹. Het hiervoor gebruikte zaad was niet van Java afkomstig, zooals velen meenen, maar van Bima. Reeds in 1735 werden blijkens eenen brief dd. 13 November te Maros proeven genomen met het aanleggen van djatibosschen uit zaden van Boeton. Toen de aanplantingen wegens de slechte kwaliteit van het zaad mislukten, werden zij met beter succes herhaald met zaad van Bima.

Tevens werd een onderzoek ingesteld naar de oorspronkelijke djatibosschen des lands, waaruit bleek, dat er zich zulk een in het distrikt Galésong, Glarangschap Aëng, bevond, hetzelfde dat Karaeng Linkes als hinderlaag gediend had, om den opmarsch van den admiraal Speelman naar Makassar te bemoeielijken. Daar het hout werd aangewend uitsluitend voor huispalen en sero's, werd getracht deze exploitatie, met het oog op de groote behoefte der O. I. C., door de strengste bepalingen te verbieden. Tegenwoordig is van dit bosch zelfs geen spoor meer te vinden.

Volgens J. W. H. Cordes ² moeten ook nog djatibosschen in het regentschap Boneya aanwezig zijn, maar volgens verzekering der hoofden zijn ze daar onbekend.

Op de eilanden Pasi, Bahoe-loewang, Tamba-longang, Poelasi en Kaijoe-wadi ziet men geene wildhoutbosschen van eenige beteekenis meer. Allen hebben reeds voor den landbouw plaats moeten maken.

Anders is het gesteld met de Tana-Djampeija-eilanden en Kalaoe of Lambégo, waar men nog de oerwouden in de volste beteekenis vindt. Katondeng, baijang of ipi en djatiboomen, om van anderen niet te spreken, van vier en meer vademmen in omtrek zijn geene zeldzaamheden. Ook het ani-hout, deugzaam zoowel voor huisbouw als zeefunderingen, is er zeer veelvuldig. Het is licht geel van kleur en fijn van vezel, daarbij erg buigzaam, zoodat het zeer gezocht wordt ter vervaardiging van sloepen maar vooral van roeiriemen. Door de witte mieren

¹ Memorie dd. 4 Juli 1767 van den Gouverneur Corns. Sinkelaar.

² De djatibosschen op Java, bladz. 125.

niet aangetast wordende, heeft het met 't *Bangko* (een rhizophoren-soort) de eigenschap gemeen niet door den paalworm, — *roetoesoe* — verteerd te worden. Buitendien zijn de lage oevers van het Taroesan kanaal en de Laboeang Marégé (oostkust van het Djampeija-eiland) met uitgestrekte rhizophoren bedekt. Hoewel in veel mindere mate is dit ook op Saleijer het geval. Aan de oostkust slechts op die plaatsen, waar het land terugwijkt en een soort van strand van eenige meters breedte vormt, dat echter bij vloedgetij weer onder loopt, zooals te Dolisea Lasangiring, Oedjoeng Garopa, Laboeang-Komba, Laboeang Toliseang, Laboeang Mangelongkoni, Laboeang Patoemboekang, Laboeang Hongkoang en meer anderen. Aan de westkust daarentegen hoofdzakelijk aan de mondingen der rivieren of baaien, zooals die van Pondang, Barang-Barang enz.

Dergelijke bosschen vindt men ook aan de oostkust der eilanden Tamba-longang en het noordelijke deel van het eiland Pasi, in de lagune, die het in tweeën verdeelt, nam. in Pasi en Goesoeng.

Als men bedenkt, dat al het hout, zoowel voor de Gouvernements- als de partikuliere werken, te Makassar van de Keyen Aroe-eilanden, soms van Soerabaja wordt aangevoerd, dan is het zeker niet gewaagd te onderstellen, dat eene houtaankap-onderneming op de boschrijke Tana-Djampeija-eilanden zeer winstgevend zou zijn. Nu reeds zijn planken, meer nog balken van daar een artikel van uitvoer van den inlandschen handel op Bawéan.

Wel is waar werden reeds twee malen dergelijke ondernemingen op die eilanden beproefd, eerst door den Chinees Le Sang, later door den Heer Von Below, thans administrateur van het koffieland Bakoengan te Bontai (afd. Zuider-districten), maar beide pogingen mislukten, daar zij slechts van enkele personen met een zeer beperkt werkkapitaal uitgingen. Zij waren daardoor niet in staat den nadeeligen invloed van enkelen te fnuiken, wier vuig belang medebracht geene vreemdelingen — het allerm minst Europeanen — in de afdeeling Saleijer in 't algemeen en de Djampeija-eilanden in 't bijzonder, te gedoogen.

Bizondere vermelding verdient het bosch van kanariboomen in het glarangschap Baëra (reg. Bonto-bangoen), het eenige van dien aard in de gansche afdeeling Saleijer, misschien wel in het geheele gewest Celebes en onderhoorigheden. Men vindt

daarin reusachtige boomen, voorzien van lucht- en bladwortels, deze laatsten zoo groot, dat vier à vijf personen rechtop staande daarachter kunnen schuilen. In dit bosch trok een boom bijzonder mijne aandacht, daar hij niet de gewone kleine kanari voortbrengt, zooals deze algemeen in dit gewest voorkomt, maar eene andere, die in grootte en smaak zeer veel gelijkenis heeft met de groote Ambonsche kanari.

Of men hier te denken heeft aan eene monstrositeit der gewone kanari, dan wel aan eene Ambonsche, hierheen, hetzij toevallig dan wel met opzet overgebracht, is nog niet opgehelderd. Herhaalde door mij genomen proeven, om deze groote variëteit door zaaiing meer algemeen te maken, waren vruchteloos.

Een boom, naar 't schijnt, uitsluitend aan Saleijer en de onderhoorige eilanden eigen, is de Tjemara, behoorende tot de Kasuarinen; althans in dit gansche gouvernement worden ze nergens in zulke groote menigte langs de zandige kusten aangetroffen. Waar men ze vindt, zijn ze van Saleijer overgebracht.

Wegens de steeds toenemende moeilijkheid om geschikt hout te verkrijgen ten behoeve hunner woningen en vaartuigen, bezitten eenige aanzienlijken en goeuden, voornamelijk in het regentschap Batamata, vrij uitgestrekte, geregeld aangelegde en onderhouden aanplantingen van katondeng ¹.

Wijders zijn de eilanden Kalaoe of Lambégo en Ragi — deze laatste behoorende tot de Djampeija-groep — bekend wegens het schoone kamoening- of wortelhout, dat, zoowel gepolijst als gepolitoerd bij Europeanen en inlanders zoozeer gezocht is.

Eene andere zeer fraaie en kostbare soort is het ebbenhout ². Het groeit uitsluitend op de meer verwijderde eilanden Kalaoe-towa en Madoe, van waar het in stukken van circa $\frac{3}{4}$ meter te Makassar en elders in den handel gebracht wordt.

Het sapan of verfhout tiert overal, zoowel op Saleijer als op de onderhoorige eilanden, doch nergens in groote hoeveelheden. Behalve om de daaruit te trekken kleurstof is het zeer gezocht voor den aanmaak van prauwen.

Ook de regentschappen Layolo en Barang-Barang zijn bedekt met vrij groote bosschen kamiri-boomen, wier vruchten een aanzienlijk handelsartikel vormen, terwijl het hout, hoewel zacht, een gezocht materiaal voor den inlandschen huisbouw is.

Ook de noorder-regentschappen Tanete, Batamata en Boeki

¹ Katondeng (Makass.) = Biti tanroe (Boeg.) = Golassa (Sal).

² Kajoe leleng (Makass.) = Ajoe lotong (Boeg.) = Ajoe étang (Sal).

leveren voor hetzelfde doel eene speciale houtsoort op, namelijk het ritahout, uit den bast van welks boom door insnijding tevens eene inferieure soort gëta wordt verkregen.

Zijn de bergstreken der Zuider-districten in de maanden October en November als bedekt met een sneeuwkleed wegens de talrijke in bloei zijnde kamiri-boomen, de noorder-regentschappen daarentegen worden als bewierookt door de heerlijke, vaak bedwelmende geuren van den bloeienden ritaboom, vooral 's morgens vroeg en 's avonds tegen zonsondergang.

Tot de planten, uit welke sappen vergift gewonnen wordt, behooren de kambang-laoero en de tjaramêlé. De eerste is kenbaar aan hare breede, vleezige bladeren en hare purperroode bloem in den vorm eener lelie, terwijl het gift wordt verkregen uit de wortels. De laatste is een vrij groote boom, waarvan de vruchten een vrij smakelijk gerecht opleveren, vooral geconfijt. Het gevaarlijke sap wordt verkregen door insnijding in den bast. Beide vergiften zijn, naar men zegt, verdoovend van aard.

Ook vindt men een boom — radja geheeten — waarvan de vrucht, ter lengte van circa 0.20 à 0.25 M. bij eene dikte van een mansvinger, terstond dysenterie veroorzaakt en meestal den dood ten gevolge heeft.

Gelukkig dat het volstrekt niet in het volkskarakter der Saleijereezen evenmin als in dat der Makassaren en Boegineezen ligt, om zich door middel van dergelijke vergiften van hunne vijanden te ontslaan; daarvoor zij zijn te fier van aard.

Werpen wij thans een blik op de fauna van Saleijer, waaromtrent slechts eenige aanteekeningen.

Apen komen nergens voor in de gansche afdeeling Saleijer, dan alleen eene bijzonder kleine, grijze soort van nachtaap — eene *Stenops* (?), behoorende tot het geslacht der half-aperen — ter grootte van hoogstens een span. Eene kolonie hiervan houdt zich uitsluitend op in het strandbosch nabij de kampong Padang (westkust reg. Bonto-bangoen), waar zij zich niet bijzonder schijnt te vermenigvuldigen en aan de bevolking hoegenaamd geen overlast veroorzaakt.

Onder de roofdieren behooren de muskusrat, of lakoeng, en de boschkat. Beiden zijn zeer vraatzuchtig en maken bij voorkeur jacht op pluimgedierte, ofschoon ook ratten, muizen en ander gedierte door haar niet worden versmaad. Wat de eerste aangaat, op de vaartuigen heeft men ze gaarne, mits van jongs af. Aan menschen gewend schuwen zij dezen niet

meer en houden het vaartuig schoon van allerlei insecten en ongedierte, vooral kakkerlakken, waarop zij verzot zijn.

Vleermuizen, *paniki*, zijn in zulke groote menigte voorhanden, dat zij inderdaad eene plaag zijn voor de bevolking wegens de groote verwoestingen, die zij aanrichten, hetzij door het afknagen der bladeren, meer nog van den palmiet der klapperboomen, als door het berooven der overige boomen van hunne vruchten. Het vleesch is niet zooals elders bij de bevolking gewild, zoodat ook uit dien hoofde geen jacht op die dieren wordt gemaakt.

Van de knaagdieren zij het voldoende slechts de drie volgende te vermelden.

Een diertje, dat in dit gewest misschien het eiland Saleijer als eenig verblijf heeft uitgekozen, is de *Sciurus microtis* of *kalabinting*. Hoewel veel overeenkomst hebbende met den eekhoorn, is het echter kleiner en grijs van kleur. Onder de sciuriden neemt dit bevallige diertje eene afzonderlijke plaats in, daar het, geheel afwijkende van de overige eekhoorn-soorten in Indië, bij kleine oortjes tevens gegroefde tanden bezit.

Ratten en muizen zijn als onverbeterlijke indringers overal tehuis, behalve op Tamba-longang, Poelasi en Kajoe-wadi. Waarschijnlijk dientengevolge hebben deze eilanden zeer veel te lijden van sprinkhanen en ander ongedierte, die het te veld staande gewas nagenoeg geheel verwoesten.

Stekelvarkens houden hun verblijf uitsluitend op de Tana-Djampeija-eilanden, waar zij dikwijls zeer aanzienlijke verwoestingen aanrichten, ook aan de Gouvernements klapperaanplantingen. Daar deze dieren nergens op geheel Zuid-Celebes voorkomen, is het zeer waarschijnlijk, dat zij van elders, misschien wel van Java zijn overgebracht.

Herten worden hoe langer hoe zeldzamer op Saleijer, Pasi, Tamba-longang en Poelasi, deels wegens den landbouw, die zich meer uitbreidt, deels wegens de voortdurende jacht, die er op gemaakt wordt. De plaatsen, waar zij nog het meest voorkomen, zijn het eiland Pasi en het zuidelijke gedeelte van het regentschap Barang-Barang.

De Tana-Djampeija-groep maakt hierop wederom eene uitzondering, want daar wemelt het letterlijk van die dieren. Men behoeft zich waarlijk niet ver van de kust te verwijderen, om kudden van tien en meer stuks te ontmoeten. De jacht is daar dan ook de geliefkoosde bezigheid van allen, die er vast of

tijdelijk verblijf houden, terwijl gedroogd hertenvleesch, toppa, een gewild handelsartikel dezer eilanden is. Op de eilanden Bahoe-loewang, Kajoe-wadi, Bonérate en Kalaoe of Lambégo zijn die dieren onbekend.

In bizonder groote menigte komt voorts op de eilanden Saleijer en Kalaoe of Lambégo het gewone wilde zwijn voor. Men onderscheidt daarvan twee soorten, namelijk die van het gebergte en die van de stranden. Het vleesch, ofschoon niet vet, is smakelijk, voornamelijk dat der eersten, daar deze zich niet evenals de strandvarkens hoofdzakelijk voeden met zeedieren, afval der olie-bereiding en allerhande onreinheden der strandkampons. Door hunne sterke vermenigvuldiging veroorzaken zij zeer veel overlast aan de landbouwende bevolking. hetgeen een mijner voorgangers aanleiding gaf om, niet zonder succes, op het hoofdeiland de wekelijksche levering van varkensstaarten te bevelen.

Ook walvischachtige zoogdieren zijn in de wateren dezer afdeeling, vooral der Tana-Djampeija-eilanden volstrekt niet zeldzaam. De breede baai, gevormd door de eilanden Djampeija, Malala en Bembe schijnt o. a. de geliefkoosde verblijfplaats van de zee-koe of *Roeyoeng* te zijn. Het smakelijke vleesch komt in kleur het varkensvleesch zeer nabij en wordt gedroogd ook uitgevoerd, ofschoon geen bepaald handelsartikel uitmakende. In dezelfde wateren, zoomede die van Lambégo en Bonérate komen de potvisch of cachelot en dolfijnen dikwijls voor. Het gezicht der eerste is bepaald indrukwekkend, als zij, zich langzaam voortbewegende, groote kolommen fijn verdeeld water opblaast, terwijl de scholen bruinvisschen een zeer vermakelijk schouwspel opleveren.

Roofvogels ziet men in groote menigte; alleen van de Falconiden vond ik zeven verschillende soorten, terwijl koningsvisschers, meer bekend onder hunnen oneigenlijken naam van ijsvogels, in de nabijheid van water veel gezien worden, waar zij zich voeden met visschen en insecten.

Onder de hoender-vogels komt de *Boemboengang* (*Megapodius rubripes*) het eerst in aanmerking. Hij woont in groote menigte op de eilanden, behoorende tot de onderafd. Bonérate, vooral op Kalaoe of Lambégo, waar men het diertje zoozeer vereert, dat het bizonder mak geworden is.

Wijders zijn de duiven ruimschoots vertegenwoordigd. De smakelijksten zijn eene groene boschduif, *Koewa koewa*. (Car-

pophaga Forsteni?) en eene witte duif, *Dongang-Dongang Aoea* (Carpophaga luctuosa?). Hoewel de bekende perkoetoet allerwege gehoord wordt, laten de jagers haar meestal met rust, ofschoon men aan het diertje volstrekt niet hetzelfde gezellige, vreedzame karakter toekent als op Java. Voor jachtliefhebbers verschaffen overigens de moerasbosschen op Pasi tegenover het etablissement en ten oosten der kampong Padang eene uitmuntende gelegenheid voor de jacht op moerasvogels, vooral snippen, diverse soorten eendvogels en ander wild.

Onder de reptiliën behooren de schildpadden het eerst genoemd. Daarvan zijn twee variëteiten bekend, nam. de eetbare, *panjoe*, (*chelonias mydas*) en de fijnere, *sisi*, (*chelonias imbricata*). Van deze laatsten wordt het schildpad verkregen, dat onder den naam van *karet* in den handel zulke aanzienlijke prijzen behaalt. Het dier houdt zich bij voorkeur op in de wateren, waarin weinig leven en beweging heerscht. Ofschoon de panjoe menigvuldiger voorkomt, wordt daarop minder jacht gemaakt, dan alleen ten behoeve van Europeanen en Chineezers, bij wie het vleesch zeer gezocht is, minder bij de inlanders, die het als onrein verafschuwen. Van de eieren toonen zij zich echter groote liefhebbers.

De sauriers vinden hunne vertegenwoordigers vooral in de krokodillen, gekko's, legoeanen, kameleons en verschillende andere hagedisachtige soorten. Wat de eersten betreft, zij worden nagenoeg in alle moerassen en aanzienlijke riviermondingen aangetroffen, voornamelijk van de Tamaroija-rivier tot zelfs eenige palen stroomopwaarts. De geliefkoosde schuilplaatsen zijn echter de oost- en westkust van Barang-Barang en de lagune op Pasi, vanwaar zij na zonsondergang dikwijls uitstapjes maken naar den tegenoverliggenden wal van Saleijer; verder de oostkust van Tamba-longang, maar vooral de Tana-Djampeija-eilanden, waar straat Taroesan en Laboewang Marégé bepaald wemelen van dat ongedierte. Op Pasi en elders worden de krokodilleneieren opgezocht en op de markten verkocht. Bij inlanders, meer nog bij Chineezers gelden zij als een lekkernij en tevens als een gezond en krachtig voedsel.

Uitgezonderd de gewone niet gevaarlijke boomslangen behooren dergelijke reptiliën in deze afdeeling tot de uitzonderingen, behalve op de Tana-Djampeija-eilanden waar, luidens de berichten der inboorlingen, reusachtige pythons en dergelijken zich in de oerwouden moeten ophouden. Op die

eilandengroep vindt men ook een addertje van circa $2\frac{1}{2}$ decimeter lengte, *Balo* geheeten, doch meer bekend onder den naam van tweekoppige slang ¹, Even als de bij uitstek giftige bēlang van Java is het bij afwisseling wit en glanzend blauw zwart gevlekt. Naar men zegt geeft de beet binnen weinige oogenblikken den dood. Ook verzekerde men mij, dat de inlanders in het bezit zijn van een tegengift, in den wortel eener plant, maar hoeveel moeite ik mij gegeven heb, is het mij niet gelukt zulks meester te worden. Daar mij bovendien niet een enkel geval met doodelijken afloop bekend is, ben ik zeer geneigd te gelooven dat de *balo* volstrekt niet zoo gevaarlijk is als men meent. Ook te Leiden werd zij gerangschikt onder de niet giftige slangen.

De visschen in de wateren dezer aandacht zijn natuurlijk dezelfde als die van Makassar of elders in dit gewest. Wat de eetbare soorten betreft, op Saleijer het meest gevangen, hierover later. Van de haaiachtige visschen verdienen voornamelijk de roofhaai en de zaagvisch genoemd te worden. Hunne aanwezigheid bepaalt zich hoofdzakelijk tot de wateren ten noorden en ten zuiden van het hoofdeiland, grootendeels als een gevolg der zeestroomingen, die allerlei voorwerpen aanvoeren, waarop zij azen.

Eindelijk heb ik bizonder mijne aandacht gevestigd op de insecten-wereld, meer speciaal de torren (Coleoptera), zoo van het hoofdeiland als de onderhoorigheden en de Tana-Djampeijagroep. Daarbij heb ik minder op het oog gehad de groote fraaie soorten, die doorgaans spoedig de aandacht trekken en derhalve bijna algemeen bekend zijn, dan wel die, welke voor den leek gewoonlijk verborgen blijven wegens hare schijnbare onbeduidendheid of andere redenen. Maar vooral de insecten, welke het gewas en de bouwmaterialen der bevolking aantasten en beschadigen, heb ik gemeend te moeten onderzoeken. Uit de lijst daarvan opgemaakt, hoofdzakelijk bestaande uit Coleoptera, en als bijlage hieraan toegevoegd, zal men bespeuren, dat vele nieuwe, tot dusver onbekende soorten zijn aangetroffen.

Onder de spindieren vond ik o. a. vele wielspinnen (Araneae orbitelae) w. o. geele en roode krab- of schildspinnen, zoo geheeten naar haar zonderling van stekels of punten voorzien achterlijf. Zeer waarschijnlijk zijn zij identisch aan de species

¹ Een paar exemplaren werden door mij aan het Museum van Nat. Historie te Leiden ten geschenke gegeven.

op den vasten wal voorkomende, maar, zoover mij bekend, is de insectenwereld daar tot dusver nog niet onderzocht.

De krabben, *sikoeijoe*, onderscheidt men in land- en zee-krabben. De eersten, eene ware plaag voor de bevolking, wegens het omwoelen van den grond op sommige tijden van het jaar, worden algemeen als onrein verafschuwd, terwijl de laatsten daarentegen een voortreffelijk gerecht opleveren.

Andere crustaceën, in groote menigte en in verschillende variëteiten voorkomende, zijn de kreeften, waartoe ook de garnalen behooren, van de fijnste en kleinste ten dienste der trassibereiding, tot de grootste van ruim een span lengte.

Als vertegenwoordigers der zeer groote afdeeling der weekdieren kunnen gelden: 1°. de inktvischen, 2°. de slakken en 3°. de schelpdieren. De eersten komen in verschillende grootten voor van 0.3 tot 3 decim., waarvan het blauwachtige grijze vleesch een voortreffelijk voedsel oplevert.

Van de zeer talrijke hoornslakken verdient slechts een kasket-hoorn vermeld, nam.: de *Taliabo*. Zij komt voor op de Tana-Djampeija-groep evenals op Mangarai, van waar de hoorn ten behoeve der Europeesche markt wordt uitgevoerd.

Tot de schelpdieren behoort eindelijk een groote bakschelp van evengenoemde eilandengroep, waarin vooral, in de laatste jaren, evenzeer een levendige handel voor de Europeesche markt gedreven wordt.

Oesters zijn in menigte voorhanden in de verschillende bovengenoemde strandbosschen, waar zij zich aan de wortels der rhizophoren hechten. Zij zijn klein en schraal, doch niettemin smakelijk. Een bepaalde kultuur wordt er niet van gemaakt. Het meeste profijt trekt de bevolking van die in het strandbosch op Pasi, niet omdat zij grooter en smakelijker zijn, maar eenvoudig omdat de vindplaats dichter bij de passar en in de onmiddellijke aabijheid der aanlegplaats van schepen gelegen is. Parel-oesters zijn in deze afdeeling onbekend.

Tot de klasse der wormen moeten waarschijnlijk de *lobbè* en de *séro-séro* gebracht worden. De eerste heb ik niet in deze afdeeling, maar alleen in de Bergregentschappen (afd. N.D.) aangetroffen. Dit diertje circa 20 decimeter lang, heeft slechts de dikte en de kleur eener breinaald en leeft bij voorkeur, naar men zegt, in de moerassen en stilstaande wateren. Door het vee bij het grazen, meer nog bij het drinken, zeer gemakkelijk ingeslikt, veroorzaakt het binnen weinige dagen den

dood. Bij onderzoek van het cadaver blijkt dan meestal, dat de *lobbè* de darmen als een stalen veer heeft omkneld. Soms zijn deze dieren op enkele plekken in zulk eene groote hoeveelheid aanwezig, dat het daar grazende vee als door een epidemie wordt getroffen. De door mij genomen proeven hebben mij overtuigd, dat de *lobbè* inderdaad zeer taai en moeilijk te vernietigen is.

Het andere dood-aanbrengende diertje voor het vee is de *séro-séro*. 't Is een wit bolletje ter grootte van een pilletje, voorzien van zeer fijne witte haren van circa een halve centimeter, waaronder het mondje verborgen ligt. Na de eerste regens van den westmoesson is het doorgaans te vinden op de bladeren van laag bij den grond groeiende struiken. Bij het grazen ingeslikt, veroorzaakt het eene verstijving van den tong, ten gevolge waarvan het dier sterft. Op de palm der hand veroorzaakt het een scherp prikkelend, jeukend gevoel als van een brandwond. Doorgesneden vertoont het een witte, lichtgroene, weeke zelfstandigheid. Zoover mij bekend, bezitten de inlanders geen middel tegen het gift van dit beestje. Bij nader onderzoek zal misschien blijken, dat de *lobbè* behoort tot de rolwormen (*strongyli*) van de orde der weekwormen (*Helminthes*), de *séro-séro* tot de haardiertjes (*Trichodina*) van de orde der trildiertjes (*Vibratoria*).

Eindelijk de plantdieren, waartoe in de eerste plaats de zee-rollen, *taripang*, behooren. Zij bewonen bij voorkeur de minst bewogen wateren dezer afdeeling; vooral nabij de Tana-Djampeija-groep, Djaï-lamoe, Ambo-laki, Latondo- en Tijgereilanden, zoomede op Kalaoe-towa, Madoe en Lambégo. Hoe zij gevangen en bereid worden, hierover later.

Wijders behoort daartoe de zoozeer beroemde *akar-bahar* van de orde der polypen. Het is een bizonder en fijn soort koraal, dat, fraai getakt, vrij hoog opgroeit en bij Europeanen en inlanders zeer gezocht is ter vervaardiging van allerlei snuisterijen. Armbanden, daarvan vervaardigd, vinden bij de bevolking grooten aftrek, minder als sieraad, dan als amulet tegen diverse ziekten. Ook sponzen komen zeer veel voor op den bodem der zee.

Beide soorten van organismen worden uitsluitend aangetroffen in de wateren van Bonérate, Kalaoetowa en Madoe.

Van de geologische gesteldheid beweert Zollinger in zijne „Reis naar Saleijer enz. in 1847”¹, dat zij van vulkanischen

¹ Verhandelingen Bat. Genootschap, Dl. XXIII blad. 12.

oorsprong is, maar voegt er nagenoeg in eenen adem bij, dat hij daar slechts twee dagen vertoefd heeft, gedurende welken tijd hij een uitstapje maakte langs den grooten weg naar den toenmaligen regent van Poeta-bangoen. Op grond waarvan hij nu apodictisch het land vulkanisch kan noemen, is mij niet duidelijk.

Ook N. P. v. d. Stok, sprekende over "het eiland Saleijer" ¹ meent "dat men op vele, voornamelijk de hoogste plaatsen, groote massa's graniet vindt", doch blijft in gebreke die plaatsen te noemen en te vermelden, dat hij ze bezocht heeft. Gedurende mijn vrij langdurig verblijf op dat eiland, heb ik echter geen graniet, porfier, basalt, kortom geen primaire en vulkanische gesteente kunnen ontdekken, hoeveel moeite ik mij ook gegeven heb.

Zelfs konden verschillende personen, aan wie dergelijke in mijn bezit zijnde exemplaren vertoond werden, zich niet herinneren zulke gesteenten op Saleijer gezien te hebben. Daarentegen zijn mij zeer fraaie stukken zand- en kalksteen in handen gekomen, de laatsten met tal van incrusteringen, meest van schelpdieren, afkomstig uit de groeven te Malilingi (reg. Boneija) in de buurt der gelijknamige kampong aan de rivier van Boea-Boea op circa 1½ paal, en te Apa-Batoe (reg. Boneija) aan de westkust op circa drie paal van het etablissement zoomede aan de westelijke hellingen van den Bontona-Haroe.

Ik geloof dan ook, dat de geologische gesteldheid van Saleijer van neptunischen aard is. Uit het feit, dat zoowel op de bergen als in de vlakten op eenige diepte immer koraal-gesteente wordt gevonden, mag men afleiden, dat het gestratificeerd gesteente op zulk eenen bodem ligt, welke door vulkanische werkingen boven het oppervlak der zee verheven werd.

Kalkgesteenten, meer speciaal kalkspath en dubbel spath, zoo helder en doorschijnend, tevens zoo talrijk in kristalvormen, als ik die in '77 in de onderafdeeling Kadjang (afd. Ooster-districten) heb ontdekt, worden op Saleijer nergens aangetroffen. Vaste kalkgesteenten daarentegen allerwegen, hier bedekt met diverse aardlagen, daar wederom geheel bloot liggende, zooals het noord- en noordwestelijk deel des eilands tot aan de Bangsia-rivier en het zuidelijke gedeelte van het regentschap Barang-Barang. Opmerkelijk is echter, dat overal op die plaatsen, meer nog aan de oostkust van genoemd regentschap te Batoe Pinang, Batoe Ladja, Batoe

¹ Tijdschrift Bat. Genootschap Dl. XV.

Bira en Dodaya, waar het gesteente voortdurend blootgesteld is aan den invloed der atmosfeer, daarop scherpe naalden, soms van één decimeter lengte ontstaan. Is het gaan daarop voor de inboorlingen dier streken, ofschoon van hunne jeugd af daaraan gewend, reeds hoogst bezwaarlijk, voor Europeanen niet daaraan gewoon is het nagenoeg onmogelijk, zoo niet levensgevaarlijk. Aan zulk een verweringsproces is het ook toe te schrijven, dat het drinkwater, vooral in het gebergte, zeer kalkhoudend is. Als merkwaardig voorbeeld daarvan kan o. a. dienen de bron aan de oostkust van het eiland Bahoe-loewang, waarvan het water binnen een betrekkelijk korten tijd eene vrij dikke kalkkorst op de houten waterleiding heeft afgezet.

Verder wordt op Saleijer overal, uitgezonderd de regentschappen Tanete en Barang-Barang, zandsteen uit verschillende perioden aangetroffen. De fraaiste en fijnste variëteiten zijn echter die uit de groeven te Lasangiring (oostk. reg. Batamata). Grovere soorten vindt men op den Bontona-Haroe en de Batoe Poeté (westk. reg. Layolo), zijnde deze laatste eene in zee uitstekende rots.

Ziet men de vaak bij uitstek slechte metselsteenen, te Makassar en elders in gebruik, dan is het inderdaad te betreuren, dat de bovenbedoelde zandsteenen volstrekt niet worden geëxploiteerd, te meer daar zij in de onmiddellijke nabijheid der zee gelegen zijn. De inlanders daarentegen bewerken ze met hunne gebrekkige werktuigen, tot steenen voor begraafplaatsen, dan wel voor den geheelen of gedeeltelijken bouw hunner tempels. Ieder land heeft zijne eigene bouwmaterialen: de Noordsche landen hun hout; Nederland zijne gebakken steenen, Frankrijk, Duitschland, Italië enz. hunne zand- en andere steenen; — waaraan is het dan toe te schrijven, dat men in Indië, bij de aanwezigheid van zoovele uitmuntende steensoorten de voorkeur geeft aan gebakken steenen, waarvoor niet altijd de beste kleiaarde te vinden is en men de kunst om ze te branden volstrekt niet of hoogst gebrekkig verstaat? Terwijl de O. I. C. reeds het gebruik van zandsteen voorschreef, althans voor dit gewest, ziet men tegenwoordig ontzettend veel geld besteden, om zich gebakken steenen uit Nederland te doen verschaffen.

Omtrent de voornaamste eilanden dezer afdeeling nog een enkel woord.

Pasi, Tomba-longang, Poelasi en Kajoe-wadi, zoomede Bo-

nérate en Kalaoe of Lambego bestaan evenzeer uit een kalk- en zandsteen-formatie; niet alzoo echter de Tana-Djampeija-groep. Daar deze eilanden nagenoeg onbewoond zijn en nog niemand het gewaagd heeft in de oerbosschen, waarmede zij bedekt zijn, door te dringen, kunnen zij natuurlijk slechts zeer oppervlakkig beschreven worden. Enkele bergen, welke, naar 't schijnt, nog geene namen ontvangen hebben, komen mij voor eruptie-kegels te zijn, terwijl de aanwezigheid van bazaltzuilen en graniet aan de noordkust van het eiland Tana-Malala inderdaad hunnen vulkanischen oorsprong verraden. Ook vond ik hier en daar langs de oevers der rivieren stukken graniet en vulkanisch gesteente, welke blijkbaar door de rivieren van het gebergte waren afgevoerd.

Metalen worden nergens op de eilanden dezer afdeeling gevonden.

Overigens munt de bodem van het hoofdeiland uit door zijne vruchtbaarheid, uitgezonderd de noord- en noordwestkust, zoodat mede het zuidelijkste gedeelte. Van de westkust het binnenland d. i. het gebergte ingaande, vindt men over de gansche lengte van het eiland eerst eene strook zandgrond, daarna een meer vruchtbaren doch zeer steenachtigen kleigrond en daarachter een uitmuntenden bouwgrond van zwarte teelaarde. Om hunne vruchtbaarheid beroemd zijn wijders nog de dalen van Balaboelo en Bontona, zoomede het landschap Poeta-bangoen.

II.

STERKTE EN VERDEELING DER BEVOLKING, VOEDING, KLEEDING,
KARAKTER, ZEDELIJKE TOESTAND, TAAL, WONINGEN, MUZIEK,
VOLKSVERMAKELIJKHEDEN, MIDDELEN VAN BESTAAN.

Wanneer en hoe Saleijer het eerst is bevolkt, daaromtrent heb ik niet veel kunnen ontdekken. Mondelinge overleveringen zijn uiterst schaarsch en daarbij nog zoo verward, dat men, zonder eenig anderen leiddraad, zeer moeielijk, bijna onmogelijk een behoorlijk geheel daarvan maken kan. Zooveel kan echter met zekerheid geconstateerd worden, dat Saleijer in de oudste tijden gekoloniseerd is door emigranten van Java, zooals trouwens uit de geschiedenis kan blijken.

Wijders werd mij dienaangaande nog het navolgende bekend, voornamelijk uit handschriften, mij welwillend door hoofden en aanzienlijken ter inzage afgestaan.

De eerste vorstin op Saleijer was die van Poeta-bangoen. Afkomstig van Loehoe, stamde zij af van een jongeren zoon van Saweri-gading ri Latjoedioe en huwde met haren neef Lelaki Segai¹, wien zij elf kinderen schonk, allen met name genoemd, waaronder eene dochter I Atí geheeten. Deze huwde met Mapadang lelaki van Bosang-bosang, die zich te Bonto-bangoen vestigde en daarom ook wel Lelaki Bonto-bangoen genoemd wordt.

In zooverre Saweri-gading van Loehoe afkomstig is — hetgeen betwijfeld moet worden — heeft men dus hier aan eene nederzetting uit dat mystieke land te denken.

Volgens sommigen zou Layolo het stamland der Saleijerezen zijn en niet Poeta-bangoen. Van daar uit zouden dan de eilanden Lambégo (= Kalaoe) en Bonérate gekoloniseerd zijn. Een feit is het, dat de taal, gesproken in de zuidelijke regentschappen, vooral Layolo met het daartoe behoorende landschap Bonto-boroso, zeer veel overeenkomst heeft met die op gindsche eilanden en geheel afwijkt van het Saleijereesch, Makassaarsch en Boegineesch.

Neemt men nu in aanmerking dat Layolo, kort na de vestiging der O. I. C. op het eiland, door den grondlegger van ons gezag in dit gewest, getaxeerd werd op circa 400 mannen en als een der voornaamste vorstendommen gold, dan is het bij gemis van andere bescheiden moeilijk aan te nemen, dat van daar uit de genoemde eilanden zouden gekoloniseerd zijn; te minder, daar Lambégo, eertijds zeer sterk bevolkt moet geweest zijn, hetgeen blijkt uit de sporen, die daarvan, naar het oordeel van ooggetuigen, nog gevonden worden. Ik hel dan ook meer over naar het gevoelen van hen, die meenen, dat er eene emigratie heeft plaats gehad van die eilanden naar de tegenwoordige landstreken Barang-Barang, Bonto-boroso, Layolo en een gedeelte van Bala-boelo.

Wijders heeft zich in het tegenwoordige regentschap Batamata eene vermoedelijk zeer aanzienlijke kolonie Boetonnezen neergezet. Deze overwalsche vreemdelingen hielden zich niet op aan de stranden, maar drongen door naar het gebergte, waar zij de kampong Boetongia stichtten en waar hun aanvoerder, naar men zegt, begraven ligt onder een kolossalen hoop netjes opgestapelde en gerangschikte steenen. Zij ook waren het, die den

¹ Lelaki een titel tegenwoordig nog gebruikelijk, hoewel zelden.

grondslag legden tot het bondgenootschap der drie voornaamste bergnegorijen Saloe, Lambongan, Batamata-Sapo, dat tegenwoordig nog bestaat.

Waarschijnlijk voegden zich later bij hen eenige Makassaarsche afstammelingen eener Maleische volkplanting onder Hassan Hoesin.

Eindelijk vestigden zich, zooals het handschrift luidt, eenige Maleijers van Menangkëbo op Saleijer, aan wier nazaten de O. I. C. de landstreek Pangiliang tot aan Kaboe-loerang schonk.

Daarbij vergete men niet, dat eerst de Bonische — zoo zij bestaan heeft — later de Makassaarsche overheersching een onmiskenbaren invloed op de bevolking heeft uitgeoefend, hetgeen ook, hoewel in veel mindere mate, gezegd kan worden van de Ternataansche, hoe kortstondig zij ook was.

Maar ook de vreemde Oosterlingen en de Europeanen hebben ontegenzeggelijk hunnen stempel op het volk gedrukt.

Uit al deze verschillende bestanddeelen en wellicht nog uit meer anderen, is een volk ontstaan, het Saleijereesche, dat in taal, zeden, gewoonten en gebruiken, hoewel veel overeenkomst bezittende met de overige volken van dit gewest, niettemin in zeer vele opzichten daarvan verschilt.

Bij het begin van de vestiging der O. I. C. in deze afdeeling bedroeg de bevolking slechts 5000 zielen, als volgt verdeeld over de verschillende regentschappen.

„Naar mijn eigen observatie — het aangeven der koningen „buiten rekening gesteld — kan“, zegt Speelman, „alleen

Gantarang wel	2000 mannen uitmaken
-------------------------	----------------------

Bonto-bangoen	800 koppen
-------------------------	------------

Liolo	400 ten minste
-----------------	----------------

Baring-Baring	150 " "
-------------------------	---------

Baleboele	200
---------------------	-----

Tanete	400
------------------	-----

Cadieens	300
--------------------	-----

Batta Matta	100
-----------------------	-----

Poetabangen	400
-----------------------	-----

Boekit	100
------------------	-----

Oepa Oepa.	100
--------------------	-----

Onto	100, dat zoude zoo te zamen
----------------	-----------------------------

„5000 man wezen, die ik acht dat er ook wel binnen“¹.

¹ Notitien-Speelman.

Blijkens een schrijven dd. Makassar 28 Oct. 1699 gaf „de generale beschrijving van zielen, voor Saleijer een aantal van 12245 inwoners en voor het geheele gewest dat van 34490 of 887 meer dan het voorgaande jaar.

De volgende opgave, welke ik gevonden heb omtrent het aantal zielen, is gedateerd ultimo Augustus 1719 en geteekend door den secretaris van Makassar P. van der Snippe, luidende: „Generale samentrekking van 's Compies dienaren, burgers, „Chinezen enz. als derzelver slaven en slavinnen in en om het „kasteel Rotterdam, zoo aan de noord als aan de zuidkant, „mitsgaders in de landschappen Glisson, Polombangking, Boeloe- „komba, Zaleijer en Maros woonachtig.“ Volgens deze opgave bedroeg de gansche bevolking in dit gewest 38,571 zielen, als volgt verdeeld:

	Mannen.	Vrouwen.	Zonen.	Dochteren.	Slaven.	Slavinnen.	Slaven- kinderen.	Summa.
's Comp. dienaren binnen en buiten 't kasteel	55	70	44	35	264	234	126	828
Vrije burgers	79	109	58	67	277	223	65	878
Chinezen, Mooren, Kodja's .	133	140	109	109	237	266	93	1087
Boetonders, Maleijers, Ambon- en Bandanezen	169	192	119	124	211	255	65	1135
's Comp. onderdanen in de kam- pongs Linques, Béroe, Ma- loko, Dampo en Glissong . .	195	213	188	135	146	157	—	1034
Onderhoor. volken v. 's Comp. provincie Glissong	313	323	149	182	160	117	—	1244
Boeginezen en Makassaren die op hun eigen motief zich te Glissong ter woon begeven hebben	205	158	79	58	—	—	—	500
's Comp. onderdanen in 't dis- trikt Polombangking woon- achtig.	284	327	183	171	54	64	—	1083
Boeginezen en Makassaren die uit hunne vrije wil zich in 't distrikt Polombangking ter woon hebben neergezet . . .	261	222	161	163	—	—	—	807
's Comp. onderdanen onder Boe- loekomba sorteerende . . .	978	884	597	627	105	95	—	3286
Idem woonachtig in de negorijen op 't eiland Zaleijer	2999	3531	3124	2591	1158	—	—	13403
's Comp. bergvolkeren in 't dis- trikt Maros	1963	1845	1122	1011	276	305	—	6522
Idem in de vlakke landen van bovengemeld distrikt	1827	1761	1148	1020	520	493	—	6769
Summa . . .								38576

Blijkens een schrijven dd. Makassar 13 November 1735 was de bevolking in dit gewest toen reeds vermeerderd tot 55,263 zielen, namelijk:

's Compies dienaren, burgers en families	2201
Makassaren, Boeginezen, Chinezen, Ambonnezen, Bandanezen, Maleijers enz.	3201
Polonbangkingers	3639
Glissonders	1641
op Boeloekomba en Bontain	6499
op Saleijer	18097
op Maros	19985
Summa	<u>55263</u>

Ziedaar de oudste opgaven, die ik heb kunnen opsporen. Voor het jaar 1880 bedroeg de bevolking van Saleijer en onderhoorige eilanden ruim 66,000 zielen, waarvan voor het hoofd-eiland:

Tanete	3989	of	105	per	□	paal
Batamata	7112	"	254	"	"	"
Boeki	5231	"	180	"	"	"
Boneya	14634	"	276	"	"	"
Benteng (hoofdpl.)	1476	"	738	"	"	"
Bonto-bangoen	16878	"	272	"	"	"
Bala-boelo	2658	"	295	"	"	"
Layolo	3767	"	94	"	"	"
Barang-Barang	1398	"	74	"	"	"

Totaal voor het hoofdeiland . 57143 of 204 per □ paal

De onderhoorige eilanden als:

Glarangschap Kajoe-wadi 920

Id. Tamba-longang waartoe de eilanden	{	Tamba-longang	1087
		Poelasi	431
		Bahoe-loewang	<u>103</u>
Totaal		2541	

De onderafdeeling Bonérate:

met de eilanden	{	Bonérate	4935
		Lambégo	892
		Tana-Djampeija-groep	<u>765</u>
Totaal		6592	

In 1872 bedroeg de bevolking van het hoofdeiland als volgt:

Tanete	2939
Batamata	8781
Boeki	6789
Boneya	14879 ¹
Benteng (hoofdpl.) . . .	1804
Bonto-bangoen	12428
Bala-boelo	2315
Layolo	3813 ²
Barang-Barang	1399
Totaal	55147 zielen.

Vergelijken wij deze cijfers met die van 1880, dan valt het terstond op, dat de bevolking der Noorder-regentschappen sterk verminderd; die der regentschappen Bonto-bangoen en Bala-boelo zoomede van de hoofdplaats sterk vermeerderd, terwijl die der Zuider-regentschappen stationnair gebleven is.

Die vermindering is voornamelijk te wijten aan het verre-gaande wanbestuur in Tanete en Batamata, gepaard aan den hoogst verderfelijken invloed der hadjies op 't bestuur. De aanzienlijke vermeerdering in de evengenoemde districten is hoofdzakelijk het gevolg van het zeer verstandig en rechtvaardige beheer van den regent van Bonto-bangoen, genaamd Oemara Daeng Matjora, gepaard aan de bizonder gunstige ligging der kampong Padang als handelsplaats, waaraan de om-liggende landstreek hare toenemende welvaart te danken heeft, zoomede aan den steeds aanwassenden bloei der boegineesche nederzetting te Tilé-tilé.

Wijders blijkt dat de bevolking van 1872 tot 1880 slechts met 2000 zielen of ca. 0.45 pCt. 's jaars vermeerderd is.

Waar handel en landbouw bloeiden en de overige bronnen van welvaart daarmede gelijken tred hielden, zooals wij zullen aantonen, is het voorzeker bevreemdend, dat het bevolkings-eijfer vrij wel stationnair bleef. Dit feit is dan ook meermalen opgemerkt geworden, maar nooit heeft men de moeite genomen zich daarvan behoorlijk rekenschap te geven. Gemakshalve werd alles op het koortsige klimaat van Saleijer geschoven en daarmede, meende men, was alles gezegd.

De waarheid is, dat het land niet voldoende voortbrengt om

¹ Hieronder begrepen het sedert daarbij ingelijfde regentschap Marénaré.

² Hieronder begrepen het sedert daarbij ingelijfde regentschap Bonto-boroso.

in de behoeften der bevolking te voorzien, weshalve velen naar elders uitwijken, voornamelijk naar den vasten wal en de noordkust van Mangarai.

Aan de hierboven vermelde cijfers hechte men echter geene al te groote waarde. Niet dat zij overdreven zijn; het tegendeel is waar. De hoofden, die deze opgaven verstrekten, hebben er echter belang bij om het juiste cijfer voor het bestuur te verbergen, voornamelijk uit een overdreven vrees voor een hooger aanslag in de hoofdelijke belasting.

Wat ik bij eigen aanschouwing in de binnenlanden gezien heb, geeft mij recht tot de onderstelling, — althans wat het hoofdeiland aangaat, — dat het zielental zonder overdrijving kan gesteld worden op 75,000, misschien meer.

Houden wij ons echter aan de officiële cijfers, dan geeft het hoofdeiland alleen, — waartoe wij ons zullen bepalen — bij eene oppervlakte van 280 □ palen, eene bevolking van 204 inwoners per □ paal.

De afdeelingen Zuider- en Oosterdistricten van dit gewest, groot respectievelijk 695 en 818 □ palen met 88.240 en 91.313 inwoners, hebben slechts 126.96 en 111.64 zielen per □ paal.

Het hoofdeiland Saleijer is alzoo ruim een derde sterker bevolkt dan eene der beide genoemde afdeelingen.

Hierboven is reeds aangetoond, dat het Saleijereesche volk uit een mengelmoes van verschillende volken uit den archipel is ontstaan. Natuurlijk zijn de verschillende bestanddeelen volstrekt niet scherp meer geteekend, maar hebben zij zich door huwelijken zeer met elkaar vermaagschapt en onderling vermengd. Niettemin bespeurt men toch nog een vrij groot verschil in voorkomen, taal en zeden der bevolking uit de Noorder- en die uit de Zuider-regentschappen.

Over het algemeen is de Saleijerees niet zoo donker gekleurd als de Makassar of Boeginees; zijne huidskleur komt meer overeen met hetgeen in 't maleisch zoo eigenaardig itam manis genoemd en misschien 't best weergegeven wordt door het woord „zacht-bruin“. Ook zijne jukbeenderen zijn minder ontwikkeld dan bij zijne evengenoemde natuurgenoeten. Overigens is hij welgemaakt en tenger; grof gebouwde, gespierde individuen treft men hoogst zelden onder hen aan, ofschoon toch moet erkend worden, dat de bergbewoners, vooral der zuidelijke regentschappen, donkerder gekleurd, daarbij grover gebouwd zijn.

Onder de vrouwen en jonge meisjes vooral ziet men zeer vele bevallige, lieve figuren; vooral munt het landschap. Bala-boelo hierin zeer uit. Mooi kan men het type niet noemen, maar ten dezen is volkomen het gezegde van toepassing: „ce qu'on nomme aux Indes une beauté ce n'est que la fraîcheur de la jeunesse.” Verder hebben zij een zekere gratie over zich en eene grootere gemakkelijkerheid in manieren en spreken in vergelijking met hare zusters op den vasten wal, het gevolg eener meerdere ontwikkeling en minder bekrompen levensopvatting.

De voeding der bevolking bestaat hoofdzakelijk uit djagong (maïs) gekookt — (bossang) — dan wel gepoft boven het vuur. Menigvuldiger wordt de djagong fijn gestampt en met rijst vermengd genuttigd. In den tijd van den bito of bitowang — eene soort peulvrucht — levert deze een voedzaam tevens smakelijk gerecht, vooral met rijst vermengd — poelo bitowang — zooals meest geschiedt.

Ook de zoogenaamde en veel voorkomende Saleijereesche boontjes, die in smaak en uiterlijk de Europeesche bruine boonen evenaren, zijn een geliefkoosd gerecht, vooral als toespijs.

Als zoodanig verdienen nog genoemd de *gangang-bosi* en de *paloe-mara*. De eerste is een paddestoel, die bij het invallen der westmoessonregens te voorschijn komt, doch waarvan het overdadig gebruik nimmer ongestraft kan plaats hebben, zijnde min of meer hevige buikaandoeningen daarvan het onmiddellijk gevolg.

De *paloe-mara* is een aftreksel van visch, waaraan eenige kruiden — de kurkuma of koenji natuurlijk niet te vergeten — toegevoegd zijn. Is men in 't bezit van vleesch, dan wordt de voorkeur gegeven aan de *paloe-basa* of *paloe-boekoe*, zijnde beiden een bouillon, gekookt hetzij van het vleesch, dan wel van de beenderen en natuurlijk zeer krachtig en voedzaam.

Gedroogde jonge mangga, welke in dien toestand zeer lang kan bewaard blijven, dient daarbij als zuur. Meer gezocht, ook bij de Europeanen te Makassar, is het uitsluitend Saleijereesche zuur, genaamd *Panasa* of *Bambang-bambang*, dat bereid wordt uit eene bijzondere kalmussoort.

In afwijking van de overige volken van Celebes, is de Saleijerees een groot liefhebber van het gebruik van lombok of spaansche peper, die hier zelden groen of rood, maar meestal oranje-geel van kleur, en tevens bijzonder heet is.

Dit gebruik van heete ingredienten is zelfs doorgedrongen bij de bereiding van gebak en andere lekkernijen; althans mij

zijn vooral te Batamata bij herhaling allerlei zoetheden voor-
gezet, zoo sterk gekruid, dat zij niet eetbaar waren. Zonder die
kruiden is de Saleijerees toch ook een groot liefhebber van derge-
lijke zaken; zelfs vindt men ter hoofdplaats verscheidene vrouwen,
die zich uitstekend verstaan op de kunst van gebak maken.

Overigens is de Saleijerees hoogst matig in het gebruik van
spijs en drank, bij ondervinding wetende, dat bij het tegen-
deel het klimaat een zeer verderfelijken invloed op zijn gestel
uitoefent.

Ook in zijne kleederdracht onderscheidt de Saleijerees zich
bizonder gunstig van zijne overige stamgenooten. Kenmerken
de laatsten zich door hunne verregaande, dikwijls walgelijke
onzindelijkheid op lichaam en kleeding, de eersten, zoowel
mannen als vrouwen, munten uit door het tegendeel, hetgeen
trouwens van algemeene bekendheid is.

De algemeen gebruikelijke kleeding bij de mannen bestaat
in eene lange wijde broek — *salowara laboe* — bij deftige ge-
legenheden van witte stof, anders van eigen geweven ginggangs
van verschillende kleuren. Iemand moet al zeer arm zijn, indien
hij niet in 't bezit is van eene dergelijke nationale broek. De
korte broek — *salowara bodo* — op den vasten wal algemeen
gebruikelijk, zelfs aan de hoven, wordt op Saleijer slechts bij
den veldarbeid gebezigd; hetgeen een franschman aanleidig gaf
den despotieken vorst van Goa geestig te noemen „un roi sans
culotte.”

Verder bestaat de kleeding in een wit overhemd van Euro-
peesch maaksel, dan wel in een katoenen buisje tot aan den
hals gesloten, waarover — bij deftige gelegenheden — een
zwart laken buis met gouden borduursels op den staanden kraag
en mouwen, of anders een dergelijk buisje van fraai geweven
stof, dan wel van zijde en satijn.

Als hoofddekseel dragen hoofden, aanzienlijken en geeste-
lijken bij voorkeur een *songko* d. i. een zeer kunstig, door-
gaans fijn gevlochten kapje, zelden een hoofddoek, dan alleen
bij huisselijke bezigheden. Nimmer is dit kleedingstuk zoo stijf
en rechtstandig opgetrokken als op den vasten wal ten teeken
van hooge waardigheid of geboorte.

Van het evengenoemde kapje bestaan voor het dagelijksch ge-
bruik twee soorten, nam. de eigenlijke *songko* en de *songko*
tjilo-tjilo welke alleen in vorm, niet in maaksel verschil-
len. Beiden worden veelvuldig gebruikt en meestal zonder

eenige versiering. Alleen bij gelegenheid van feesten zijn zij voorzien met zilveren of gouden boordsel of met gouddraad doorweven, dan wel met gouden plaatjes belegd, ten gevolge waarvan de waarde van zulk een kapje dikwijls stijgt tot honderd gulden en meer.

De rijken bezitten soms nog een songko, — geen tjilo-tjilo — geheel van goud vervaardigd, ter waarde van ettelijke honderd guldens. De *songko taboeroe* en *songko balabasa* worden, even als in de overige gouvernementslanden, alleen bij trouwplechtigheden gebruikt. De volksdracht is echter de hoofddoek van lijnwaad, ingevoerd uit Europa, meer nog vervaardigd uit eigen gesponnen garens naar dikwerf zeer fraaie, eigengemaakte patronen in verschillende kleuren, soms, hoewel zeldzaam, ook met goud- of zilverdraad doorweven.

De kain — *lipa* — dikwijls een kunstuk van weverij, wordt bij feestelijkheden door de gegoeden bij voorkeur gedragen op de wijze als in Indië algemeen bij inlandsche ambtenaren gebruikelijk, dus geheel afwijkende met de gewoonte elders in dit gewest. In het dagelijksch leven draagt men haar los bijv. over den linker schouder of hangende aan de rechterzijde, dan wel om het middel over het krisgevest hangende.

Wat ook v. d. Stok¹ moge beweren omtrent het gebruik van de gordeltasch, — *pawopawo* — ik heb nooit dit vieze, maar praktische voorwerp bij hen gezien, wel bij de vreemdelingen, die zich tijdelijk op Saleijer ophielden, niet eens bij hen, die zich daar voor goed hadden gevestigd.

De Saleijerees draagt zijn siriblad, met de vereischte ingrediënten behoorlijk toebeleid, in een koperen doosje bij zich, terwijl de meer gegoeden en aanzienlijken zich hun zilveren of gouden siridoos door een volgeling laten nadragen.

Het gebruik van schoenen of eenig ander schoeisel is volstrekt niet algemeen en bepaalt zich tot de aanzienlijkste regenten en eenige notabelen.

De kleeding der vrouwen bestaat in een tamelijk wijd baatje van sits of eenige andere gekleurde stof met open mouwen, aan den hals gesloten en afhangende tot over de knie; dan wel, ofschoon minder algemeen, in eene kabaija met eng sluitende, aan den bovenarm gepofte mouwen en aan den pols gesloten met negen knoopjes. Deze laatsten zijn bij de meer

¹ Het eiland Saleijer in het *Tijdschrift van het Bat. Genootschap*. Dl. XV.

gegoeden inderdaad zeer kunstig vervaardigd en heeten *raga-raga*. Daarbij past een fraaie kain van eigen weefsel, vastgehouden door een buikband van katoen of zijde, bij de welgestelden van zilver of goud en *soelepé* geheeten.

Begeven de vrouwen zich buiten 's huis, bijv. tot het afleggen van bezoek, dan hullen zij zich nog in een andere, soms kostbare kain batik — *lipa karoewa* — in dier voege, dat deze, onder de beide armen doorgaande, voor de borst gespannen, tevens met de rechterhand boven het hoofd gehouden of voor het gelaat getrokken wordt, zoowel tot beschutting tegen de felle zonnestralen als tegen onbescheiden blikken.

Bij gemis van zulk een *lipa karoewa* bezigt men een zonnescherm van Europeesch of Chineesch maaksel.

Eene dracht, welke sedert eenige jaren door de vrouwen der kampong Batamata-bara is ingevoerd en langzamerhand het burgerrecht dreigt te verkrijgen, is het gebruik van den sluier in den vorm van een nonnenkap, vervaardigd van zeer dun mousseline en halverwege den rug afhangende, dat in geen geringe mate hare bekoorlijkheid verhoogt.

De dagelijksche dracht der vrouwen is eenvoudig de kain, los over den arm hangende en een kort baatje van neteldoek of dergelijke, liefst donkergekleurde stof met zeer korte mouwen of beter gezegd geen mouwen.

De korte broek bij de Boegineesche vrouwen algemeen gebruikelijk, is op Saleijer onbekend. De lijnwaden, bij de volksklasse in zwang, zijn de bij uitstek sterke maar grove, blauwe kains — *lipa lombo* — geweven van eigen gesponnen garens.

De kinderen van beiderlei geslacht laat men doorgaans geheel naakt rondloopen, versierd met de bekende *kawaries* of borstplaatjes, gekarteld voor de jongens, effen rond voor de meisjes, wijders een voetring aan een der enkels en de meisjes bovendien nog een *djempang* of schaamdeel-plaatje in den vorm van een boomblad. Al deze sieraden zijn doorgaans van edel metaal soms tot een zeer aanzienlijk bedrag. Zelfs de minst vermogende zou zich schamen zijne kinderen niet met dergelijke ornamenten te kunnen omhangen, vooral de kawarie mag nimmer ontbreken. Daarom worden dikwijls muntstukken voor dat doel aangewend, terwijl een koperen voetring en een *djempang* van horen tevens voldoende worden geacht. De rijken versieren bovendien hunne kinderen met een halssieraad — *toking* — van edel metaal, dat op de borst afhangt.

Uitgezonderd de djempang, die ontnomen wordt zoodra het schaamtegevoel zich genoegzaam heeft ontwikkeld, behoudt het meisje de overige versierselen tot haren huwbaren leeftijd. Intusschen heeft men haar nog verrijkt met een of meer gouden oorhangers of knoppen als *bangkara* of *panjakara*, *togé*, *soe-bang*, *bangiwang* en meer anderen. Tot de kleeding en uitrusting eener jonge dochter van goede familie behooren wijders een stel gouden of zilveren ringen met of zonder steenen, een band van edel metaal met amuletten aan den bovenarm en eindelijk de *bangkara tarowé* of *b. rowerowe*, waarop de meeste jonge deernen als verzot zijn. Het bestaat uit eenige charivaris aan een ringetje, dat, bij groot toilet aan de punt van een over den schouder hangenden zakdoek vastgeknoopt, op de borst bengelt.

Terstond na het huwelijk worden al deze versierselen afgelegd, als in strijd met de inlandsche begrippen van zedigheid eener vrouw. Om dezelfde reden wordt dan tevens alle zorg afgelegd voor het behoorlijk onderhoud van het hoofdhaar.

Trouwens een rijk haartooi behoort niet tot de sieraden, waarop de Saleijereesche vrouwen kunnen bogen. Toch wordt aan de reinheid van het hoofd meer zorg besteed dan elders in dit gewest. Bij gemis van padi-stroo, dat gebrand en met water afgetrokken wordt, bedient men zich hier voor dat doel van de schillen der *oenti batoe* en *oenti bainang*, beiden pisangsoorten.

Het dragen van edelgesteenten komt hier niet voor, zelfs niet bij de hoogste standen. Wel beijvert men zich om verschillende gekleurde of gestreepte steenen machtig te worden, waarvan hoofdzakelijk door de hadjies wordt partij getrokken om de goe gemeente allerlei gewone, maar fraaie Ceylonsche steenen tegen veel geld in handen te stoppen.

Het gebruik van wapens, meer speciaal de kris en lans, is bij den Saleijerees volstrekt niet zoo algemeen als bij zijne overige stamgenooten; velen bezitten zelfs niet eens dergelijke wapens. Heeft hij een kris bij zich, dan wordt deze, naar Makassaarsche gewoonte, links voor den buik gedragen, bevestigd aan den dikwijls kostbaren van gouddraad of zijde geweven krisband — *tali bannang*. De waarde van het wapen hangt af van de daarop zichtbare teekenen en de hoedanigheid van het staal, waarvoor men het Loewoesche verkiest. Ter vervaardiging van krisscheden bedient men zich liefst van het *tjampaga koe-rissa* d. i. fijn gevlamd tjampaga-hout en voor de *balimling*

of *djonga-djonga*, d. i. het platte breede gedeelte der schede, van het bijzonder fraaie *kamoening*. Krisscheden van edel metaal komen zeer zeldzaam voor.

Behalve kris en badik waarvan tal van variëteiten bestaan en waaraan verschillende geheimzinnige krachten en invloeden worden toegeschreven, vindt men nog diverse soorten klewangs en lansen met en zonder gouden of zilveren beslag. De eersten worden aangevoerd van Loehoe, Bingkoka en Mangarai, de laatsten van den vasten wal en Sambaoe (= Sumbawa); deze hebben de voorkeur boven genen.

De *alamang* of inlandsche sabel is op Saleijer onbekend; daarentegen is de *golo* uitsluitend een Saleijereesch wapen. Het heeft den vorm eener kris met handvat evenals een kapmes, zoodat het een snij-, tevens steekwerktuig is.

De Saleijereesche wapens hebben doorgaans zeer weinig waarde, zoowel wegens het maaksel als het staal. Trouwens het moet erkend worden, dat de wapensmederij eene industrie is, die weinig strookt met het zachtmoedige, vredelievende karakter der Saleijerezen.

Zij zijn een rustig en bescheiden, opgewekt en zachtmoedig, maar vooral zeer ijverig en spaarzaam volk. Zij missen ten eenenmale die alles minachtende hooghartigheid, die verwaande eigenzinnigheid, die kinderachtige halsstarrigheid, welke mischien koppigheid moet heeten en de karaktertrekken zijn vooral van den bastaard Makassar—Boeginees, zooals er zoovelen in de afdeeling Noorder Districten gevonden worden.

Wellicht, zelfs zeer waarschijnlijk is het aan hun zacht karakter toe te schrijven, dat zij bij de volken van den vasten wal, — de *orang lelaki*, zooals zij zich met eenigen trots noemen — volstrekt niet gezien zijn. Maar die karaktertrekken zijn juist de zekerste waarborgen om dit volk tot meerdere welvaart en grooteren bloei te brengen.

Onder de gebreken, welke dit volk aankleven, behoort het bovenmatig gebruik van siri. 't Is zeer te betreuren, dat mannen zoowel als vrouwen met hun dikwerf zeer fraai gebit, de laatsten vooral na haar huwelijk, daaraan zoo zeer verslaafd zijn. Eene bijzonder groote hoeveelheid kalk schijnt daarbij onmisbaar te worden geacht. Wellicht is het ook hieraan toe te schrijven, dat er zoo bitter weinig individuen met gezonde tanden worden gevonden. Verreweg de meesten van beiderlei geslacht maken reeds op middelbaren leeftijd gebruik

van de zoogenaamde *padingka leko*, zijnde een bamboezen kokertje, waarin het siriblad met de daarbij gebruikelijke ingrediënten tot een pruimpje wordt fijn gestampt.

Velen, vooral vrouwen, geven echter de voorkeur om, naar Javaansch gebruik, het een en ander in een steenen vijzeltje fijn te stampen.

Men beweert voorts dat dit volk lui en traag is, doch men zij voorzichtig dergelijke apodictische beweringen onvoorwaardelijk aan te nemen, alvorens de bron te kennen, waaruit zij voortvloeien. Velen toch schijnen er behagen in te scheppen om de volken van dit gewest — om welke reden dan ook — van de slechtste zijde te leeren kennen. Misschien is het aan deze omstandigheid toe te schrijven, dat Saleijer, in vergelyk met de overige afdeelingen, immer zoo stiefmoederlijk bedeed is. In den loop van dit opstel zullen wij ruimschoots gelegenheid hebben om, voor zoo verre het niet reeds elders is geschied, aan te toonen, in hoeverre deze aangewreven ondeugden juist zijn. Hierboven toch hebben wij reeds gezien, dat het eiland zwaar bevolkt is, maar niet genoeg produceert om in de behoeften zijner eigene bewoners te voorzien.

Ook heb ik menigmaal de bewering gehoord, dat de Saleijerees moreel op een veel lageren trap staat dan zijne overige stamgenooten. Zoover dit niet voortspruit uit jaloezie, de volkeren van dit gewest in hooge mate eigen, of laster, kan de oorzaak hiervan misschien gezocht worden in de minder bekrompen wijze van opvoeding der kinderen, vooral der meisjes.

Nimmer toch zal men zien, dat een Saleijerees — het allerm minst een notabele — zijne huwbare dochters, bij eventueel bezoek, in kamer of zolder verbergt alsof haar een dreigend gevaar wacht. Evenmin ziet men, dat jonge deerns voor vreemdelingen, zij het ook Europeanen, wild de vlucht nemen als een schichtige hinde in het veld, hetgeen men bijv. op den vasten wal, bijna dagelijks kan waarnemen.

Integendeel trachten vele ouders hunne dochters in behoorlijk gezelschap te brengen, niet alleen van Europeanen maar ook van hunne evenboortigen.

Natuurlijk geldt dit een en ander meer van de hoofdplaats en andere groote kampongs langs de kust en meer voor de aanzienlijke geslachten dan voor het binnenland en den kleinen man. Evenwel is deze laatste in zekere mate toch volstrekt niet vrij van dergelijke meer vrijzinnige denkbeelden.

Men ziet dat op Saleijer de vrouw, misschien meer nog dan in de overige deelen van Celebes, in hoog aanzien en eere wordt gehouden, n'en déplaie à Alexander, die meent dat Saleijer het land is, waar de vrouw helaas zoo geheel verdierlijkt ¹.

Wellicht meent deze of gene, dat daardoor de onzedelijkheid zeer wordt in de hand gewerkt d. w. z. de aanwezigheid wordt bevorderd van vrouwen, die — niet bij het bestuur, maar wel bij de bevolking — als prostituées bekend staan.

De mogelijkheid bestaat, dat op Saleijer in verhouding misschien meer dergelijke ongelukkigen gevonden worden dan elders, Makassar natuurlijk uitgezonderd, maar dan is het nog de vraag of dit wel het gevolg is der meer vrijgevege opvoeding en niet veeleer het uitvloeisel van den zeer uitgebreiden handel der Saleijerezen, ten gevolge waarvan alle kustplaatsen, maar voornamelijk de centra van den handel, gedurig door vreemdelingen worden bezocht. Deze opvatting strookt volkomen met hetgeen men elders ziet, ook in Europa.

Indien in dit opzicht — bij gebreke van andere meer afdoende gegevens — de verhouding van het aantal mannen en vrouwen in de voornaamste kampongs der verschillende regentschappen, eenigermate als maatstaf mag aangenomen worden, dan kunnen de navolgende cijfers daarvan een overzicht geven.

NAMEN DER		AANTAL		Verhouding.
Regentschappen.	Kampongs.	Mannen.	Vrouwen.	
Bonto-bangoen	Padang	389	441	1: 1.133
	Dongkalang	87	112	1: 1.287
	Lebo-baoe	26	124	1: 4.77
Bala-boelo	Pariangang	354	376	1: 1.065
Batamata	Batamata-bara	218	313	1: 1.435
	Batoe Mantiri	132	219	1: 1.659
Boneya	Gantarang	379	442	1: 1.166
	Tamaroya	70	105	1: 1.5
	Padjalaya	160	200	1: 1.25
	Bonto	178	223	1: 1.253
	Reaya	46	80	1: 1.74
Benteng (hoofdplaats).	Pangiliang	222	345	1: 1.555
	Balang	65	83	1: 1.277
	Boea-Boea	10	20	1: 2.—
	Papandjaya	170	218	1: 1.282
	Sanging-djawaya	20	23	1: 1.152
	Tana bae	9	23	1: 2.555

Men ziet alzoo, dat, met zeer enkele uitzonderingen, eene groote meerderheid van vrouwen in bijna alle handelsplaatsen

¹ Het dal van Balaboelo, opgenomen in het Jaarboekje van Celebes, anno 1865.

aan de westkust wordt aangetroffen en dat de handelscentra Padang met het daartegenover liggende Dongkalang, Batamatabara met het daarbij behoorende Batoe-mantiri, maar vooral de hoofdplaats Benteng zelve de kroon spannen.

Inderdaad heerscht dan ook op die plaatsen een groot zedenbederf onder de bevolking, meer dan elders op Saleijer.

Toch munt het karakter der Saleijereesche vrouwen even als dat harer overwalsche zusters uit door fierheid en vastberadenheid, meer nog dan dat der mannen misschien.

Een voorbeeld uit velen.

Toen in November 1875 de kampong Appatana (zuidelijkste punt van Saleijer) door zeeroovers werd afgelopen, werden 37 personen, zoo mannen als vrouwen, geroofd en onder hen twee huwbare meisjes, Maliana en Masadina en het circa éénjarige kind van het kampongshoofd Daeng Manaï. Te Pangalaseang niet ver van Taliabo ¹ wisten beide meisjes des nachts te ontsnappen, met medeneming van het bedoelde kindje, dat door haar beurtelings gedragen moest worden. Na een vreeselijken zwerftocht van vijftien dagen in een vreemd land, gelukte het haar eindelijk een landgenoot aan te treffen, die hen verder bracht. Eenige mannen, later ontsnapt, verklaarden beide meisjes uit vrees niet te hebben durven vergezellen ².

Meermalen wordt voorts volgehouden, dat de Saleijerees in verstandelijke ontwikkeling verre achter staat bij zijne overwalsche bureu en daarbij gewezen op het totaal gemis aan eigen literatuur.

Gedurende mijn ruim tienjarig verblijf in de verschillende afdeelingen van dit gewest, ben ik van het tegendeel overtuigd. Immers staat zijne ontwikkeling in een onmiddellijk en zeer nauw verband met zijn hoofdbestaan, den zeehandel, die hem in aanraking brengt met nagenoeg alle volken van den Ind. Archipel, hetgeen met enkele uitzonderingen, volstrekt niet van zijne bureu geldt. Ook is Saleijer grootendeels bevolkt door uitgewekenen van nagenoeg alle oorden van Indië, die allen hunne eigene taal, legenden, overleveringen enz. medebrachten, zoodat dientengevolge eene eigene literatuur zich bezwaarlijk heeft kunnen ontwikkelen. Daarbij vergete men niet, dat men het nog nooit der moeite waard heeft geacht, de Saleije-

¹ De oostelijkste punt van het schiereiland Bangaai, ten zuiden der golf van Tomini of Gorontalo.

² Uit het strafproces van den Galelareeschen zeeroover Tofor voor den Raad van Just. te Makassar, zitting 14 Nov. 1881.

reesche taal behoorlijk te beoefenen, minstens er eenige studie van te maken. Slechts Dr. B. F. Matthes heeft daartoe de eerste pogingen in 't werk gesteld, door de opname in zijn Makassaarsch woordenboek van eene menigte Saleijereesche woorden.

Het komt mij voor, dat men in dit opzicht de Saleijereesche hoofden en aanzienlijken te veel gelijk stelt met de verschillende vorsten op den vasten wal, als Gowa, Boni, Tanete enz., aan wier hof de literatuur zeer zeker beoefenaars vindt; bij huns gelijken in de Gouvernementslanden meen ik dit bepaald te moeten betwijfelen.

Ter voorkoming van begripsverwarring dient dus, dat de getrokken parallel, zoowel nu als in 't vervolg, steeds uitsluitend geldt de Gouvernements- en niet de Vorstenlanden, tenzij uitdrukkelijk vermeld.

De taal is hard en vaak scherp, hetgeen zij gemeen heeft met die van verreweg de meeste zeevarende volken. De doorgaans zangerige toon, waarop zij gesproken wordt, doet haar zeer veel van die eigenschappen verliezen. Overigens is duidelijk aan haar te bespeuren uit welke bestanddeelen het tegenwoordige Saleijereesche volk is ontstaan; zij geeft daarvan eene zeer vertrouwbare afspiegeling. Dit zal nog meer uitkomen, indien men na verloop van tijd meer bekend zal zijn met de overige talen in dit gewest gesproken, als bijv. het Boetonneesch enz.

Zooals reeds gezegd is, bezit de taal geene eigene literatuur. Het letterschrift is hetzelfde als van het Makassaarsch. De geschriften zijn van Makassaarschen of Maleischen oorsprong en geschreven, hetzij in eerstgenoemde taal, dan wel in het Saleijereesch met Arabische karakters, zelfs is dit laatste vrij algemeen.

In den bouw hunner woningen ontwaren wij bij de Saleijerezen veel verschil bij die van andere volken. Voor eene uitvoerige beschrijving is het hier de plaats niet; op de voornaamste verschillen komt het slechts aan en deze komen hierop neêr.

De middelste rij palen van voren naar achteren, minstens de hoofdpaal, behoort uit een stuk te zijn — *benteng manar-roesoe* — elders daarentegen uit twee stukken. De vensters — *patongtongang* — zijn doorgaans groote ronde of langwerpige ronde openingen, zonder enig traliwerk zooals elders en worden gesloten door een luik, dat in houten tappen draait. Dikwijls ziet men ook bij de meer gegoeden groote vierkante

vensters naar Europeesch model, evenals te Makassar, die natuurlijk wel van houten tralies of houten spijlen zijn voorzien. Ook is het venster, waardoor een lijk uit de woning wordt gedragen — *patongtongang sala* — steeds in het midden, nimmer links in den gevel, zooals elders.

Wijders vindt men in de woningen der hoofden en welgestelden zeldzaam eene stookplaats, zoodat die woningen veelal herschapen worden in rookhokken. Als keuken, tevens verblijf der bedienden en volgelingen, dient op Saleijer een afzonderlijk gebouw in de onmiddellijke nabijheid van het hoofdgebouw. Overigens bestaat er eene groote verscheidenheid in de bouwvorme der Saleijereesche woningen. Zoo ziet men boven die van den kali ¹ van Bala-boelo en den regent van Boneija een getimmerte, veel overeenkomende met een koepel, die aan het huis zelf een allervreemdste, doch niet onbevallig voorkomen geeft.

Ook ontbreekt voor de woningen der regenten en aanzienlijken de traditioneele *sapana*, die vervangen is door een behoorlijken, zeer gemakkelijken trap.

Over het algemeen zijn de Saleijereesche woningen ruimer, beter verlicht en netter afgewerkt dan die op den vasten wal, welke bizonder donker, bedompt en laag van verdieping zijn.

Maar het huisselijke, gezellige, vredelievende karakter van het volk vertoont zich ook in dit opzicht. Immers aan geene woning, hoe onbeduidend of bouwvallig ook, mag de *tambing* of het bordes ontbreken. Meestal is zij alleen aangebracht voor de deur, soms echter voor het geheele front van het huis. Die *tambing* nu is de plaats, waar de man tegen zonsondergang van zijn dagwerk uitrust; daar wacht hem zijne vrouw met de kinderen, indien hij van den veldarbeid huiswaarts keert; daar bewaakt de moeder hare in de nabijheid spelende kinderen; daar ontvangt men bezoeken; daar is de plaats waar men bij voorkeur genoegelijk zit te praten; men is in de open lucht en toch thuis.

De gewone dakbedekking is in het gebergte alang-alang, aan de kuststreken soms nipa, menigvuldiger, ofschoon kostbaarder maar duurzamer, roembya, d. z. de bladeren van den sagopalm. Klapper- en talla-bladeren worden slechts in tijd van nood en bij gebrek aan iets beters gebezigd. Slechts de woning van den regent van Boeki is van sirappen voorzien.

De omwanding der woningen zijn doorgaans van ruw bekapte planken, in de noorder-landschappen van rita-, in de zuider-districten van kanari-hout.

De welgestelden bezitten echter zeer net en goed betimmerde huizingen van planken, die zij te Makassar bestellen, dan wel op de Tana-Djampeja-eilanden laten kappen.

Het aanbrengen van uitwendige versieringen als schilder- of snijwerk, ligt volstrekt niet in het volkskarakter. Alleen ziet men dikwijls boven of ter zijde van de deur een of meer papiertjes vol Arabische spreuken vastgehecht. Ditzelfde kan men ook binnen 's huis aan de verschillende palen of boven de deur van het slaapvertrek opmerken.

Slaan wij thans een blik op het inwendige der woningen. Ook hierin vindt men denzelfden geest van orde en netheid terug. Natuurlijk mag men niet verwachten, bij de gegoeden in de kampongs europeesch meubilair aan te treffen, als tafels, stoelen, kasten, enz., doch niettemin is dit toch vaak het geval, en zou men zich schamen bij het ontvangen van gasten niet in 't bezit te zijn van minstens eenige stoelen en een tafel.

Hetgeen echter in geen enkele woning wordt gemist, en hieraan herkent men terstond het inwendige van het vertrek, is de Saleijereesche matras, ter grootte van circa $2 \times 2\frac{1}{2}$ M. bij eene dikte van 0.30 M., opgevuld deels met kapok, deels met gedroogde djagongbladeren en soms bedekt met eene spreij van fraai gebloemd sits, dan wel een molton deken. Inderdaad moet iemand al bijzonder arm zijn, als hij zich zulk een voorwerp niet zou kunnen aanschaffen.

Op die matras ziet men eenige kleine hoofdkussens, soms ook rolkussens, allen voorzien van meestal rood gebloemde sitsen slopen.

Dit alles ligt verborgen achter een gordijn van fraai gebloemde stof, waarvan de banen in twee verschillende kleuren elkaar afwisselen. Verder worden in dezelfde slaapkamer aangetroffen fraaie kisten en trommels — bij sommige regenten zelfs europeesche koffers, aan welker onderhoud te zien is, dat daaraan veel zorg besteed wordt. Ook groote en kleine kasten van europeesch of chineesch model, met of zonder glazen paneel, zoomede houten rekken — *palondjong* — tot opberging van het vaat- en aardewerk, zijn bij welgestelden volstrekt niet zeldzaam.

Het koperen huisraad wordt gewoonlijk in kisten bewaard. Zij, die niet in 't bezit hiervan zijn, bewaren dat huisraad

en andere kostbaarheden in een groote van klapperbladeren gevlochten mand, gevuld met kapok. Ook naait de kleine man dikwijls zijn geld of geldswaardige artikelen in zijn hoofdkussen of verstoopt ze in een hem alleen bekende bamboe van de omwandeling of onder het dak zijner woning.

Wat het evenbedoeld koperen huisraad betreft, het bestaat bij gegoede lieden hoofdzakelijk in schenkbladen, *kappara*, met en zonder voetstuk, spoelkommen, *bokoro*, vingerkommen, *tjimbokang*, gebezigd voor hetzelfde doel als onze vingerglazen, spuwbakken, *papedjàang*, een bizonder soort presenteerblad, *bosara* geheeten; verder een pan, *garènsèng*, voor het maken van gebak, een of meer bakjes, *tallang boessoe*, om het afdruipe water van de gendi op te vangen, een pot, *bongki tambaga*, voor het bewaren van drinkwater, een klein diep lepeltje met lange steel, *iroesoe tambaga*, voor het afmeten van suiker, koperen lepels, *sinroe tambaga*, voor het bereiden van gebak en eindelijk een koperen pot om rijst te koken, *balangu tambaga*, in vorm veel overeenkomende met de algemeen bekende *oerings*.

Karakteristiek en zeker wel getuigende voor de meerdere ontwikkeling der Saleijereezen boven hunne overige stamgenooten, is het steeds toenemend gebruik van petroleum met afschaffing der inlandsche kaarsen, *kandjoli*, en zulks niettegenstaande het land zelf voor deze laatsten ruimschoots de grondstoffen, kapas en kamiri, oplevert, terwijl de invoer van petroleum tot dusver steeds beneden de behoefte is gebleven. Het gebruik van petroleum is zelfs tot het gebergte doorgedrongen, waar iemand al bizonder arm moet zijn, indien hij geen eenvoudig petroleum-lampje bezit. Alleen in de bergstreken der Zuider-regentschappen is men ten dezen nog een weinig achterlijk.

De gebruiken bij geboorte, huwelijk en overlijden zijn met kleine afwijkingen in hoofdzaak dezelfde als die bij de Makasaren. Elders ¹ zijn zij nauwkeurig beschreven, zoodat wij ze met stilzwijgen kunnen voorbijgaan, terwijl alleen dient vermeld, dat *bissoe's* op Saleijer niet bestaan, en zoo zij al hier of daar mochten voorkomen, aan hen volstrekt niet hetzelfde karakter wordt toegekend, als op den vasten wal.

Liever wensch ik de aandacht te vestigen op de muziek en

¹ Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Celebes door Dr. B. F. Matthes.

muziekinstrumenten, zoomede op de publieke gemakelikheden waarin dit volk, naar 't mij voorkomt, zich bijzonder gunstig onderscheidt boven zijne overwalsche natuurgenoeten.

Doorgaans heeft de inlander, althans voor westersche ooren, bijzonder weinig begrip van muziek en de volken van Celebes wellicht nog minder dan eenig ander onder de beschaafden in den Archipel. Hoewel de bewoners van dit eiland bepaald gunstig afsteken, beteekent dit echter niet, dat de muziek en hare beoefening zulk een hoog standpunt heeft ingenomen; volstrekt niet; maar in 't land der blinden één oog koning zijnde, toonen de Saleijereesen meer gevoel daarvoor te hebben.

De muziek-instrumenten bestaan in: slaginstrumenten als *ganrang* of trom, *gong*; *gambang-gambang* en *rabana* of tamboerijn; blaas-instrumenten als *toewi-toewi* of een soort klarinet en eindelijk strijk-instrumenten als *keso-keso* of viool ¹.

De *ganrang*, het nationale instrument, onmisbaar bij elk feest, heeft ongeveer $\frac{3}{4}$ M. lengte en den vorm van een afgeknoten kegel. Het trommelvel wordt gespannen als bij een gewone trom. Het bespelen geschiedt met de hand, dan wel met stokjes, *babala*, soms staande, meestal zittende, waartoe men het instrument hetzij om den hals hangt, dan wel aan de opgetrokken knie bevestigt. Eene groote vermaardheid in het slaan hiervan hebben de notabelen, *ana karaeng's*, van het regentschap Bala-boelo; hunne vaardigheid getuigt inderdaad van zeer veel en langdurige oefening.

Men kent verschillende manieren van slaan, afhankelijk van de plechtigheid of het feest, waartoe het dient. Tot begeleiding van zang en dans zal zij op eene andere wijze geslagen worden dan tot verwelkoming van een gast of ter gelegenheid eener geboorte; wederom anders, indien meisjes dan wel jongelingen daarbij zingen, de eersten dan wel de laatsten daarbij dansen.

Zelden wordt de *ganrang* alleen gebruikt, maar meestal gezamenlijk met de *gong*, dienende deze laatste hoofdzakelijk om de maat aan te geven evenals een metronoom. Het gebruik van beiden schijnt zoo onafscheidelijk, dat daarvan het woord *maganrang-magong* zijn ontstaan te danken heeft. Men onderscheidt verschillende soorten van gongs, afhankelijk van de grootte en het geluid.

De *gambang-gambang* bestaat uit een houten raam of

¹ Zie de Ethnografische Atlas, behoorende bij het Mak. Woordenboek van Dr. B. F. Matthes. PL. 8, Fig. 17, 23a en 23b; 19, 20, 24a en 24b.

bak met pooten, waarin doorgaans drie of meer kleine gongs geplaatst zijn, welke met verschillende stukjes hout worden bespeeld. Gewoonlijk gebruikt men twee dergelijke bakken, gevende de een de hooge, de andere de lage tonen aan. Het geheel doet denken aan een miniatuur-gamelang en wordt uitsluitend in het regentschap Bala-boelo aangetroffen, waar hij evenzeer met groote handigheid wordt bespeeld. Makassar misschien uitgezonderd, is het mij niet bekend, dat de *gambang-gambang* ergens in de gouvernementlanden bestaat.

De *rabana* of tamboerijn ziet men hoofdzakelijk in de kampong Padang, waar twee soorten bekend zijn, namelijk met en zonder koperen of zilveren plaatjes of belletjes aan den rand. Zij wordt bij voorkeur des avonds gebruikt in gezelligen kring, hetzij in eene ruime woning, dan wel bij maneschijn in de open lucht, tot begeleiding van vermakelijke opwekkende zangen, soms ook van minneliederen of bij kluchtige voorstellingen, door een of meer personen gegeven. Voornamelijk zijn het de zeevarenden, die in het bespelen der rabana veel vermaak scheppen en daarin tevens veel bedrevenheid bezitten.

't Is waarlijk een genoegen om ongestoord en onbespied te zien hoe het volk, dikwijls tot laat in den nacht, zich met de eenvoudigste middelen vermaakt en daarin eene ontspanning zoekt voor zijn dikwijls zwaar dagwerk.

De *toewi-toewi* is een speeltuig, dat even als een klarinet uit drie deelen bestaat en op dezelfde wijze bespeeld wordt. Kleppen tot afsluiting der openingen zijn er natuurlijk niet, daarvoor dienen de vingers, terwijl de openingen zelf proefondervindelijk zijn aangebracht.

Voor de bespeling worden de longen inderdaad op eene zeer zware proef gesteld, en dit om een vier- hoogstens zestal tonen, beter gezegd geluiden, voort te brengen. En wat voor tonen? De onbehagelijkste, die een beschaafd mensch zich denken kan; de hardste, schetterendste, krijschendste en oorverdovendste zijn er niets bij; kortom 't is het onmogelijkste instrument, dat men zich voorstellen kan.

Het schijnt trouwens dat de inlanders er ook min of meer zoo over denken; althans de *toewi-toewi* wordt nimmer alleen gebezigd, maar steeds in vereeniging met de drie eerstgenoemde slag-instrumenten, die alzoo gezamenlijk het inlandsche orkest uitmaken. Toch overstemt hij dit noch dikwijls, zoodat men veelal de voorkeur er aan geeft dit speeltuig weg te laten.

Dat er bij het blazen volstrekt geene sprake is van melodie of maat is natuurlijk. De bekwaamste blazer acht zich reeds een groot musicus, indien hij, in 't zweet zijns aanschijns, eenige tonen aan zijn instrument weet te ontlokken; meer van hem te vorderen zou waarlijk onbescheiden zijn. Aan deze omstandigheid dankt het wellicht ook zijnen naam. Feite-lijk dient het derhalve minder om muziek dan wel om geraas te maken.

Eindelijk de *késo-késo* of inlandsche viool; zij dient veelal tot begeleiding van zang, doch van gansch anderen aard als bij de *rabana*. Het zijn de *sinrili's* of legenden, volksver-leveringen, die bij voorkeur 's avonds of 's nachts, op eentoonigen, slaapverwekkenden toon opgedreund, volkomen passen bij het weemoedig geluid van dit instrument.

Ziedaar de gebruikelijke muziek-instrumenten. Behalve deze heeft men nog vele andere, die min of meer muziek of geraas maken, zoowel tot nut als vermaak, en die naar gelang der behoefte of den tijd van het jaar vervaardigd worden. Zoo bezigt men bijv. op de reede van Saleijer — misschien ook elders, doch dit is mij niet bekend — de zoogenaamde *Sikoenroe nibalaba* ¹ bij zeer donkere nachten dan wel mistig of buiig weer, ten einde aanvaring te voorkomen. Ook wordt het wel door kinderen als speelgoed gebruikt, dan wel door nachtelijke visschers om elkander van hunne ligplaatsen te verwittigen. Het bestaat uit een padi-halm, waarvan het eene einde spiraalvormig omwonden is met een klapper- of nipablad, zoodanig dat het wijd trompet-vormig uitloopt. Het geluid is bepaald barbaarsch. In de nachtelijke stilte op het wateroppervlak is het op grooten afstand zeer goed hoorbaar.

De *genggong* ² is een kinderspeelgoed van dun gespleten bamboe, dat voor de mond door middel van een draadje in be-weging gebracht wordt, en een gonzend geluid maakt, overeen-komende met dat van eene bij, van daar de naam.

De fluit, *soeling* ³, vervaardigd van het onderste gedeelte der bamboe karisa, heeft eene lengte van circa een halven meter met zes openingen. Dit is het geliefkoosde instrument voor jonge lieden, om in eene verliefde bui, evenals een troubadour,

¹ Zie de Ethnografische atlas, behoorende bij het Mak. Woordenboek van Dr. B. T. Matthes, Pl. 8 fig. 21.

² Als boven Pl. 8 fig. 18.

³ Als boven, Pl. 8 fig. 22.

hunne minnezangen te begeleiden, liefst voor of onder het venster waar de uitverkorene zit te spinnen.

Eene dergelijke fluit, *basing-basing* geheeten en voorzien van twee, hoogstens drie openingen, wordt eveneens van bamboe karisa vervaardigd, doch van het fijnste, het top gedeelte. Het geluid hiervan is veel scherper, veel fijner, dan dat van de *soeling*.

Een *sikoenroe-ni-balaba* doet noodwendig het bestaan eener eenvoudige *sikoenroe* onderstellen. Het onderscheid tusschen deze en de *basing-basing* ligt dan ook uitsluitend in de openingen.

Al de boven vermelde instrumenten zijn de meest gebruikelijke onder de bevolking. Natuurlijk vindt men nog zeer vele van europeesch fabrikaat, als mondharmonica's en dergelijken; doch deze kunnen met stilzwijgen voorbijgegaan worden.

Wat de volksvermakelijkheden aangaat, helaas, 't is maar al te waar, dat deze in dit gewest nagenoeg uitsluitend bestaan in dobbelspel en hanenvechterij, gepaard aan het overdadig gebruik van saguweer (ballo). Doch ook in dit opzicht maakt Saleijer een gunstig onderscheid. Een zeer verblijdend verschijnsel althans mag het genoemd worden, dat zeer vele opper- en mindere hoofden niet alleen geen genot vinden in spel en drank, maar zelfs daarvan afkeerig zijn en hun genoegen vinden in meer onschuldige vermaken. Onder dezen behoort in de eerste plaats genoemd te worden het uitsluitend Saleijereesche, het nationale dansen door jonge huwbare meisjes uit de aanzienlijkste standen, *pakaréna's* geheeten, ongeveer overeenkomende met de *serimpi's* aan de hoven van Solo en Djokdja. Volgens de overlevering zou de instelling der *pakarena's* ingevoerd zijn uit de Toeratea-landen, speciaal Binamoe, op last van den vorst van Gowa. Uitgezonderd in dit laatste regentschap, waar bijna geen werk meer daarvan wordt gemaakt, bestaan zij tegenwoordig op den vasten wal nergens meer. Op Saleijer, vooral in het regentschap Bala-boelo wordt daarvan bepaald eene studie gemaakt. Men moet de *pakarena's* echter niet verwarren met de *padjoge's*. Deze zijn, evenals de *ronggengs* of dansmeiden op Java, vrouwen doorgaans uit de laagste standen der inlandsche maatschappij, daarbij van zeer verdachte reputatie.

Is de instelling der *pakarena's* uitsluitend aan dit gewest eigen, die der *padjoge's* werd hier van Java overgeplant door Aroe Palakka na zijne terugkomst van Batavia. Ook de wijze van dansen en de daarbij gezongen liederen verschillen hemels-

breed. Dansen de padjoge's bij voorkeur met manspersonen, onverschillig wie, zulks is bij de pakarena's volstrekt niet geoorloofd, tenzij met den regent of zijne gasten. Dragen de zangen bij de eersten doorgaans een zeer erotisch karakter, bij de laatsten zijn het soms nationale, meestal fraaie aan de maleische taal ontleende liederen.

Op 10 à 12-jarigen leeftijd worden te Bala-boelo de mooiste jonge meisjes met de bevalligste figuurtjes uitgekozen om voor pakarena opgeleid te worden. De oefeningen hebben plaats 's avonds in de woning van den regent of bij maneschijn voor het huis in de open lucht. Bij voldoende oefening treden zij, fraai en zeer verleidelijk uitgedoscht, in 't publiek op, d. w. z. indien de besturende ambtenaar, dan wel andere europeanen of aanzienlijke inlanders den regent een bezoek brengen. Het dansen bestaat in het aannemen van de meest verschillende en bevallige, vaak zeer schilderachtige standen. Vooral munten de pakarena's te Bala-boelo, door hunne ongedwongenheid, zelfs losheid van bewegingen zeer uit. Zij missen ten eenenmale die stijfheid en gedwongenheid, die haar veel doen gelijken op wassen beelden, aan welk euvel die van de overige regentschappen voornamelijk mank gaan. Bevinden zich onder de danseressen een of meer dochters van den regent, dan geschiedt het zang-accompagnement door de lijfvrouwen der regentes, zoo niet, dan zingen de pakarena's zelf. De hierbij behorende muziek bestaat in het orkest boven vermeld.

Het schoonste, wat ik op dit gebied heb zien en hooren opvoeren, is het lied van maleischen oorsprong, genaamd: *Anachoda Raga*, uitgevoerd door vijf huwbare meisjes. De daarin voorkomende unisono is zoo zuiver, dat men, met den besten wil, zeer zelden meer dan één stem hoort. Inderdaad het getuigt voor een zuiver muzikaal gehoor niet alleen, maar ook voor eene onbegrijpelijk langdurige oefening.

Geen wonder dan ook, dat gedurende deze unisono het orkest zwijgt en de diepste stilte onder het publiek heerscht, maar ook dat, na het einde daarvan, een uitbundig gejuich uit het volk der zangeressen ten deel valt.

Waarlijk, men moet zulk een avond bijgewoond hebben in de zeer gastvrije, huiselijke en gezellige woning van Djati Daeng Maoedjoeng, regent van Bala-boelo, om den indruk naar behooren te kunnen waardeeren.

Begrijpelijk is het dan als Alexander ¹, sprekende over zulk een avond te Bala-boeloe, sentimenteel uitroept: „Zoo zingt men den avond en een gedeelte van den nacht door, en daar buiten flonkeren en flikkeren millioenen sterren aan het firmament. Het is een genotvolle avond. O, als het daar buiten zoo rustig en wel is, dan is het den ongevoeligste dikwerf reeds genoegelijk daar binnen“ ².

In waarheid, de instandhouding der pakarena's als een onschuldig, tevens veredelend volksvermaak, kan niet genoeg aanbevolen worden. Zelfs al wordte er minder werk van gemaakt dan te Bala-boelo, blijft het toch te verkiezen boven het ellendige dobbelen en hanenvechten, de voornaamste genietingen der grooten en aanzienlijken op den vasten wal. Ofschoon tegenwoordig geen spoor meer daarvan te ontdekken is, moeten op het eiland Lambégo, gedurende de Makassaarsche heerschappij, zich evenzeer dergelijke pakarena's bevonden hebben, althans men leest, dat de vorst van Makassar „aldaar tot het overkomen van dit oorlog zijn dansschôl heeft gehouden“ ³.

Behalve voormelden dans, heeft men nog de zoogenaamde *pakarena boerané* of *pakarena badili*, die uitsluitend in het regentschap Boneya aangetroffen wordt. Het zijn jongelingen van 12—16 jaren, allen afkomstig uit het vroeger tot dat regentschap behorende glarangschap Loera nabij de oostkust. Gewapend met een miniatuur *poké banrangan* ⁴ dan wel iets, dat als zoodanig moet doorgaan, voeren zij verschillende passen uit, onder het zingen van krijgsliederen of *kélong osong* ter verheerlijking der Compagnie. Natuurlijk kan men dit niet anders verwachten van een waardigen afstammeling der voormalige vorsten van Gantarang en Boneya, die hun opkomst en bestaan uitsluitend aan de vreemde overheersching te danken hebben. Evenzoo voeren zij, onder het zingen dierzelfde soort liederen en op commando van hunnen leermeester, eenige exercitien met het geweer uit, die allergrappigst zijn, voornamelijk de com-

¹ Pseudoniem van A. L. H. A. Nagel, contrôleur le kl. te Saleijer van 15 Aug. 1863—7 Sept. 1865.

² Het dal van Balaboelo, voorkomende in het jaarboekje van Celebes 1865, uitgegeven door K. Sutherland te Makassar.

³ Notitien Speelman.

⁴ *Poké banrangan* is een staatsie-lans, aan welks stok een bos geiten- of paardenhaar — dikwijls verschillend gekleurd — soms ook van pauwveeren, zeer kunstig is bevestigd. Zie de Ethnografische atlas, behorende bij het Mak. woordenboek van Dr. B. F. Matthes. Pl. 8, fig. 2.

mando's, bestaande deze uit een mengelmoes van oud-Hollandsch, Portugeesch, Maleisch en Saleijereesch of Makassaarsch.

Eindelijk nog het *mantja*, zoo zeer bemind bij de zeevarenden der kampong Padang en de omliggende eilanden, speciaal Kajoe-wadi. 't Is eigenlijk niets dan een assaut met begeleiding van muziek, de *ganrang* en de *gong*, waarbij partijen elkander al dansende naderen of ontwijken. Te Padang hanteert men daarbij als korte stok de rottan; te Kajoe-wadi daarentegen, naar zeerooversgebruik, de lans of klewang en het schild — *leengo* — met begeleiding tevens van het gezang der omstanders, die daarbij zooveel mogelijk de taal en gebaren, zoomede de melodie der zeerooverszangen trachten na te bootsen.

Te betreuren is het helaas, dat al deze onschuldige volksvermakelijkheden verdwijnen, waar de hadjies hunnen invloed doen gelden. Terugkomende van de bedevaart, trachten zij zooveel mogelijk andere zeden en gewoonten in te voeren, zooals blijkbaar in de kampong Batamata-bara het geval is, en waarmede naar hunne opvatting, de bovenvermelde vermaken ten eenenmale onbestaanbaar zijn.

Andere zeer in zwang zijnde volksvermaken zijn de spin- en schommelfeesten. Op beiden worden tal van huwbare meisjes genoodigd, waarvan het gevolg is, dat vele jongelingen, genoodigd of niet, hunne opwachting komen maken, allen in feestgewaad. Gedurende het spinnen — *anni* — worden minneliederen gezongen, die doorgaans den grondslag leggen voor een aanstaand huwelijk.

Eenzoo bij het schommelen: het meisje, dat door een jongeling geschommeld wordt — *toeng* — is doorgaans zijne uitverkorene, hetgeen hij haar te kennen geeft door het bewijzen van onnoemelijk kleine beleefdheden.

Ook de harddraverijen behooren tot de kenmerkende Saleijereesche volksvermakelijkheden. Vooral heeft dit op groote schaal plaats, op den eersten dag na de groote vastenmaand, in de reeds genoemde kampong Loera. Men zal echter wel doen dat woord niet letterlijk op te vatten, want het draven is eene beweging, die de Saleijerees onuitstaanbaar vindt. Ook heeft hij een afkeer van het wild rennen en rossen van den Makasaar; de telgang is de geliefkoosde beweging, waarop hij zijne paarden dresseert. Een terreinruiter op het losse, ongezadelde paard is hij volstrekt niet: integendeel zit hij het liefst op een

europesch zadel, dan wel op eenige kussens, evenals de vrouwen op den vasten wal.

Hoogst zelden ziet men eene vrouw alleen te paard zitten even als elders in dit gewest. De vrouwen der regenten en andere aanzienlijken laten zich bij voorkeur dragen in een houten bak met leuning; overigens is het de gewoonte of het gebruik, dat eene vrouw op het paard plaats neemt achter een manspersoon — gewoonlijk een bloed- of aanverwant, dan wel zeer vertrouwd persoon — dien zij met beide armen omklemt.

De *koeloe koeloe*¹ van het hoofdstel is daarbij meestal voorzien van groote en kleine bellen; ook hangt men in plaats hiervan een band met bellen om den hals. Bovendien zijn aan de treus, ter weerszijden van den mond van het paard, groote koperen schellen, soms ter grootte van eene kindervuist, bevestigd.

Dat de hertenjacht, het bij uitstek geliefkoosde vermaak van Makassar en Boeginees, op hunne wijze uitgevoerd, namelijk om het dier te paard, gewapend met lans en strik, in vliegenderen te vervolgen, niet in den smaak valt van den Saleijerees, behoeft na vorenstaande mededeeling nauwelijks vermelding. De striklans en het daarbij behoorende touw zijn hem zelfs onbekend. De hertenjacht wordt te Saleijer meer speciaal met honden gehouden — bij voorkeur van het Mangaraïsche ras — die er op gedresseerd zijn het wild op te sporen, te vervolgen en door hunne herhaalde beten zoo uit te putten, dat het gemakkelijk onder het bereik der jagers valt. Om de dieren uit hunne schuilhoeken te lokken, bedient men zich voorts van het blad van den Radja-boom, om een klagend geluid als dat van een hert voort te brengen.

Eene zeer geliefkoosde uitspanning, ook van lieden uit de binnenlanden, is, om in kleine vaartuigen uit spelevaren te gaan en op het eiland Pasi, hetzij te Goesong dan wel te Dongkalang, eene soort van pic-nic te houden, waarbij natuurlijk het visschen en in zee baden niet mogen ontbreken.

De hazardspelen als: *Tjie-kie* met chineesche kaartjes, het tongko aan de topbanen, het werpen met dobbelsteen enz. ga ik stilzwijgend voorbij, ook omdat zij van algemeene bekendheid zijn.

Onder de gezelschapsspelen bekleedt het kaartspel — *boeijang* —

¹ Het touw, dat over den kop achter de ooren van het paard loopt en waaraan de treus hangt.

eene eerste plaats. Met europeesche kaarten kent men geen ander spel dan het vingt-et-un, *boeijang dobolo*, het dobbel-spel bij uitnemendheid volgens de inlanders. Meer algemeen is echter het *boeijang omi*, d. i. ons gewoon quadrillespel, doch ingericht voor inlanders en gespeeld met inlandsche kaarten ¹. Even als dit is ook het inlandsche damspel naar 't schijnt van de Europeanen overgenomen. Het wordt echter gespeeld met 16 steenen of schijven aan weerskanten en volgens het onderstaande figuur.

Onder kinderen is het vlieger-oplaten en het *odé odé*, onze kruis en munt, zeer geliefd. Bij dit laatste heet het wapen *bekiri* en de keerzijde *ballang*.

Eindelijk heeft men nog het *araga*, d. i. het spelen met de *raga* of bal, ter grootte van een kinderhoofd, gevlochten van rottan. Daartoe scharen zich eenige jongelieden in een kring, terwijl een van hen den bal opwerpt. De kunst bestaat nu daarin, dat men den bal steeds zwevende houdt, door hem telkens met de knie of den voet — nimmer met de handen — terug te kaatsen. 't Is duidelijk, dat dit spel bizonder geschikt is om het lichaam flink te ontwikkelen, maar wegens de daarmede doorgaans gepaard gaande woestheid, vooral bij eenigen langen duur van het spel, is het minder gewild bij de Saleijerezen.

Ditzelfde geldt ook van het zoogenaamde *sempa*, *asempa*

¹ Beschreven door Dr. B. F. Matthes, in het Tijdschr. voor Ind. taal-, land- en volkenkunde van het Bat. Genootschap XIe Afl. bladz. 525.

of *anjempa*, d. i. een spel, waarbij eenige jongelieden eenen kring vormende, waar binnen twee van hen daarin aanwezig, zonder elkander aan te vatten, elkander schoppen trachten toe te brengen. Hierbij wordt dikwijls eene ontzachelijke vlugheid ontwikkeld, maar niettemin ontaardt het bijna altijd in handtas-telijkheid en vechterij. Dit spel behoort eigenlijk tehuis in het regentschap Binamoe der Zuider-districten en wordt op Saleijer slechts hoogst zelden gespeeld.

De middelen van bestaan zijn handel, landbouw en industrie. De Saleijerezen toch zijn een handeldrijvend volk bij uitnemendheid. Als zoodanig zijn zij te beschouwen als de vrachtvaarders in dit gewest. Overal begeven zij zich met hunne vaartuigen, hetzij om zelf handel te drijven, dan wel vrachten voor anderen over te brengen. Dit laatste geschiedt meer op korte trajekten als bijv. van Makassar naar Bontain of van Balangnipa naar Boeloekomba, Saleijer of Takalar enz. Dewijl zij in het eerste geval den ganschen archipel in alle richtingen doorkruisen, van Singapoer naar Nieuw-Guinea en van Serawak en meer noordelijk gelegen plaatsen naar de kleine Soenda-eilanden en Java's noordkust, kan het niet bevreemden, dat men allerwegen, naast Boeginesche vestigingen, ook Saleijereesche nederzettingen aantreft.

Zoo bijv. bestaat de kampong Galange te Singapoer, naar men zegt, nagenoeg uitsluitend uit Saleijerezen, evenals de kampongs Poti, Reo, Barri, allen te Mangaraï; eenige kampongs ter hoofdplaats Boeloleng; verder te Ampenan, Galeting, Grissé, Bandjarmasin, Pëgatèn, Ambon en meer andere plaatsen.

Doch 't is niet alleen de handel, die hen naar elders lokt. Daar het land niet voldoende in de behoefte der bevolking kan voorzien, verlaten velen hunne haardsteden, dikwijls vergezeld van hunne vrouwen, om elders een ruimer bestaan te zoeken en na eenige maanden, soms jaren met gevulden buidel huiswaarts te keeren.

Voor dit gewest vervult Saleijer nagenoeg dezelfde rol als Madoera voor Java's oosthoek. Balangnipa, Boeloekomba, Bontain, maar vooral Makassar zouden er zeer slecht bij varen, indien de Saleijerezen daar geene koeliediensten presteerden. Voor die diensten toch is de inheemsche bevolking aldaar veel te hooghartig en laat zij die daarom door hare onvrije lieden verrichten. Ook op 't koffieland van de Ned. Handelmaatschappij te Bontain werkt men bij voorkeur met Saleijerezen. Zelfs werd

mij door personen, bekend in Java's oosthoek, verzekerd, dat, vooral in de residentie Probolinggo, vele Saleijereesche werklieden worden aangetroffen, hetgeen mij door eenige handelaren eveneens bevestigd werd.

De handel is geheel vrij, d. w. z. in- en uitvoerrechten worden niet geheven, sedert Makassar tot vrijhaven werd verklaard; ook de jaarpassen zijn vrij van zegel. Evenwel is het aan Europeesch getuigde schepen niet vergund elders dan te Makassar handel te drijven of te ankeren dan alleen in tijd van nood. Ditzelfde geldt natuurlijk ook voor de onderafdeeling Bonérate.

Van het aantal handelsprauwen beneden de 20 ton in 1875 en de toename daarvan tot het jaar 1879 geeft de navolgende opgave regentschapsgewijs een duidelijk overzicht. Zij heeft uitsluitend betrekking op het hoofdeiland, volstrekt niet op de onderhoorige eilanden en de onderafdeeling Bonérate.

	Tanete	Batama	Boeki	Boney	Benten	Bonto-banen	Bala-boo	Layol	Barang-Bang
Aanwezig in 1875	29	44	10	39	14	43	2	2	1
Bijgekomen in 1876	5	12	1	19	6	10	1	—	—
1877	11	13	1	30	5	7	—	—	—
1878	9	18	1	17	5	6	—	1	—
1879	3	3	1	28	6	2	2	—	1
Totaal	57	90	14	133	36	68	5	3	2

Uit deze cijfers zou men opmaken, dat de aanzienlijkste handel in het regentschap Boneya wordt gedreven, hetgeen echter minder juist is. Zeer zeker zijn de kampongs Djoöng, wegens de vele Boegineesche nederzettingen, Baroegaya en Boneya aanzienlijke handelsplaatsen, doch de handel daar, zoomede in het regentschap Tanete, bepaalt zich met enkele uitzonderingen tot de verschillende kusten der Gouvernements- en Vorstenlanden van dit gewest en wordt hij gedreven met slechts kleine prauwen. Van daar het aanzienlijk getal der in die regentschappen voorkomende vaartuigen. Anders is het in de regentschappen Batamata en Bonto-bangoen, waar de kampongs Batamata-bara en

Padang de centra van den handel zijn. De groothandel, daar gedreven, strekt zich uit over den ganschen Indischen archipel; bij uitzondering tot den kusthandel in dit gewest. Diensvolgens gebruikt men daar bij voorkeur prauwen met een grooten tonneninhoud. Uitgezonderd in de kampong Tilé-Tilé, waar men zich uitsluitend bedient van open visschersprauwen — *padjala* — worden op Saleijer alle mogelijke soorten van vaartuigen gebezigd als: schoeners, *djoeloeng-djoeloeng*, *padewakang*, *palari*, *papalimbang* en meer anderen. Bovendien zijn nog onderscheidene hoofden en handelaren, ook Chineezee, in 't bezit van zeer nette sloepen en pleziervaartuigen of jachten.

Is men afkeerig van uitwendige versiering der woningen, de vaartuigen daarentegen zijn dikwijls niet alleen zeer fraai beschilderd, maar ook van snijwerk voorzien, vooral de *ambing* of stuurstoel.

Behalve de vaartuigen, bedoeld in bovenstaanden tabel, waren nog op het einde van 1879 het navolgende aantal prauwen boven de 20 ton aanwezig, als:

Regentschappen.	Aantal.
Tanete	2
Batamata	5
Boeki	2
Bonto-bangoen	1
Layolo	1
Totaal	11

In 1880 werd dit aantal nog met 4 vermeerderd te Batamata en steeg alzoo tot een totaal van 15, waarvan de kleinste 20 ton en de grootste 34 ton inhield.

Onder de verschillende aangehaalde cijfers zijn natuurlijk niet het legio aantal kleine vaartuigen begrepen als *soppè*, *lépa-lépa* en hoe meer zij ook heeten mogen. Hun laadruimte is zeer verschillend, varieerende van 2 à 8 pikols tot twee kojangs van 30 à 40 pikols. Niettemin waagt men het met deze kleine vaartuigen, bij geen al te sterken wind, naar den vasten wal over te steken, bij voorkeur naar Tanabéroë, Lemo-lemo of Boeloekomba om van daar de reis naar oost of west, langs de kust voort te zetten. Het zijn ook deze kleine vaartuigen, waarmee de kleinhandel gedreven wordt langs de verschillende strandkampongs onderling, zoomede tusschen de eilanden, behoorende tot de glarangschappen Tamba-longang en Kajoe-wadi en de onderafdeeling Bonérate. In 't bijzonder zijn het de To-Badjo's

of To-ridjen's, die met een groot model soppé het ruïne sop oversteken, om te Mangaraï, Galeting, Sambaoe (= Sambawa) of elders hun bestaan in de visscherij te zoeken.

Men ziet, dat de Saleijereesche handelsvloot nog zeer aanzienlijk is, terwijl het tot stand komen van een geregelden maandelijkschen stoomvaartdienst haar, naar 't schijnt, geen ander nadeel berokkend heeft dan eene vermindering van de passagiersvaart. Was men vroeger genoodzaakt, onverschillig voor welk traject, voor eene vrouw *f*2 en voor een man *f*1 te betalen, zijnde de laatste tevens gehouden, evenals de overige opvarenden, dienst te doen, tegenwoordig geeft men de voorkeur aan eene zooveel gemakkelijker, zekerder en sneller, ofschoon duurdere stoomgelegenheid.

Wat echter betreft het vervoer van handelsgoederen, maken de inlandsche en Chineesche handelaren daarvan alleen gebruik, wanneer de heerschende winden of het zware weer niet gedoogen om ze met eigen vaartuigen behoorlijk ter bestemde plaats te brengen. Wat kan trouwens de Ned. Ind. Stoomvaartmaatschappij voorshands in billijkheid meer verlangen? Zooals wij gezien hebben, is men nog in 't bezit eener zeer aanzienlijke handelsvloot, zoodat niet verwacht kan worden, dat men deze, alleen ten gerieve dier maatschappij, zal laten te niet gaan of zich daarvan ontdoen. Bovendien valt de ruwheid, waarmee aan boord met de goederen geleeft wordt en waartegen de emballage doorgaans niet bestand is, gepaard aan de uiterst geringe aansprakelijkheid van den gezagvoerder of de maatschappij, volstrekt niet in den geest der inlanders, ja zelfs is dat laatste geheel in strijd met de begrippen van het volk. Gedachtig aan het spreekwoord: *Time is money*, moet alles aan boord der stoomschepen geschieden met eene verbazende snelheid en drukte, waarvan de inlander nu eenmaal een afkeer heeft.

Eene instelling, in dit gewest en dus ook op Saleijer zeer algemeen en onder verschillende vormen voorkomende, is het *modala*, dat ingelegd geld, fonds of kapitaal beteekent. Zij karakteriseert geheel den handel en behoort als de kracht, tevens als de steun daarvan beschouwd te worden.

Ter verduidelijking diene het navolgende voorbeeld. Een handelaar, dikwijls ook de eigenaar van een handelsvaartuig, geeft aan den gezagvoerder daarvan bijv. *f*1000 aan goederen mee, die hij hem aanrekent tegen *f*1200, alzoo met *f*200 winst. Hoe nu de laatste hiermede wil handelen, is den eigenaar

totaal onverschillig, de gezagvoerder blijft na afloop der reis aansprakelijk voor eene pretentie van $f1200$. Gesteld nu, dat er op het vaarttuig tien opvarenden zijn, dan verdeelt de gezagvoerder die handelsgoederen onder hen. Na volbrachte reis geeft elk het kapitaal in geld aan den gezagvoerder terug, plus een evenredig deel in de winst, zoodanig dat de eigenaar zijn kapitaal en winst kan terugbekomen.

Het op deze wijze verstrekken en verantwoorden van werkkapitaal nu heet *modala*.

Een andere veelvuldig voorkomende vorm is de navolgende:

De eigenaar geeft voor eene waarde van $f1000$ aan den gezagvoerder, die haar onder zijne opvarenden verdeelt. Deze dragen na afloop der reis de opbrengst van hun aandeel af aan den laatsten, die daarvan den eigenaar de hem toekomende $f1000$ restitueert. De behaalde winst verdeelen de eigenaar en gezagvoerder onderling in verhouding van 1:2; daarna rekent de laatste hieromtrent met zijne opvarenden af.

Dit zijn de twee hoofdvormen van het *modala*. Natuurlijk komen daarin nog dagelijks tal van wijzigingen voor, die echter allen op hetzelfde beginsel berusten. Minder gebruikelijk doch billijker zou het zijn, indien geldschietter en gezagvoerder winst en verlies beiden gelijkelijk verdeelden.

Aan deze instelling om persoonlijk en voor gezamenlijke rekening handel te drijven, gepaard aan den grooten ondernemingsgeest der volkeren van dit gewest, moet het toegeschreven worden, dat van den inlandschen handel, ondanks de zeer scherpe maatregelen der Edele Kompagnie, vooral gedurende haren bloeitijd, niet zonder spijt moest getuigd worden, dat hij nooit te fnuiken was geweest, ja zelfs dat bewindhebbers, luidens hunnen brief dd. 5 October 1767 moesten erkennen, „dat het „zeer bezwaarlijk zoude zijn den sluikhandel in het geheel te „beletten.”

Die instelling is vermoedelijk ook de oorzaak, dat de concurrentie tot den huidigen dag is kunnen worden volgehouden.

Het behoeft wel niet gezegd, dat het *modala* geheel afgescheiden is van de huur der prauw. Zij wordt betaald door den gezagvoerder en de opvarenden samen, elk voor een evenredig deel van de door hen gedurende de reis gemaakte verdiensten, namelijk 10 duiten van elken gulden zilver (alzo circa 8.33 pCt.) Hieruit worden alle onkosten bestreden, gedurende de reis voor het vaarttuig gemaakt, als bijv. het aankopen van touw-

werk, vernieuwen van zeilen enz. Van dit een en ander is de gezagvoerder gehouden behoorlijk aanteekening te houden.

De opvarenden, *sawi* geheeten, bestaan dikwijls — niet altijd — uit onvrije lieden, die vaak gedwongen worden de handelsreis mede te maken, zonder eenige andere belooning dan het hun voorgespiegelde aandeel in de winst.

Bij het vergaan eener prauw onderscheidt men twee gevallen, namelijk of zulks afhankelijk geweest is van de handelingen en het gedrag des gezagvoerders en der opvarenden, dan wel van de onzeewaardigheid van het vaartuig. Met het laatste worden speciaal bedoeld slecht vaartuig, slecht tuig, dito masten en roeren enz., zoomede rampen van hooger hand, als wanneer de schade ten laste van den eigenaar wordt gebracht, anders van den gezagvoerder en zijne sawis, pondspondsgewijze verdeeld.

Daar de hoofden, belast met de rechtspraak, tevens handelaren zijn, of wel, zooals te Batamata, de regent aan den leiband der hadjies-groothandelaren loopt, begrijpt men dat het laatste geval zich wel steeds zal voordoen.

In onmiddellijk verband met het boven vermelde, staat het havenmeesterschap, dat op Saleijer — niet in de onderafdeeling Bonérate — opgedragen is, niet aan den hoogsten gezaghebber, evenals overal elders in dit gouvernement, maar aan een klerk, als zoodanig rechtstreeks ondergeschikt aan den Directeur van Financiën.

Een ieder, die weet uit welke elementen het personeel in de binnenlanden doorgaans verkregen wordt, moet erkennen, dat zulk een persoon onmogelijk de belangen van den handel naar behooren kan behartigen en in overeenstemming brengen met die van het gouvernement. Want 't is noodig, dat de Saleijereesche handel zich naar de veranderde tijdsomstandigheden richt, indien hij zich op zijn tegenwoordig standpunt wil handhaven.

Hiertoe schijnt men echter minder genegen, althans de handelaren te Batamata verbeiden het oogenblik met ongeduld, dat een europeesch ambtenaar als politiek agent te Kendari (Vosmaers baai) zal geplaatst worden, om derwaarts hunnen handel over te brengen. Daar toch zijn de westersche begrippen nog niet, althans zeer weinig tot het volk doorgedrongen, zoodat nog een ruim veld tot exploitatie en winstbejag bloot ligt, buiten alle contrôle van het Europeesche bestuur en dit laatste is het voornaamste.

Dat de handelaren, zoo inlandsche als chineesche, onder de

schaduw der Hollandsche driekleur, doch zoo min mogelijk gekontroleerd, handel wenschen te drijven, is van algemeene bekendheid en wordt bevestigd door hetgeen men te Saleijer ziet. Zooals bekend, is de in-, uit-, door- en vervoer van buskruit in den Archipel verboden. In het laatst van het jaar 1878 werd bericht ontvangen, dat Saleijer het groote débouché was van kruit, dat van Singapoer werd aangevoerd. Bij onderzoek bleek, dat de invoer hoofdzakelijk geschiedde te Padang en Pamatata met groote Mandareesche en te Batamata met de daar tehuis behoorende vaartuigen. Te Padang werd het opgekocht door de aldaar wonende Chineezzen voor den transitohandel naar Mangaraï, den Timor-archipel enz. te Batamata diende het voor eigen gebruik en te Pamatata hoofdzakelijk voor den sluikschen uitvoer naar den naburigen vasten wal.

Dat aan dezen toestand moeilijk een einde kan komen, ligt voornamelijk hieraan, dat de smokkelende handelaren gebruik maken van het tweeslachtige bestuur en het gebrekkig werkende havenmeesterschap.

Eene instelling, die veel overeenkomst heeft met het havenmeesterschap, doch naar 't mij voorkomt, zeer belemmerend werkte, bestond voor korten tijd op Bonérate, ik bedoel de instelling, bekend onder den naam van *Adjowarang*.

Elke handelaar moest zich, bij aankomst aldaar, een anakaraeng tot heer, *adjowarang*, kiezen, wiens volgeling hij werd of juist gezegd, onder wiens bescherming hij zich gedurende zijn verblijf aldaar stelde en alzoo diens *djowa* werd. De adjowarang had dan de welwillendheid om zijne tussenkomst te verleen en voor een behoorlijken afzet zijner goederen en voor de inkasseering der eventueel uitstaande gelden. Men begrijpt, hoever dit een en ander ging. Wee echter den ongelukkige, die het wagen durfde zich niet van zulk een persoon te voorzien: de benadering van vaartuig en lading door den meest machthebbende was daarvan het onmiddellijk gevolg.

De eenige plaats op Saleijer, welke wegens hare ligging eene groote toekomst tegemoet gaat, is ongetwijfeld Padang aan de westkust van het regentschap Bonto-bangoen. Beveiligd voor den oost-, meer nog en vooral voor den westmoesson, biedt zij tevens een uitstekenden ankergrond aan. Voor circa 40 jaren was daar nog niets te zien dan een modderbank, welke bij laag water

droog viel en waarop eenige visschers hunne bila's ¹ plaatsten. De ondernemende chinees Lee Sang, die plaats bezoekende, zag terstond in, hoe gunstig zij voor den handel gelegen was. Door middel van voorschotten wist hij de Badjo's of to-ri-djénés aan zich te verbinden en met hunne hulp bouwde hij zich daar eene ruime woning, kort daarop gevolgd door het inpolderen van het omliggende terrein, waarvoor de materialen van het daartegenover liggende Dongkalang — toenmaals nog geene kampong — moesten gehaald worden. Op die wijze verrees daar eene kolonie van to-ri-djénés. Ten einde voortdurend in het bezit te geraken der dagelijksche levensbehoeften werd het bergvolk, wederom door middel van voorschotten, gelokt, ze naar de nieuwe nederzetting te brengen. De sleur, dat vervloekte *biasa* der inlanders, werkte ditmaal gunstig; eene passar of markt verrees en de grondslag der kampong Padang was voor goed gelegd. Sedert heeft men deze plaats door voortdurende inpolderingen aanzienlijk uitgebreid.

Is de groothandel te Batamata in handen van hadjies, te Padang daarentegen van Chineezen. Ofschoon geene vaartuigen van bijzonder groot charter bezittende, rusten zij toch voor eigen rekening een veel grooter aantal uit dan op evengenoemde plaats. Ook strekken hunne handelstochten zich niet uit tot Singapoer en het westelijk gedeelte van den archipel, maar naar de kleine Soenda-eilanden en de zoogenaamde groote oost d. w. z. naar de Molukken, de Zuidwester-eilanden, den Kei- en Aroe-archipel enz.

Dat de Saleijerezen vrij wel op de hoogte zijn van hetgeen elders voorvalt, daarvoor kan o. m. het feit dienen, dat eenige handelaren van Batamata, de vestiging der North-Borneo-Company in het landschap ten noorden van Serawak vernemende, in 1879 zich gereed maakten de vaart daarheen te heropenen, toen de vrees voor zeeroovers geweken was.

Vreemd echter, dat de Saleijerees, wiens handelsvloten nageenoeft den ganschen archipel doorkruisen, nimmer de landstreken gelegen aan de westkust van Zuid-Celebes ten noorden van Makassar, bezoekt noch bezocht heeft; althans men leest dat „om de noort verbij Macassar is haere vaert noch noijt geweest“ ². Waaraan dit is toe te schrijven is mij onbekend, te

¹ Zie Etn. Atlas van Dr. B. F. Matthes, beh. bij het Boeg. woordenboek Pl. 13, fig. 1.

² Notitien Corn. Spielman.

meer daar zij bewoond zijn door Boegineezen evenals de kusten der golf van Boni, waarop toch een vrij levendige handel gedreven wordt.

Landhandel, zooals op den vasten wal, waar dagelijks tientallen zwaar bepakte paarden vice-versa naar het gebergte en langs de kuststreken gaan, bestaat op Saleijer en de onderhoorige eilanden natuurlijk niet. Hoogstens ziet men enkele malen een marskramer, *pagiling*, door dezen of genen handelaar naar het binnenland gezonden met goederen, meest europeesche lijnwaden.

De inlandsche handel wordt overigens nagenoeg geheel gedreven op de passars of inlandsche marktplaatsen, nam. wekelijks te Batamata en Djoöng, en dagelijks ter hoofdplaats Benteng, Padang, Bonerate en Tilé-Tilé; op deze laatste echter alleen gedurende den oostmoesson.

Buitendien wordt gedurende de eerste maanden des jaars bij de strandkampong Pamatata tijdelijk een passar gevestigd, wegens de aanwezigheid aldaar der zoogenaamde *Pasalebara's*. Dit zijn handelaren van de eilandjes Kodingaring of Hertebeest-eiland en Groot Baring, beiden behoorende tot de Spermondes, doch meerendeels van de Mandarsche rijken Tjinrana, Pambaoewang, Balangnipa en Mamoedjoe. Zij ontleenen hun naam aan eene verbastering der woorden *salla* (= straat, zeeëngte) en *bara* (= westen), waarmede men speciaal de straat Malakka bedoelt.

Behalve de evengenoemde plaats, doen zij nog de hoofdplaats Benteng en de kampong Padang aan, om daarna hun reis naar Ternate, de Molukken, den Timor-archipel en Nieuw-Guinea te vervolgen. Tegen het invallen van den oostmoesson aanvaarden zij de tehuisreis om vervolgens naar Singapoer te stevenen, daarbij koers nemende langs Java's noordkust, de Lampongs, Benkoelen, Sumatra's Westkust en Atjeh. De tehuisreis geschiedt door den Riouw-archipel naar Batavia en weder langs Java's noordkust.

Hiermede stemmen volkomen overeen de berichten in de Ind. dagbladen, dat de opvarenden van eenige boeginesche vaartuigen te Padang (Sumatra's Westkust) hunne kostbare lading, meestal afkomstig uit de Molukken, naar de Padangsche bovenlanden hadden vervoerd om daar handel te drijven.

Men ziet dat de oude energie en ondernemingsgeest bij de Saleijerezen, evenmin als bij de overige volken van dit gewest, nog volstrekt niet verdwenen is.

Gedurende de eerste jaren van den Atjeh-oorlog staakte men

tijdelijk de vaart langs Sumatra's westkust en begaf men zich van Batavia rechtstreeks naar Singapoer.

De aanwezigheid dier handelaren veroorzaakt dan ook eene ongeken- de drukte en bedrijvigheid. Allerhande artikelen zoowel van dagelijksche behoefte als van weelde en snuisterijen, van Singapoer medegebracht, worden dan deels verkocht, deels geruild tegen grove en fijne Saleijereesche lijnwaden. De eersten vinden gretige afnemers in de Molukken, speciaal Ceram, zoomede den Kei- en Aroe-archipel; de laatsten te Padang (Sum. Westkust).

Op hunne tehuisreis bestaat de lading dezer Pasalebara's hoofdzakelijk in specerijen, kajoe-poeti en andere olien, sagoe en verschillende soorten van fraai gekleurde, sprekende en niet sprekende vogels.

Deze lieden zou men alzoó gevoegelijk kunnen bestempelen met den naam van klontongs ter zee.

Inderdaad zijn de Mandarezen zeer ondernemende, stoutmoedige zeelieden. Men zij echter voorzichtig niet alle verhalen, omtrent hen in omloop, terstond voor waarheid aan te nemen. Velen daarvan toch doen denken aan de reizen van Baron von Munchhausen.

Hierboven werd reeds met een enkel woord van de voornaamste handelscentra gesproken. De kampong Padang is het middelpunt van een levendigen uitvoerhandel in tripang, schildpad, schelpen, ebbenhout, huiden, was, allen hoofdzakelijk afkomstig van de omliggende eilanden, de onderafd. Bonérate en de noordkust van Mangaraï. De kampong Batamata daarentegen is het centrum van den invoer van Bali-tabak en koperwerk van Grisee (Soerabaja) en den uitvoer van kopra en bingkoedoe.

Artikelen van veel vertier op de passars zijn lijnwaden en garens, zoo europeesche als inlandsche, maar de eersten het meest. Wat de lijnwaden aangaat, nemen de gebleekte en ongebleekte een voorname plaats in, zoomede verschillende soorten van ginggangs. Zij worden ingevoerd door de firma's Weijergang en Zonen, Bauermann, Mohrmann en Co, allen te Makassar, zoomede de Grave en Co te Bontain. Vroeger kwam nog eenig duitsch en engelsch fabrikaat aan de markt, maar het werd langzamerhand verdrongen door dat uit de Twentsche weverijen. Van de europeesche garens vindt vooral het adrianopelrood op Saleijer een zeer groot debiet en dreigt het inlandsche geheel te verdringen.

Andere artikelen van vertier zijn: gemaakte kledingstukken, allerhande snuisterijen, tabak, siri, pinang, gambir, kalk, visch zoo versche als gedroogde en ingezouten, garnaalsoorten, diverse soorten van eetwaren als boom- en aardvruchten, djagong, rijst enz., groenten voor de dagelijksche behoeften, olie, petroleum, klappers, europeesch en inlandsch aardewerk, koper- en ijzerwerk, geneesmiddelen als chinine, santonine, gadoeng en meer anderen; wijders zout, uien van Bima, kapas, suiker, stroo- en rotting matten van Mangaraï, de Toeratea landen en Boni, sagoe uit Loehoe en de Molukken, was, vooral van de Tana-Djampeya eilanden, kamiri, kanari en meer andere artikelen.

Tot de artikelen, niet op de publieke passars verhandeld, behooren goud- en zilverwerken, padi, wapenen zoo inlandsche als europesche, taripang, schildpad, schelpen, agar-agar, allen grootendeels afkomstig uit de onderafd. Bonérate en Mangaraï, fijn gebloemde, kostbare lijnwaden, bingkoedoe, bado- of Makassaarsche olie, matrassen kostbare houtsoorten als ebbenhout, wortelhout enz. zijden en satijnen stoffen en meer andere artikelen.

Herhaaldelijk werd door ons van de Chineezzen op Saleijer gesproken. Hun aantal bedraagt een twintigtal volwassen mannen, zich ophoudende in de kampong Padang en ter hoofdplaats. Zij erneeren zich met den handel dan wel de exploitatie van 's lands verpachte middelen. Met dit laatste doel zijn enkele hunner woonachtig in de nabijheid der bovengenoemde passars. Bij voorkeur houden de afstammelingen, *peranakan's*, zich te Padang, de Singè's of volbloed chinezen zich ter hoofdplaats op.

Wegens hunne gemeenschap met inlandsche vrouwen en het gemis aan inmenging van zuiver Chineesch bloed, dragen de eersten reeds vrij duidelijk den stempel van achteruitgang van het geslacht; het gebruik van opium is bij hen echter iets zeer ongewoons.

Allen trachten op de schromelijkste wijze misbruik te maken van het dualistisch bestuur te Saleijer; want in het belang van hunnen handel zijn zij natuurlijk de zeer gewillige werktuigen van den klerk-havenmeester.

De kleinhandel en kleine industrie, zooals die elders door hunne landslieden gedreven wordt, bestaat op Saleijer niet.

Wijders vindt men nog een bastaard Chinees op de Tana-Djampeja-eilanden en een Singkè te Bonérate, welke beiden, reeds, sedert circa 25 jaren daar gevestigd, hun bestaan in

den groothandel vinden. De eerste is sinds lang tot den Islam overgegaan, hetgeen feitelijk ook van den laatsten kan gezegd worden, ofschoon hij zich nog niet van de uiterlijke teekenen van zijnen eeredienst heeft ontdaan. Wegens hun langdurig verblijf in die streken, hebben zij een overwegenden invloed op de bevolking verkregen, welke niet altijd ten gunste van het bestuur wordt aangewend. Van algemeene bekendheid is het, dat die te Bonérate niet dan met leede oogen de vestiging van eenen posthouder aldaar zag, terwijl, naar men zegt, de mislukking der houtaankap-onderneming van den heer von Below op de Tana-Djampeija-eilanden, voor geen gering deel het werk des laatsten was.

In geene geringe mate dragen de verschillende soorten van industrie, die men op Saleijer aantreft, bij tot de welvaart der bevolking. Als zoodanig dient in de eerste plaats de weverij genoemd te worden, waarin men het te Saleijer inderdaad tot eene bewonderenswaardige hoogte gebracht heeft. Zij is uitsluitend het handwerk der vrouwen voor alle klassen der inlandsche maatschappij zonder onderscheid, zoo aanzienlijken als geringen. De Saleijereesche lijnwaden zijn dan ook algemeen en door den ganschen archipel bekend.

Het weeftoestel is gelijk aan dat, hetwelk overal elders in dit gewest wordt gebruikt; daarin ligt dus het onderscheid niet, maar in de verschillende patronen, tot zelfs de meest ingewikkelde, die men daarmee weet te vervaardigen. De grove lijnwaden, de zoogenaamde *lipa lombo*, die in de eerste maanden des jaars, zooals wij zagen, een aanzienlijk artikel van uitvoer uitmaken, hebben zeer veel overeenkomst met de kains uit de Toeratea-landen der afdeeling Zuider-Districten.

Zijn deze laatsten doorgaans effen blauw, die van Saleijer zijn verschillend van kleur en gestreept. De prijs regelt zich naar het gewicht en varieert van f 0.75 tot f 1.50 per stuk. Nochtans wordt aan het weefsel uit het regentschap Tanete, wegens de deugdzaamheid, de voorkeur gegeven.

In het laatste jaar werd eene imitatie van deze kains uit Europa aangevoerd; de ondervinding heeft echter nog niet geleerd, in hoeverre zij de concurrentie met het inlandsche weefsel kan volhouden.

Een artikel waarin evenzeer een vrij levendige handel wordt gedreven, minder tot uitvoer dan wel voor eigen gebruik, is de *lipa papasa*, de Saleijereesche bad-handdoek. Bij eene breedte

van circa $\frac{1}{2}$ à 1 meter en eene lengte van $1\frac{1}{2}$ à $2\frac{1}{2}$ meter, zijn zij zeer grof, evenwel niet in die mate als de bovenbedoelde *lipa lombo* en worden zij uitsluitend bij het baden gebezigd. De prijs varieert van *f* 0.30 tot *f* 1 per stuk. Op zeer enkele uitzonderingen na, zijn deze bad-handdoeken nergens op den vasten wal, noch bij de hoofden noch bij de bevolking in gebruik.

Velen echter verwarren de *gabara* en *topé* met de *pabasa*. De eerste is niets anders dan eene spreij, waarmede men zich tegen de koude nachtlucht tracht te beschutten, terwijl de laatste een witte kain is van min of meer grove kwaliteit, dienende voor nachtgewaad of waarmede doorgaans de vrouwen uit de lagere volksklasse zich kleeden.

Al de bovengenoemde lijnwaden worden geweven van eigen gesponnen garens van zelf verbouwde kapas. Dit is ook het geval met de zoo gezochte Saleijereesche *ginggangs* van de meest verschillende en fraaiste patronen; evenwel gebruikt men daarvoor ook europeesche garens. Ook vervaardigt men zeer duurzame en fraaie *ginggangs* van verschillend gekleurde draden, die te voren door middel van de *tingkére* tot een enkelen draad zijn samengedraaid. Dergelijke draden, *bannang ni ganti* geheeten, geven aan het lijnwaad een eigenaardig gespikkeld aanzien. De fijnere kains, waarvan de prijzen varieeren van *f* 3 tot *f* 8, soms meer, worden geweven zoowel van inlandsche als europeesche garens. In den laatsten tijd worden vele soortgelijke kains, bij den inlander bekend onder den naam van *lipa balanda* of *lipa eropa*, ingevoerd, maar vinden weinig aftrek, om reden zij lang zoo duurzaam niet zijn als het eigen weefsel en de kleuren spoedig verschieten. Wegens de zeer lage marktprijzen, waartegen zij verkocht worden, bestaat echter nog afzet daarvan.

Voor eigen gebruik worden vooral in de regentschappen Tanete en Batamata zeer fraaie slendangs geweven, zoowel ten behoeve der vrouwen als voor de geestelijken. Niettemin worden de javaansche slendangs, vooral de zijden, op zeer hoogen prijs gesteld en de katoenen door de volksklasse als buikband gedragen.

Het vervaardigen der voortreffelijke en zoozeer gewaardeerde gebloemde Saleijereesche kains is slechts het werk der meesteressen in het vak. Zoover zij behooren tot de inlandsche maatschappij en weven naar inlandsche patronen, zijn het doorgaans de vrouwen of naaste familieleden der hoofden en aanzienlijken. Dergelijke kunstenaressen vindt men in de regentschappen Tanete, Batamata en Boneya.

Hoe uitmuntend ook, is hun werk toch niet te vergelijken bij dat, afkomstig uit de werkplaatsen van juffrouw Bagman en de gezusters Salomon ter hoofdplaats. De daar vervaardigde lijnwaden naar europeesche patronen worden dikwerf door kenners te Makassar en elders gaarne met *f* 25 tot *f* 60 per stuk betaald, inzonderheid de verschillende soorten van kain *soengké* en kain *pagi-soré*, welke laatsten, zoowel aan de buiten- als binnenzijde, volkomen hetzelfde patroon vertoonen. Ook onderscheiden de door hen vervaardigde kains zich door de duurzaamheid der kleur en de dichtheid van het weefsel. Van de hand van juffrouw Bagman is mij o. a. een stel damast tafel-goed vertoond, dat in waarheid een meesterstuk van weefkunst genoemd mag worden.

In 't algemeen worden de geweven kains bestempeld met den naam van *lipa tjoeira*. Al naar gelang van de kleur dan wel van het maaksel, dragen zij verschillende namen, zooals:

tjoeira pappa, tjoeira labalaba, tjoeira pané djawa, tjoeira lango-lango, tjoeira barrang, tjoeira boelo gadé, tjoeira leleng poentja edja, tjoeira sombaijang gowa, tjoeira montjong boeloe, tjoeira sattoeloe, tjoeira dangnga, tjoeira boenga edja, tjoeira kasoemba, tjoeira leleng taroesoe, tjoeira kamoemoe, tjoeira boenga kebo enz.

Wat de *lipa soengké* betreft, deze worden doorgaans onderscheiden naar het hoofd, de *kapala*, dat het eigenlijke kunstwerk der kain uitmaakt; zoo heeft men: *kapala taboe*, *kapala tongko misigi* enz. Soms ook noemt men den naam van de kain en voegt daaraan toe, die van de kapala bijv. *lipa soengké aboe aboe kapala taboe* enz.

Eene bijzondere soort van kain, die door de inlanders als een meesterstuk van weefkunst beschouwd wordt, is de *datoe lipa*. Het kunststuk moet daarin bestaan, dat enkele punten van de kapala, indien deze in de lengte dubbel gevouwen wordt, elkander volkomen bedekken; zelfs geen draad mag dit verschillen. Daar dergelijke kains als eene groote zeldzaamheid gelden, heeft het bijgeloof aan het bezit daarvan ook aanzienlijke rijkdommen verbonden. Van daar dat zij, indien verkrijgbaar, met goud betaald worden en als een vorstelijk geschenk gelden.

De zijde- en gouddraadweverij is op Saleijer ten eenenmale onbekend, hetgeen wel te verwonderen is in een land, waar de weverij zulk eene groote hoogte heeft bereikt. Of zij vroeger bestaan heeft, ben ik niet te weten kunnen komen. Uit het feit, dat Sitambana, vorst van Boeki, door Gowa's vertegen-

woordiger, den vorst van Gantarang, belast werd met de levering van o. m. 100 tjindés ¹, zooals wij uit de geschiedenis weten, zou echter afgeleid moeten worden dat die weverij eertijds bestond en in aanzien was.

Daar de weverij zulk een aanzienlijk volksbestaan is, brengt het landsgebruik, de adat, mede, dat het eerste bezoek van het bestuurshoofd aan een regent of notabele steeds beantwoord wordt o. a. met een geschenk van een kain; in de Zuider regentschappen van twee, namelijk een fijne en een grove.

Eene andere weverij, zoowel door mannen als vrouwen uitgeoefend, ook in het gebergte, is die van inlandsch zeildoek, *karoro* geheeten. In een land met zulk een aanzienlijken zeehandel als Saleijer, moet deze tak van nijverheid noodwendig zeer veel vertier brengen, hetgeen ook inderdaad het geval is. Men bezigt daartoe de bladeren van den koewala-palm, — *Corypha Gebanga Bl.* — die geweekt, gemakkelijk ontdaan worden van hunne fijne doch stevige bovenvlakten, welke tot dat doel worden aangewend. Het weven geschiedt op dezelfde wijze als dat van lijnwaden. Deze industrie is natuurlijk afhankelijk van de aanwezigheid van koewalaboomen; van daar dat zij vooral bloeit in de negorijen Baëra, Bala-boelo en Bontoboroso, ofschoon zij elders ook wordt aangetroffen. De fijnste soorten worden vervaardigd te Baëra en verkocht tegen f1.25 tot f2 de rol; de grovere soorten te Bontoboroso (Layolo), waar zij tegen f0.20 tot f0.30 per rol van de hand gedaan worden. Midden-soorten van f0.30 tot f1 per rol worden aangetroffen te Padang en Pariangang (Bala-boelo).

Andere industrien, die den handel voeden, zijn: het kalkbranden, dat hoofdzakelijk geschiedt langs de westkust der regentschappen Tanete, Lajolo en Barang-Barang, hoewel minder in de beide laatsten en het eiland Pasi. Ook op de eilanden van de glarangschappen Tambalongan en Kajoe Adi en op Poeloe Katela der Djampeija-groep houdt men zich daarmede onledig, doch alleen, wanneer de behoefte het vereischt. De uitgestrekte koraalbanken leveren de grondstof, die, bij een grondvlak van circa 2 × 2 meter ongeveer 2½ à 3 meter hoog wordt opgestapeld, in dier voege, dat een laag brandhout afwisselt met een laag koraalsteen. Na het uitbranden van dezen stapel wordt de kalk verzameld en vervolgens met zeewater gebluscht, hetgeen

¹ Eene soort van zijden slendang of sjaal.

niet bizonder bijdraagt tot verbetering der kwaliteit. Behalve voor den uitvoer naar den vasten wal, dient zij tot eigen gebruik als bestanddeel bij het siri-pruimen; meer nog echter tot het kalefateren en breeuwen der prauwen, tot welk einde de kalk met kapok en olie tot een brei wordt gestampt.

Ook het vervaardigen van zeer fijn vlechtwerk, ook gekleurd, als van mandjes en dergelijke van de kleinste tot de grootste soorten, zoomede van simpasimpa's of inlandsche waaiers, *pabongka sétang*¹ en meer andere artikelen, behoort tot de voedingsmiddelen van den handel. Deze industrie bloeit vooral in het land der tallaboomen, — *Borassus flobelliformis* L. — van welker bladeren genoemde voorwerpen vervaardigd worden, namelijk de schoone vlakke van Bontona (Tanete) en het gebied der zoogenaamde Tana-Taloeya, zijnde de bergnegorijen Batamata, Saloe en Lambongang, zoomede te Bintombang en Loera, beiden van het regentschap Bonto-bangoen, de laatste aan de oostkust.

De grootste en meest algemeene industrie op gansch Saleijer is de olie-fabrikatie, waartoe het onnoemelijke aantal klapperboomen in alle regentschappen, zoowel in het gebergte als vooral in de vlakke, eene zeer overvloedige grondstof oplevert. De gewone wijze van bereiding is aldus: het inwendige vleezige gedeelte van oude rijpe klappers wordt fijn geraspt en daarna in groote ijzeren pannen zoolang gekookt tot de olie boven drijft, die dan wordt afgeschept. De drab wordt vervolgens in een kegelvormigen rottanmand, *tapisang*, gedaan, ten einde de in die drab alsnog achtergebleven olie door middel van eene oliepers, *pangépé minja*, daaruit te kunnen verzamelen. Deze pers bestaat uit twee stevige palen van circa een meter hoogte, waaraan twee horizontaal, doch op haren kant liggende planken zijn aangebracht; in dier voege, dat de eene stevig daaraan bevestigd is, terwijl de andere, evenals het losse been van een vast liggenden passer, in een horizontaal vlak kan bewogen worden. Tusschen deze twee planken nu wordt de *tapisang* met inhoud gehangen, waarna de losse plank door middel van eene handspaak met daaraan bevestigd touw eerst langzaam, doch allengskens sterker tegen de vast liggende plank wordt gekneld. De terugblijvende drab wordt bovendien

¹ Dr. Matthes, Ethnografische atlas, plaat behoorende bij het Makk. Woordenboek, Plaat IX fig. 10 en volgende.

nog herhaaldelijk met water uitgetrokken en daarna als lekkernij op de passars verkocht. Ofschoon de aldus vervaardigde braadolie van uitstekende kwaliteit is, staat zij toch ten achteren bij die van Mandar.

Daar Saleijer niet alleen voorziet in eigen consumtie en die der onderafdeeling Bonérate, maar ook voor een groot deel in die der afdeelingen Ooster- en Zuider-districten, vooral Bontain, tracht men zoo snel mogelijk olie te vervaardigen, natuurlijk zeer ten nadeele der kwaliteit, wordende zij daardoor zeer spoedig ranzig. Een groot euvel is ook, dat men zich de moeite niet geeft, de op de passars onverkocht gebleven olie opnieuw te koken, maar die eenvoudig bij de versch gemaakte voegt. De fijnste kwaliteit olie wordt bereid te Baroeja (reg. Boeki) en op de passar te Batamata verkocht, de inferieure soorten te Padang en ter hoofdplaats Benteng. Naar gelang van den tijd van het jaar en de hoedanigheid der olie varieeren de prijzen van f 20 tot f 30 per pikol.

Andere oliën te Saleijer bereid, is de algemeen in den Ind. archipel beroemde Makassaarsche olie, vervaardigd, voornamelijk in het regentschap Tanete, uit de vruchten van den bado-boom, eene sapindacea-soort. Ook de ricinus-olie wordt op Saleijer bereid uit de vruchten van den djarak-heester, die allerwegen nagenoeg in 't wild voorkomt.

Eene andere tak van nijverheid is de potten-bakkerij, die in het onderhoud voorziet van nagenoeg de gansche bevolking van het landschap Poeta-bangoen en de glarangschappen Saloe en Lambongang in het regentschap Batamata.

De ijzersmederij vindt men uitsluitend in de kampongs Rara en Tadjoeja (reg. Tanete) waar dat ambacht door nagenoeg alle ingezetenen wordt uitgeoefend en van vader op zoon overgaat. Wapenen als lansen, krissen en dergelijken worden weinig vervaardigd en dan nog van zeer inferieure kwaliteit. Daarentegen worden kapmessen, badiks, patjols en andere werktuigen voor den veldarbeid of het inlandsche huishouden in groote menigte aangemaakt en op de passar te Batamata te koop geboden.

Het ambacht van goudsmid is overal ruimschoots vertegenwoordigd, doch vooral in de aanzienlijke kampong Baëra en de dorpen gelegen in de vlakte van Bontona. Het Saleijereesche goud of beter gezegd de goudwerken daar vervaardigd, hebben over het algemeen een zeer slechten naam in dit gewest en

daarvoor bestaat alleszins grond. Het goud toch, dat men daartoe bezigt, wordt in den smeltkroes met zooveel zilver vermengd, dat het niet overdreven is te beweren, dat eenig gouden sieraad hoogstens 5 à 10 pCt. goud bevat, vaak zelfs minder. Eigenlijk is het niet anders dan zilver met een weinig goud vermengd.

Evenals overal elders in dit gewest, bezigt men voor het vervaardigen van goudwerken, de souverains, zoo Engelsche als Australische, bij voorkeur de laatsten, die van Makassar worden aangevoerd en dikwijls op vendutie met *f* 14 worden betaald. Voor zilverwerken worden uitsluitend de standpenningen aangewend, en soms, doch veel minder, oude muntstukken als Compies guldens en dergelijken.

Ofschoon hier en daar, voornamelijk bij de welgestelden, nog oud Compies goudgeld voorkomt, zooals de dukaat, worden dergelijke muntstukken echter uiterst zeldzaam voor goudwerken gebezigd, doch liever als erfstukken in de familie bewaard.

Daar de goudsmederij te Saleijer nog op een zeer lagen trap van ontwikkeling staat, ontbieden hoofden en aanzienlijken liever een bekwamen goudsmid van Makassar of elders.

De zoutfabrikatie is een middel van bestaan, dat uitsluitend in het regentschap Bonto-bangoen wordt uitgeoefend. In de onmiddellijke nabijheid der kampongs Matalalang en Padang wordt in den oostmoesson eenig gedeelte van den kleibodem door middel van één voet hooge dijkjes afgedamd en den grond zooveel mogelijk hard aangestampt. Bij vloedgetij wordt het zeewater daar binnen gelaten en aan uitdamping door de zonnehitte blootgesteld. Dit wordt eenige keeren herhaald, totdat de bodem bedekt is met een laag zeezout, ter dikte van circa 5 duim, dat dan door middel van houten schoffels daaruit wordt bijeengegaard. Het alzoo verkregen product, zwart grijs van kleur, wordt als zout in den handel gebracht, doch eigenlijk is het een amalgama van alle mogelijke onreine stoffen. De voorraad wordt in kleine loodsjes van circa 30 à 40 pikol ruimte, liefst op eenig hoog gelegen terrein, opgeslagen.

Bij het invallen der regens worden deze zoogenaamde zoutpannen in vischvijvers, *empang empang*, herschapen, en leveren zij den eigenaars een uitmuntend bestaan op. Andere vischvijvers, aangelegd aan de mondingen der rivieren of kreeken, zooals bijv. te Tangkalaya en te Polokka, zijn van zeer groote uitgestrektheid en diepte, en kan de piscikultuur daarin gedurende het gansche jaar gedreven worden. Dat dergelijke vijvers den eigenaars aan-

zienlijke baten afwerpen, kan hieruit blijken, dat mij door zekeren Loli Daeng Matoetoe van laatstgenoemde kampong verzekerd werd, dat zijn vischvijver hem jaarlijks circa *f* 1200 tot *f* 1500 opbracht.

Doorgaans wordt in dergelijke vijvers zoolang gevischt, als er visch daarin aanwezig is. Vaak ook wordt vergunning verleend om, tegen afstand van $\frac{1}{3}$ van de opbrengst, zulks met een werpnet te mogen doen.

Eene andere soort van vischvijvers, als men ze zoo noemen kan, zijn circulatie-slooten, die door minvermogenden aan de mondingen der weteringen worden aangelegd, ter breedte van circa 2 à 2½ meter, met hier en daar eene verwijding, waarin de visch kuit kan schieten. Daar zich in dergelijke vijvers doorgaans brak water bevindt, is de visch daaruit verkregen steeds van mindere kwaliteit. Niettemin brengen zij 's maands nog *f* 10 tot *f* 15 op, vooral als de uitgestrektheid der circulatie-slooten van eenige beteekenis is. Overigens kan niet gezegd worden dat de visscherij in vijvers op Saleijer een behoorlijk bestaan oplevert en kan zij volstrekt in geen vergelijking komen met hetgeen men te Takalar (afd. Zuider districten) daarvan ziet.

Wijders worden op de hoofdplaats eenige vrouwen van geboorte aangetroffen, die van de pit van den vlierboom — *bodjolo* (*Fatsia papyrica*) — en veelvuldig voorkomende op het noordelijke gedeelte van het eiland Pasi, fraaie kunstbloemen, gekleurd of ongekleurd, weten te vervaardigen. Bij groote feesten mogen deze bloemen niet ontbreken en wordt voor de vervaardiging daarvan dan ook vaak de hulp dier vrouwen ingeroepen. Deze producten van handwerksnijverheid zijn niet in den handel verkrijgbaar, evenmin als de artikelen, welke van *geta pertja* te Bara Batamata vervaardigd worden. Daartoe bezigt men de fijne *geta pertja*, die van Koetei, Berou en Boelongan wordt aangevoerd. De voorwerpen worden eerst in klei geboetseerd en daarna met de week gemaakte *geta* herhaaldelijk bestreken. Is deze voldoende verhard, dan wordt de inwendige kleivorm verbroken en bij stukken er uitgehaald. De aldus vervaardigde artikelen, bestaande in gendi's, waterkommen, waterscheppers en dergelijken, dienen uitsluitend voor huishoudelijk gebruik.

Eene industrie, eerst in de laatste jaren ontstaan, maar die eene aanzienlijke bron van inkomsten belooft, is de bereiding van kopra, het inwendige vruchtvliesch van den klapper in gedroogden toestand. Deze industrie bloeit voornamelijk in de

noorder regentschappen, waar ook de bezitters der aanzienlijkste klapperaanplantingen gevonden worden. De prijzen van het artikel zijn van *f* 5 tot *f* 8 per pikol.

Onder de industriën, welke plaatselijk zeer veel welvaart brengen, behoort het timmeren van prauwen. Met dat doel hebben zich op Poe Katela, een der eilanden van de Tana-Djampeija-groep, vele Makassaren en Biranezen van Lemo-lemo — de laatsten de timmerlieden bij uitnemendheid in dit gewest — neergezet. Wegens den grooten rijkdom dier eilanden aan zeer deugdzaam hout, vooral het voor vaartuigen zoozeer gezochte *katondeng*, ook wel *nanassa* of *golassa* geheeten, zijn de daar vervaardigde prauwen veel goedkooper dan ergens elders. De *bantilangs* of timmerwerven te Lemo-lemo zouden dan ook de concurrentie bezwaarlijk kunnen volhouden, indien het volksvoordeel ze niet gunstig was. Want het woord *djampeija* afleidende van *djappo*, dat verrot beteekent, worden de daar voorkomende houtsoorten als minder deugdzaam beschouwd. Die eilanden zijn echter, zooals wij gezien hebben, zeer boschrijk; de temperatuur is er dientengevolge kil en vochtig, zoodat zij altijd min of meer gehuld zijn in een nevel, waaruit zich niet zeldzaam regenbuien ontlasten. Van daar het woord *djampe* of *djampeija*, dat bij zeelieden van beroep, zooals de Tobadjo's, *regen* beteekent.

Ook te Bonérate vindt men dergelijke bantilangs, maar het benodigde hout, meest djati, komt grootendeels uit de bosschen van het eiland Lambégo.

Ook het werken als daglooner, sjouwerman of koeli verdient eenige bespreking. In afwijking van den vasten wal, waar men dergelijke lieden hoogst zelden onder de eigen bevolking des lands aantreft, komen zij op Saleijer in overvloed voor, zoodat zij zelfs tegen een dagloon van 40 duiten of *f* 0.35⁵ overal zeer goed verkrijgbaar zijn. Voor het uitvoeren van aanzienlijke werken als het schoonmaken en omwallen van tuinen, bijv. te Batamata; het inpolderen van moerassen zooals te Padang; het aanleggen en uitdiepen van uitgestrekte vischvijvers zooals te Polokka en voor meer andere werken worden de arbeiders, zoowel door hunne landslieden als door de Chineezzen, aangenomen tegen een maandgeld, afwisselende van *f* 3 tot *f* 6 en de kost, waarop naar Indisch gebruik eenig voorschot wordt verleend. Ofschoon daarvoor slechts mondelinge overeenkomsten worden aangegaan, zelfs geheel buiten voorkennis der hoofden, hoort men toch uiterst zelden, dat zij niet behoorlijk worden

nagekomen. Weten de werkgevers — volkomen op de hoogte als zij zijn van den toestand der inlandsche maatschappij — zeer goed, welke arbeiders zij in dienst nemen, van den anderen kant leeft ook de overtuiging, dat bij niet naleving der verbindtenis, de werkgevers — eveneens buiten voorkennis der hoofden — wel de middelen weten te vinden hen daartoe te noodzaken.

Het mag zeker wel vreemd heeten, dat, ondanks de groote menigte arènboomen (*Saguerus saccharifer* Rmph.) — *inroe* — op Saleijer de bereiding van bruine suiker onbekend is. Pogingen daartoe leiden alleen tot verkrijging van eene dikke, deegachtige zelfstandigheid, die dan ook als suiker gebruikt wordt, terwijl de bollen bruine suiker van elders, meest van Boni worden ingevoerd.

Ook het inzamelen van boschproducten mag niet onvermeld blijven. Behalve een weinig rottan in de zuider regentschappen vindt deze tak van nijverheid hoofdzakelijk haar bestaan op de Tana-Djampeja-eilanden, waar behalve rottan, was en honig, de sogabast op sommige tijden van het jaar een artikel is van levendigen handel op Soerabaja en Madoera.

Eindelijk neemt de zeevisscherij eene zeer aanzienlijke plaats in bij de bespreking der bronnen van volkswelvaart. Zij wordt uitgeoefend overal langs de kusten en stranden der eilanden, hetzij bewoond of onbewoond. Zelden verwijdert men zich ver of begeeft men zich naar ver afgelegen eilanden, dan alleen voor de tripang- en parelvisscherij, waarover later. Onafhankelijk van het jaargetijde wordt de zeevisscherij steeds gedreven, wanneer wind en weer zulks gedooget.

Het beroep van visscher is niet verbonden aan eene bepaalde klasse van personen. Naar gelang van het jaargetijde is men dan eens landbouwer dan weer visscher. Evenmin zijn er vaartuigen uitsluitend voor de vischvangst bestemd, tenzij men als zoodanig de prauwen *padjala* wil aanmerken, waarvan er een twintigtal uitsluitend in de kampong Tile-Tilé gevonden wordt.

De eigenlijke visschers van beroep, zij die namelijk van de vischvangst en wat daarbij behoort, hun eenig bestaan maken, zijn de Tobadjo's of To-ri-djénè's. Hun aantal bedraagt, met inbegrip der koloniën in de onderafdeeling Bonérate, circa 1200 à 1000 mannen, beschikkende over eene vloot van ongeveer een honderdtal groote en kleine vaartuigen. Het bedrijf door

hen uitgeoefend bestaat hoofdzakelijk in de tripang- en schildpadvangst ¹.

In de kenteringen der moessons zijn de wateren van Saleijer het rijkst aan visch. Toch schijnt 't dat deze zich op sommige tijden van 't jaar meer ten noorden dan weer ten zuiden van het hoofdeiland verzamelt.

Ik heb het niet overbodig geacht hieraan eene bijlage toe te voegen, bevattende de meest voorkomende eetbare visschen in deze onderafdeeling gevangen.

Het grootste gedeelte der gevangen visch dient voor eigen gebruik, het meerdere voor den uitvoer. Hiertoe worden de kleinere soorten als *loéré*, *bétébété*, *balombong*, *djadjala*, *tembang* eenigen tijd in den pekkel gelegd en op het strand in de zonnehitte gedroogd. Versche visch wordt nimmer uitgevoerd. De grootere soorten worden vooraf opengespuwen, daarna ingezouten en vervolgens op bamboezen latten in de zon te droogen gelegd. Uitzonderingen hierop zijn de *lambaroe* of rog, die nimmer ingezouten of gedroogd, maar steeds versch genuttigd wordt, zoomede de *mangiwang* of haai en de *roeijoeng* of zeekoe, wier vleesch, evenals dingding, in dunne lappen gesneden, met kruiden ingewreven en vervolgens in de zon gedroogd wordt.

Wanneer de zonnehitte onvoldoende is, bijv. in den westmoesson, worden de visschen in groote aarden potten — *goembang* — ingezouten; de grootere soorten na vooraf opengespuwen te zijn, in dier voege, dat een laag visch tusschen twee laagjes zout komt te liggen. De visch op dergelijke wijze toebereid, heet *djoekoe kanassa*.

Van de *loéré* worden de alom vermaarde Makassaarsche roode vischjes bereid, door ze, vermengd met in gisting gebrachte roode rijst, in een saus van kruiden te leggen. Ook gebruikt men daarvoor wel de *djoekoe radja* aan mooten gesneden. Dit bedrijf wordt echter niet te Saleijer, maar uitsluitend te Makassar uitgeoefend.

De fijnste en smakelijkste voor de europeesche tafel zijn de *kandja*, *salamata*, *kitang*, *djoekoe edja*, *soenoe*, *tinoemboe* en *balana*; daarna kunnen in aanmerking komen de *tinro*, *layang* en *katamba*.

¹ Zie omtrent de Tobadjo's de beschrijving van het Zuid-oostelijk schiereiland van Celebes door N. J. Vosmaer in de Verhandelingen van het Bat. Gen. Dl. XVII, bladz. 113.

Verder heeft men enkele vischsoorten, welke door geen bewoner van Saleijer zou worden genuttigd, wel door een uit de onderafdeelingen Binamoe en Bankala der afdeeling Zuider-districten.

Iemand op Saleijer, en naar ik meen ook te Makassar, moet al bizonder arm zijn of tot de parias der inlandsche maatschappij behooren, indien hij de *kéroeng-kéroeng* of *oté-oté* zal vangen en nuttigen. Men zegt namelijk dat deze beide zeer kleine vischsoorten zich uitsluitend langs de stranden ophouden, waar zij zich voeden met allerlei dierlijken afval. De woorden *Pakanré kéroeng-kéroeng* of *Pakanré oté-oté* gelden dan ook als scheldwoorden, die de grootste minachting voor iemand te kennen geven.

Van de zeegarnaal-soorten dienen vermeld de *dowang berasa*, *dowang lombo*, *dowang latta*, *dowang lappa*, *dowang sitto* of *dowang leleng*; terwijl onder *dowang ambaring* die uiterst fijne garnalen verstaan worden, welke de grondstof leveren voor de trassi-bereiding. Van de zoetwater-garnalen worden, zoover mij bekend, alleen de *dowang botté* en *dowang toraya* in de rivieren aangetroffen. Zij voorzien in de behoefte der lagere volksklasse. De *dowang galoeng* komt, naar ik meen, nergens op Saleijer voor.

Onder de kreeftsoorten is de *dowang poppo* de smakelijkste voor de europeesche tafel; de inlander heeft er echter een afschuw van, dat wellicht in verband staat met den naam *poppo*, waarmede een veelvuldig op Saleijer voorkomende booze geest genoemd wordt.

Van de schelpdieren zijn de navolgende de meest voorkomende eetbare soorten: *toedé baijang*, diep onder het zand verborgen; *toedé garigi* en *toedé paso*, beiden op steenen langs de stranden en op koraalbanken; *toedé lattjoe* op het zand en *toedé bangko*, in overvloed op de wortels van boomen, van daar de naam. Deze soorten verschaffen de oesters bij europeanen en chineezen zoo zeer gezocht, door de bevolking echter verafschuwde. Men zij echter voorzichtig in de keuze, want somwijlen worden daaronder enkele giftige dieren aangetroffen.

Verder de *biri-biri* en de *boeroenging* ¹, de laatste

¹ Schelpdieren met twee schelpen, die zij naar willekeur kunnen openen of sluiten.

grooter dan de eerste, beiden inwendig wenteltrapvormig en aan het zeestrand te vinden, zoomede de *toedé tjampaleija*, uitsluitend aan de oevers der rivieren.

Van de weekdieren is de inktvisch — *tjoemi-tjoemi* — ook voor de europeesche tafel een niet te versmaden gerecht. Evenzoo de zeekrabben, waarvan de *sekoeijoe datoe* alleen in aanmerking kan komen, vooral wanneer zij bij volle maan gevangen wordt.

Eindelijk dient hier nog gesproken van de *masapi* en de *kalingkéré*, beiden zoetwaterpaling-soorten en den aal of *lending*, die alle drie een even smakelijk als uitmuntend gerecht opleveren. Evenwel worden zij, de eersten het allerm minst door de inlanders genuttigd, om reden men meent dat daarin de zielen huizen hunner voorouders, van wie men de vervulling zijner heiligste wenschen afsmeekt ¹.

Op de visscherij wordt niet de minste contrôle uitgeoefend, weshalve de hoeveelheid visch jaarlijks gevangen, en de waarde, die zij vertegenwoordigt, niet met juistheid kunnen opgegeven worden. 't Is echter niet ver van de waarheid, indien de totale opbrengst voor de gansche afdeeling Saleijer geschat wordt op 3000 pikol of 185,280 kilo, ter waarde van ongeveer 60,000 gulden. Een gedeelte hiervan ad circa 1000 pikol of 61,760 kilo, ter proximatieve waarde van 15,000 gulden, wordt in den vorm van gedroogde visch uitgevoerd naar den vasten wal, speciaal Balanguipa, Tanaberoe, Boeloekomba en Bontain. Ook heeft er een beduidende uitvoer plaats naar Boeton, Mangarai en Sambaoe.

De middelen om de visch te verschalken en te vangen zijn zeer talrijk; slechts de voornaamste mogen hier daarom vermeld worden. Zoover zij dezelfde zijn als bij de volken van den vasten wal in gebruik, zal ik gemakshalve, maar vooral duidelijkheidshalve volstaan met een verwijzing naar een der beide ethnografische atlassen van Dr. B. F. Matthes, behoorende bij zijn Makassaarsch of Boegineesch woordenboek.

Vooreerst dan de *bila* of sero ². Deze staan in den westmoesson aan de oost-, in den oostmoesson aan de westkust en dikwijls

¹ Zie Dr. B. F. Matthes, Verslag van een uitstapje naar de O.-Districten van Celebes alsmede van verschillende tochten in die afdeeling ondernomen van 25/9—22/12 — 1864 — in casu hetgeen over Boeloekomba en de heilige palingen geschreven wordt.

² Boeg. Ethnograf. atlas, plaat 13 fig. 1.

zoo dicht bij elkander, dat velen, zooals bijv. te Batamata, gedurende verscheidene dagen nagenoeg niets opbrengen. Elke bila heeft zijne vaste standplaats, waarvan het recht erfelijk is in de familie van den eersten bezitter. Dit geldt echter niet van de *ampang*, bestaande deze uit een 20 à 30 tal *tibangs*, waarmêe bij hoog water een groot gedeelte der kust of riviermonding wordt afgezet; van daar de naam. Bij vallend getij blijft de visch daarin achter en na de vangst wordt het geheel weer opgenomen. Het recht om op die wijze te visschen is voor het regentschap Bonto-bangoen uitsluitend toegekend aan de bevolking der bergnegorij Bitombang.

De *boeoe* is een platte mand, gevlochten van gespleten bamboe, kleiner dan op den vasten wal in gebruik, waar ik ze alleen in het regentschap Bira heb aangetroffen. Op Saleijer zijn zij gewoonlijk ruim één meter lang bij circa een half meter breed en 20 à 30 centimeter hoog. De opening is gelijk aan die onzer aalskorven en bevindt zich aan het smalle gedeelte. Zulk een *boeoe* wordt in diep water neergelaten, na van eenig aas voorzien te zijn en bijv. na een etmaal opgehaald, terwijl een boei van hout of iets dergelijks de ligplaats aangeeft. Met dit toestel, dat hoofdzakelijk in het regentschap Tanete gebezigd wordt, vangt men uitsluitend de klipvisschen, die zich door hunne fraaie kleuren kenmerken, maar wegens hunnen eigenaardigen reuk niet altijd aftrek vinden.

Eene andere wijze om visch te vangen en nagenoeg uitsluitend aan de N. O. kust van het regentschap Tanete in zwang, is het gebruik van de *bara-batoewa*. Dit zijn min of meer groote, meest vierkante aan elkander sluitende vakken, nabij het strand, vervaardigd van losse koraal- of andere steenen, door ze eenvoudig op elkander te stapelen, met dien verstande dat de meer van het strand verwijderde vakken ook van hoogere muurtjes of dijkjes voorzien zijn. Bij vallend getij blijft de visch hierin achter en wordt met netten gevangen. Omtrent het erfelijk individueel bezitrecht op deze *bara-batoewa's* geldt hetzelfde wat van de *bila's* gezegd is. Van beiden, zoo *bara-batoewa's* als *bila's*, trekken echter alle bloed- en aanverwanten de voordeelen door ze voor gezamenlijke rekening te bewaken en te onderhouden. Gebeurt dit niet, dan draagt hij, in wiens bezit zij zijn, de zorg daarvan op aan zijne onvrije lieden. Eerst bij gebreke van beiden, hetgeen tot de groote zeldzaamheden behoort, neemt hij personen in

dienst zonder betaling, doch met wie hij de opbrengst verdeelt in rede van twee tot een. Zij zijn dan tevens verplicht de bila of bara-batoewa in goeden staat te houden.

Het gebeurt ook niet zeldzaam, dat bij overlijden, de geschillen tusschen de familieleden omtrent bila's of bara-batoewa's in der minne worden beslist door het bezitrecht of beter gezegd het vruchtgebruik daarvan jaarlijks bij de verschillende familiehoofden te doen afwisselen.

Bezigt men lijnen voor het vangen van visch, dan komen daarvoor in aanmerking: de hengel of *oelorang*, veelal door kinderen gebezigd. Zelden maakt men daarbij gebruik van een dobbertje als in Holland. Hier *ziet* men, daar *voelt* men dat men "beet" heeft. Van daar dat de vischlijn — *toeloe mekang* — dikwijls eenvoudig in de hand gehouden wordt. Op deze wijze vangt men alleen de *bambangang*, de *djoekoe edja*, de *goentoeroe*, de *samélang*, de *soenoe*, de *kila* enz.

Het *mekang atalorang* geschiedt met een lepa-lepa, aan welks voorsteven, onder een hoek van circa 45°, een lange bamboe is bevestigd, over welks top, door middel eener inkeping, bij wijze van katrol, de vischlijn loopt en loodrecht in 't water hangt. Op deze wijze worden de grootere vischsoorten gevangen als *katamba*, *karotong* en *mangiwang*.

De *totoro* is eene vischlijn van 20 à 25 vadem lengte, die men, snel zeilende, achter aan het vaartuig bevestigd. De angel aan een stevigen koperdraad — *tasi* — verbonden, ligt verborgen in een zeer kunstig vervaardigd bosje kippenveeren, dat zich om zijne as vrij kan bewegen. Aldus worden bijv. de *tjakalang*, *panggalarang* en meer andere visschen in de open zee gevangen.

Het vischsteken, zooals hier en daar op den vasten wal gebruikelijk, is op Saleijer onbekend; evenmin het bedwelmen van den visch. Daarentegen worden enkele personen aange troffen, die de kunst verstaan om den visch — vooral den *kandja* — zeer behendig te strikken, op dezelfde wijze als de stroopers in Holland plegen te doen.

Bedient men zich bij het visschen van netten, dan komen als zoodanig voornamelijk in aanmerking de *panambe* of treknet, dat op vischrijke plaatsen al roeiende wordt gesleept ¹.

¹ Mak. Ethnog. atlas, plaat 13 fig. 1.

De *poeka* ¹ heeft eene breedte van circa een tot anderhalf meter bij eene lengte van verscheidene vadem en dient om in water van 2 à 3 vadem diepte te visschen. De Tobadjo's gebruiken deze ook in open zee, doch dan van $2\frac{1}{2}$ à 3 meter breedte, aan de onderzijde belast met lood of steentjes, aan de bovenzijde met kurk of hout om het net rechtstandig te houden.

Van de *djala* of vischnet kent men verschillende soorten. De meest gebruikelijke zijn echter de *djala boewang* ² en de *djala pandja*, kortelijk doorgaans *pandja* geheeten. Gewapend met de eerste, waadt men tot aan de knie langs de stranden of in de vischvijvers om daarmede de visch te bewerpen. Bij het gebruik van de *pandja* wordt dit net aan een staak — *rompong* — bevestigd, snel uitgeworpen en daarmee in een kring geroeid, zoodanig dat men weer bij den staak eindigt, waarna het wordt binnen gehaald. Van daardat zulk een net ook wel *djala rompong* genoemd wordt.

De *dari* ³ komt geheel overeen met ons schepnet en de *bandong* ⁴ eenigermate met ons kruisnet of totebèl.

Eindelijk bedient men zich nog van de *bila bodo*, zijnde een smalle mand of korf van gespleten bamboe, van ongeveer $\frac{3}{4}$ meter hoogte, konisch van vorm en van boven zoowel als van onderen geopend. Hiermede loopt men bij laag water de oevers der rivieren af; meer nog echter de vischvijvers. Zeer handig en vlug tracht men den visch daaronder te verschalken.

Nog verdient de visscherij vermeld, welke aan de kusten, vooral de westkust wordt waargenomen, gedurende de maanden Aug., Sept. en Oct., wanneer steeds lage ebbegetijden plaats hebben. Dan valt het gansche westerstrand, om ons daartoe te bepalen, van de noord- tot de zuidpunt tot op 150 à 200 meters geheel droog. Bij avond nu wordt met fakkellicht overal, tot zelfs laat in den nacht naar allerhande zeedieren, zoo visschen als schelpdieren gezocht, die in de plassen of tusschen de steenen zijn achtergebleven. De aanblik, dien Saleijer dan oplevert, met zijne ontelbare bewegende lichtjes, tot in myriaden vermenigvuldigd door hunne terugkaatsing in het weinig overgebleven water is in de hoogste mate tooverachtig. Zijn die weinige uren soms voor jong en oud eene uitspanning, voor velen zijn zij de

¹ Mak. Ethnog. atlas, plaat 13 fig. 2.

² Mak. Ethnog. atlas, plaat 13 fig. 4.

³ Mak. Ethnog. atlas, plaat 13 fig. 3.

⁴ Boeg. Ethnog. atlas, plaat 13 fig. 1.

gelegenheid tot het inzamelen van een niet te verwerpen opbrengst.

Nog behoort hier gesproken over de vangst van de vliegende visch wegens hare zonderlinge, zelfs onbegrijpelijke manier. Met kleine vaartuigen waagt men zich zeer ver in zee tot schier buiten het gezicht van het land, waar men een plek vindt waar het zeewier in ruime mate voorhanden is. Bij gebreke hiervan werpt men eenige klappertakken in zee, opdat de *toewing toewing* daarin kuit schiete. Hoe de vangst geschiedt? Lezer, lach niet; 't is volle ernst. Men vangt of liever lokt de visch door middel van gezang, liefst van meest erotischen aard, naar men zegt. Eene merkwaardige bijdrage tot de physiologie der visschen, niet waar? Dra is niet hiermeê, onder zeer langzaam voortroeien, een aanvang gemaakt, of terstond stort zich de visch bij menigte van alle zijden in de booten. Het gebeurt niet zelden dat binnen weinige uren het vaartuig geheel gevuld is. Deze visscherij wordt echter zeldzaam op Saleijer en onderhoorigheden uitgeoefend.

Hierboven werd reeds met een enkel woord gesproken over de schildpad- en tripangvangst. Hiermede houden zich, zooals gezegd, uitsluitend de Tobadjo's of To-ridjénè's bezig zoo te Saleijer als te Bonérate en op de Tana-Djampeija-eilanden. Voor zoover men zich hiermede onledig houdt in de wateren dezer afdeeling, bezigt men daartoe kleine overdekte vaartuigen van hoogstens 2 tot 5 kojangs, welke voor dat doel op Tana-Djampeija vervaardigd worden. Hetzij men soortgelijke dan wel andere kleine vaartuigen daaraan dienstbaar maakt, steeds neemt de Tobadjo met zijn gansche gezin daarin plaats. Heeft hij een voor zijn doel gunstig oord aangetroffen, dan verwijlt hij daar tot de vangst geheel afgelopen en de tripang toebereid is, om daarna eene andere ligplaats op te zoeken of de thuisreis te aanvaarden.

Alleen wanneer men verre tochten gaat ondernemen, als bijv. naar Soemba en de overige kleine Soenda-eilanden, den Timor-archipel, Timor-laoet, Nieuw-Guinea of Tana Marégé geheeten en Boeton-archipel, bedient men zich van groote wel uitgeruste vaartuigen. Bij voorkeur zoekt men stille wateren op, zooveel mogelijk in de kenteringen, wanneer de zee het minst bewogen is. Want de tripang is een zeestak, die op den bodem der zee niet ver van de stranden, op klippen zoowel als modderbanken moet gezocht worden, hetgeen niet wel mogelijk is in veel bewogen water. Om die reden juist begeeft men zich, wat deze afdeeling betreft, liefst naar de onbewoonde of weinig bewoonde

eilanden als: Groot en Klein Karompa, de Latondo-groep, de Tijger-eilanden, Kalaoe-towa, Kalaoe of Lambego, de Tana-Djampeija-groep, Djaï-lamoe, Mamalaki en meer anderen. Op het hoofdeiland zelf komt de tripang uiterst zeldzaam voor.

Het dier wordt eenvoudig opgeraapt of wel opgedoken. Is het water te diep, dan bedient men zich van een drietand, *tataripang*. Terstond na de vangst wordt het in zeewater gekookt, vervolgens, na afgekoeld en gedroogd te zijn, opengespuwen door middel van eene snede in de lengte van den buik, daarna wederom in zeewater gedurende een paar uren gekookt, totdat de opperhuid afschilfert, hetgeen een teeken van gaarheid is. Het water wordt nu afgegoten, de tripang afgewischt en eindelijk op bamboelatten in de zon gedroogd, met de opengesneden buik naar beneden. Daarna is zij geschikt voor den handel. Bij regenachtig weêr brengt men over die bamboelatten een licht dak aan, en droogt de tripang door middel van een daaronder aangebracht vuur.

De meest voorkomende tripang-soorten in deze gansche afdeling, Bonérate en onderhoorige eilanden daaronder begrepen, zijn hieronder vermeld met opgave tevens van de prijzen per pikol ¹.

Inlandsche namen.		Hollandsche namen.	Prijzen per pikol ² .
tripang	Koro	Witte kliptripang	} f 80
"	Batoe	Zwarte klip id.	
"	Kassi	Zand taripang	
"	Pandang.	Ananas id.	} f 40
"	Lélèng	Zwarte id.	
"	Kasoe	Platte id.	
"	Gama	Slijm of Draad id.	} f 20
"	Tai Kongkong	Gemeene id.	
"	Kébo	Witte id.	
"	Bangkoeli	Ontvelde id.	} f 10
"	Donga	Valsche ananas id.	
"	Koenji	Gele id.	
"	Djapang.	Japansche id.	} f 10
"	Mosé	Onder het zand verborgen id.	
"	Lada-lada	Grijze id.	
"	Katjang-gorèng	Gebrande id. (zeer klein)	} f 10
"	Talengko of Tjéra	Vastzittende id.	
"	Tjare-tjaré	Gescheurde id.	
"	Kaewasa	Geelachtige id.	

¹ Zie verder Vosmaer, De orang-badjo's, in Deel XVII Verhandeling. van het Bat. Genootschap, blad. 162.

² Een pikol = 61.76 kilogram.

Men ziet dat de namen niet zoozeer de hoedanigheid, dan wel vindplaatsen, meer nog de kleur der tripang aangeven.

Met de tripangvangst gaat steeds die van de schildpad gepaard. Hiervan kent men twee soorten, nam. de *sissi* en de *panjoe*. Op de eerste wordt evenwel de grootste jacht gemaakt wegens het zoo kostbaar schild; men betaalt dit te Makassar met *f*1050 tot *f*1200 per pikol. In het water aangetroffen wordt het dier geharpoeneerd met een voor dat doel vervaardigde harpoen — *ladoeng sisi* ¹ — geheeten, dat bij eene zeer vaste hand tevens een goed geoefend oog vereischt. Ontmoet men hem aan het strand, waar hij zijne eieren in het zand begraaft, dan wordt het dier overvallen, op den rug gelegd en doodgeslagen. Het schild wordt van het vleesch gezuiverd, in de zon gedroogd en vervolgens van de kostbare schalen of schubben ontdaan. In de onderafdeeling Bonérate gaat de jaarlijksche opbrengst van de sisi zelden één pikol te boven.

Wat de overeenkomsten aangaat tusschen de eigenaars van visschersvaartuigen en de opvarenden, deze worden steeds buiten bemoeienis van het europeesch of inlandsch bestuur, slechts mondeling gesloten. Evenals bij de werkcontracten voor arbeiders, hoort men ook hierbij nimmer van eenige fraude. In hoofdzaak berusten zij op de navolgende beginselen. Gaat men met een vaartuig en met netten visschen en zijn beiden geleend, dan krijgt de eigenaar van het vaartuig, zoomede elk opvarende een aandeel en de eigenaar van het net twee aandelen van de vangst. Vischt men met lijnen en bedient men zich daarbij van eens anders vaartuig, dan ontvangt deze van elken visscher $\frac{1}{3}$ van de opbrengst.

De bovenbedoelde overeenkomsten behooren niet beschouwd te worden als steeds en algemeen verbindend; tal van afwijkingen komen natuurlijk dagelijks voor.

Bij de tripangvisscherij, voornamelijk als men met groote vaartuigen verre tochten gaat ondernemen, zijn de overeenkomsten anders. Zooals boven gezegd, worden dergelijke vaartuigen voornamelijk door de Chineezzen te Padang en hunne landgenooten te Tana-Djampeija en Bonérate uitgerust en met Tobadjo's bemand. Deze lieden ontvangen een zeer aanzienlijk voorschot, zelden in geld, tenzij een minimum, doch meestal in lijnwaden,

¹ Boeg. Ethnog. atlas. Plaat 13, fig. 12.

maar vooral in sterken drank als jenever, anijsarak. Ieder die den Chinees kent, begrijpt dat deze artikelen dien ongelukkige visschers tegen verbaasd hoogte prijzen worden aangerekend. Na volbrachte reis is de Tobadjo verplicht de opbrengst ter beschikking te stellen van den Chinees. Eene zeldzaamheid is het natuurlijk, dat hij op zijne rekening een kredietpost kan aanwijzen.

Als neven-producten bij de tripang- en sisi-vangst worden nog ingezameld parelmoerschelpen, agar-agar, zoomede andere zeeschelpen.

De eersten worden niet in deze afdeeling gevonden, maar meest van Mangaraï aangevoerd, waar zij naar 't schijnt van zeer goede kwaliteit, beter dan die van de Kei- en Aroe-eilanden zijn.

De agar-agar is een zeewier, dat betrekkelijk veel voorkomt in de wateren der onderafdeeling Bonérate. Na de inzameling wordt het in zoet water afgewasschen en in de zon gedroogd. Zoowel in den ruwen staat als gezuiverd vindt het voornamelijk onder de Chineezzen zeer veel aftrek voor het vervaardigen van lekkernijen. Het meerendeel wordt echter naar Makassar uitgevoerd.

Van de zeeschelpen, die eveneens veelvuldig in de onderafdeeling Bonérate gevonden worden en een levendig handelsartikel zijn, verdienen genoemd de *Talibo* en de *Batoe laga*; beiden van kolossale afmetingen. De eerste is een platte schelp met zeer scherp getande randen, terwijl de *batoe laga* inwendig wenteltrapvormig is, maar uiterlijk zeer veel overeenkomst met de oude spaansche helmen vertoont. Het vleesch van beide schelpdieren wordt niet alleen versch genuttigd, maar ook aan dunne lange reepen van circa een halve meter gesneden en gedroogd in den handel gebracht. De schelpen zelf worden door de bevolking slechts voor waterscheppers in de prauwen gebezigd. In de laatste jaren werden groote hoeveelheden dezer schelpen uit de onderafdeeling Bonérate en van Mangaraï te Padang aan- en naar Makassar uitgevoerd, met bestemming naar Europa, naar men zegt.

De koraalvisscherij wordt alleen dan uitgeoefend als de behoefte aan kalk blijkt te bestaan, zooals hierboven reeds gezegd is. Uitvoer van koralen heeft nimmer plaats. Eene uitzondering hierop maakt de visscherij van *akar-bahur*, die echter meer als liefhebberij gedreven wordt. Zooals bekend, is de *akar-bahur* een zeer

fijne koraal, die, wat deze afdeeling betreft, alleen in de nabijheid van het eiland Kalaoe of Lambégo wordt aangetroffen.

Onder de zeeproducten verdient wijders nog een wier vermeld te worden, in Frankrijk bekend onder den naam van Varec of Varech. Na afloop van elken westmoesson liggen langs het gansche westerstrand van het eiland Saleijer kolossale hoopen, soms van twee meters hoogte van dit zeewier, zonder dat iemand zich daaromtrent bekommert, hetgeen inderdaad voor de europesche industrie zeer te bejammeren is.

III.

GODSDIENST.

De heerschende godsdienst zoowel op Saleijer als de onderhoorige eilanden is de Mahomedaansche. Wanneer zij ingang vond, is niet met zekerheid bekend, maar wel dat zulks in twee deelen van het eiland nagenoeg tegelijkertijd geschiedde.

Volgens de Saleijereesche kronieken werd die godsdienst in hetzelfde jaar ingevoerd waarin de vorsten van Gowa en Tello haar omhelsden, nam. in 1014 A. M. = 1602 A. D., natuurlijk door den vorst van Gantarang, Gowa's vertegenwoordiger. Zijn naam staat niet vermeld, maar zeer waarschijnlijk is hij dezelfde aan wien dat landschap de stichting van zijn bedehuis te danken heeft.

Twee handschriften, beiden van nagenoeg denzelfden inhoud, melden, dat eertijds met toestemming van den vorst van Gowa zich eenige Maleijers te Oedjoeng Pandang (Makassar) vestigden. Onder hen bevond zich zekere Intjé Oedjong, broeder des sultans van Më nang-këbo, die kort daarna vergunning verkreeg den Islam naar Saleijer over te brengen. Na eenige prosclieten gemaakt te hebben, huwde hij en kreeg een zoon, genaamd Intjé Adjies. Deze keerde met zijnen vader naar Makassar terug, waar hij huwde en een zoon bekwam, genaamd Intjé Djaboria. Kort daarop brak de oorlog uit die eindigde met den val van Gowa, tengevolge waarvan de maagschap van Intjé Oedjong verstrooid werd en zijn kleinzoon het leven liet. Dies besloot hij met zijn overgebleven zoon naar Saleijer terug te keeren, waar hij kort daarna overleed. Intjé Adjies her-

trouwde met Maïmoena, dochter van Toribodia, die hem een zoon schonk, genaamd Intjé Djanal, later schoonzoon van Lelaki Boeki.

Tijdens de Ternataansche overheersching bekleedde Intjé Adjies de betrekking van tolk, doch ging terstond als zoodanig over in dienst der Oost-Indische Compagnie, toen deze zich op Saleijer vestigde.

Eindelijk bleek mij uit een ander handschrift, afkomstig van Gaoe Daeng Makanang Chatib van Saloe, dat de Islam in het regentschap Batamata, meer speciaal het Saloesche bondgenootschap, ingevoerd werd na en tengevolge van het overlijden van zekeren Daeng Mamilang, die te Gantarang getrouwd was. Die gelegenheid greep de vorst van laatstgenoemd landschap aan om, gebruik makende van zijn verkregen overwicht op de overige vorsten van Saleijer, alle gemeenschap met het bondgenootschap te verbieden, daar zij nog „kafir“ waren.

Ten einde zich aan de hieruit voortvloeiende onaangename gevolgen te onttrekken, besloot Mangagaija, zoon van den glarang van Saloe, zich naar opoe Paring vorst van Bala-boelo te begeven, ten einde voor geestelijke, goeroe, opgeleid te worden. Na zijne terugkomst werd hij door den vorst van het bondgenootschap als hoofd der geestelijkheid aangesteld en erkend, terwijl tevens vastgesteld werd, dat het geestelijk ambt erfelijk in zijn geslacht zoude zijn.

Kort daarop werd de Islam, door middel van een Biranees — in het handschrift Goeroeija geheeten — woonachtig te Kassa-boemboe (reg. Tanete) op last van zijnen vriend Mangagaija naar de kampong Batamata overgebracht. Dit werk volbracht hebbende, keerde Goeroeija naar zijn vaderland Bira terug. Het is dus zeer waarschijnlijk, dat hij ook daarheen den nieuwen godsdienst heeft overgebracht en niet Datoe-ri-Tiro, zooals men algemeen veronderstelt.

Nog wordt in ditzelfde handschrift met een enkel woord gesproken van den tolk Tambi of Daeng Maladja, die getrouwd was met de dochter van het hoofd van het bondgenootschap. Hieraan is het wellicht toe te schrijven, dat hij in de officiële stukken, o. a. het rapport van den onderkoopman Fr. Prins, dd. 26 Juli 1678, genoemd wordt „radja Rara ¹ of djoeroebasa.“

¹ Rara een kampong in het reg. Tanete nabij de Tana-toeloeija of het Saloesche bondgenootschap.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de Islam reeds tot Balaboelo was doorgedrongen, maar het is mij niet gelukt op te sporen hoe en wanneer zulks geschiedde.

Toetsen wij thans den inhoud dier handschriften aan enkele officiële stukken. In het rapport dat de fiskaal Jan van Couwenburgh na zijne terugkomst van Saleijer in October 1671 uitbracht, komt o. a. voor, dat 's Compies oude en zeer invloedrijke tolk, „alleenlijk begiftigd door den heer president met eene mate rijst 's maands, verzoekt zeer ootmoedig een klein traktementatie daarbij nog te mogen genieten, alzoo dezelve om de koningen tot kalkbranden aan te pressen, altoos in aktie moet wezen.”

Op dit voorstel kwam den 7 September 1674 eerst antwoord, toen hem boven de 40 pond rijst nog één rijksdaalder werd toegelegd, „waarmede hij, zoo we vertrouwen, wel vergenoegd zal wezen.” Zijn zoon, mede in 's Comp. dienst, ontving echter niets boven de 2 pond rijst welke hij reeds genoot.

Welke tolk nu hier bedoeld wordt is niet duidelijk, daar zijn naam verzwegen is.

Volgens het eerste handschrift zou het Intjé Adjies kunnen zijn, aan wien zooals wij elders zagen, de landstreek Pangiliang als erkenning zijner diensten door de O. I. C. werd afgestaan.

Artikel 13 van het contract, den 16 October 1675 met de Saleijereesche hoofden gesloten, luidt echter: „Omme voor „jegelijk evenveel gerief te versorgen, sal mede onder de vastigheyt een generale passer worden gehouden, daar alle d'andre „negorijen haar gerief komen halen, over welke passar 's Comp. „tolk Tambij 't opsicht sal hebben, daar de koningen ymand „van harentwege oock vermogen bij te voegen.”

Sinds werd altijd in de officiële stukken gesproken van den tolk Tambij.

De hier genoemde persoon is dus blijkbaar dezelfde als waarvan in laatstbedoeld handschrift sprake is. Wat nu Intjé Adjies betreft, die de betrekking van 's Compies tolk zou vervuld hebben, hoogst waarschijnlijk is die persoon dezelfde als van wien sprake is in den brief van Bonto-bangoen dd. 27 Maart 1681 gericht aan den president te Makassar en den korporaal Hendrik Ploeg op Saleijer dd. 6 Juni 1681. In beide en meer andere officiële stukken wordt hij Intjé Adjie en tolk van Bonto-bangoen genoemd, een zeer vertrouwd persoon, dikwijls met zendingen belast. Wegens de groote gunst, waarin dat opperhoofd bij

de Compie stond, is het wel mogelijk, dat die persoon in haren dienst is overgegaan, dan wel in den loop der tijden eene verwarring tusschen beide tolken plaats had, tengevolge waarvan de een voor den ander genomen werd.

Zoo zou de Islam dan van Bonto-bangoen naar Boeki zijn overgebracht.

Het feit dat Intje Oedjong tijdens den val van het Gowasche rijk reeds kleinkinderen bezat en dat zijn zoon, reeds bejaard, in dienst der O. I. C. was, doet onderstellen, dat de Islam nagenoeg gelijktijdig te Gantarang en Pangiliang ingevoerd is.

Deze beide plaatsen werden alzoo de centra van waar die godsdienst zich over Saleijer verbreidde. Nochtans kan de bevolking dier evengenoemde landstreken tot heden ten dage niet als bijzonder godsdienstig of fanatiek beschouwd worden.

Wanneer de overige vorsten van dit eiland de nieuwe leer omhelsden en hoedanig de invoering geschiedde, is mij onbekend gebleven.

De Islam bestaat derhalve ruim $2\frac{1}{2}$ eeuw op Saleijer, gedurende welk tijdvak hij zich niet alleen daar vastgenesteld, met de kampong Batamata-Bara tot brandpunt, maar ook waarschijnlijk over de onderhoorige eilanden uitgebreid heeft.

Ondanks haar langdurig bestaan is het der Mahomedaansche leer nog niet gelukt de plaats der voorouderlijke landsinstellingen en gebruiken geheel in te nemen. Misschien met uitzondering der bovengenoemde kampong Batamata-Bara, bestaat zij dan ook voor het volk hoofdzakelijk in het werktuigelijk naveln der uiterlijke vormen, bijv. bij huwelijk, echtscheiding, overlijden, besnijdenis, tandenslijpen en dergelijken.

Ontegenzeggelijk draagt zeer veel tot dien toestand bij de taal van den vreemden godsdienst, die niemand verstaat noch begrijpt, zelfs de geestelijken niet. Ook het zeer ingewikkelde arabische erfrecht, dat door niemand begrepen wordt, is daarvan oorzaak, temeer omdat niemand het noodig acht, naar 't schijnt, daarvan een behoorlijke studie te maken.

Daarom houdt de bevolking zich liever aan de oude landsinstellingen en beschouwt zij den Mahomedaanschen godsdienst als te behooren tot de mystiek, op wier beoefening zich de geestelijkheid uitsluitend toelegt. Even als elders in dit gewest wordt deze laatste dan ook over het algemeen beschouwd als een stand die zeer in aanzien is.

Met hare werkzaamheden en verrichtingen zou deze zich

houdt binnen hare bevoegdheid, heeft het Europeesch bestuur, d. i. het politiek gezag, hoegenaamd geene inneming. Niettemin is elk regent voor zijn regentschap gehouden toezicht en contrôle uit te oefenen over de geestelijkheid, hare handelingen en de door haar behandelde zaken. Beiden zijn echter schier luttel, hetzij omdat de regent aan den leiband loopt of de speelbal is van de geestelijkheid, zooals te Batamata en misschien ook te Tanete; hetzij omdat het gezag van den regent, krachtens de oude landsinstellingen, zoo overwegend is, dat zijn wil als wet geldt, zooals te Boeki. Hiervan bewust, bekommert hij zich weinig om de handelingen van de geestelijkheid.

Uitgezonderd te Batamata vertoonen de regenten zich zelden in het bedehuis tot het bijwonen der godsdienstoefeningen, die zij liever in hunne eigene woningen te midden hunner familieleden en onmiddellijke omgeving plegen te houden. Alleen bij plechtige gelegenheden, als het inlandsche nieuwjaar en na de groote vasten, wordt voor hen, als hoofd van het regentschap, eene eereplaats aldaar gereserveerd. Daar personen van verdacht allooi doch hooge geboorte bij dergelijke gelegenheden de eereplaats wel eens voor zich trachten in te nemen, hetgeen tot moeilijkheden en rustverstoring kan aanleiding geven, zooals bijv. te Baroegaija in 1870, is de aanwezigheid van den regent dan nog iets meer dan een bloot vertoon.

Missigits, zooals men die in de groote steden op Java vindt, zijn hier onbekend. Wat men hier onder missigit verstaat, zijn min of meer groote, vierkante, logge gevaarten, soms van planken, zooals te Bontosailé (reg. Bonto-bangoen) doch meestal van koraal, meer nog van gehouwen zandsteen opgetrokken en soms ook ruw bepleisterd, voorzien van de traditioneele, drie boven elkaar geplaatste daken, door middel van een hoofdpaal in het midden gesteund en gedekt met atappen van roembia-bladeren of alang-alang. De vloer is meestal een hard aangestampte aarden grond of koraalsteen, soms ook wel van planken. Op alle hoofdplaatsen van regentschappen vindt men dergelijke gebouwen, en wijders nog in de aanzienlijkste kampongs als: Bonelohe en Poewéngga, beiden van het reg. Tanete; Onto-bara Batamata-sapo en Saloe van het reg. Batamata; Baroegaya en Gantarang van het reg. Boneija; Tabang, Bontosailé, Baëra en Bitombang allen van het reg. Bontobangoen, en Bontoboroso in het reg. Laijolo. Uitgezonderd die in het reg. Tanete en de

kampongs Baëra en Bitombang zijn al de overige de hoofdplaatsen van sedert ingelijfde regentschappen.

Tot het verrichten der vereischte wasschingen vindt men, soms in de nabijheid dier missigits, eene overdekte van steen gemetselde waterbak — *koelara* genaamd — zooals te Batamata-Bara, Boneija en Bonto-bangoen, bij de overigen een zeer goede put, die buiten de uren aan den godsdienst gewijd, ook door de overige ingezetenen gebruikt wordt.

De grootte der missigits is zeer verschillend; die te Batamata-Bara komt mij voor de grootste te zijn, daar zij circa 2000 personen kan bevatten.

Op kleinere plaatsen vindt men bedehuizen van minderen omvang — *langgara* genaamd — een eenvoudig van planken opgetrokken gebouw. Waar de gemeente te klein is, wordt godsdienstoefening gehouden ten huize van het kamponghoofd of den kamponggeestelijke, of de beste woning in het gehucht daaraan dienstbaar gemaakt.

Noch aan de missigit noch aan de langgara is eenige versiering aangebracht; hoogstens bestaan deze in eenige Qoranspreuken, geschreven op een stuk papier en als talisman vastgehecht aan deurpost of hoofdpaal van het gebouw.

Aan het hoofd der geestelijkheid en de missigit ter hoofdplaats, tevens belast met het oppertoezicht over de verschillende bedehuizen, staat in elk regentschap een opperpriester met den titel van *goeroe-bakka* (Sal: = 't Mak. kali) Zij worden allen benoemd en ontslagen door het hoofd van bestuur te Saleijer, uitgezonderd die ter hoofdplaats Benteng, die, tevens adviseur van het magistraatsgerecht en den landraad, door het hoofd van gewestelijk bestuur wordt benoemd.

Het landsgebruik eischt dat de hoofdpriester eens regentschaps in geen bloed- of aanverwantschap staat tot den regent, den 4ⁿ of 5ⁿ graad ingesloten, terwijl ook beiden op minstens twee paal afstand van elkander verblijf houden. Wat dit laatste betreft, jammer dat in het belang van het bestuur en de rechtspleging daarin verandering is gebracht, die niet altijd gunstig gewerkt heeft.

Aan het hoofd der overige missigits in een regentschap staan imâm's en aan het hoofd der langgara's geestelijken met den titel van *goeroe*. Allen zijn ondergeschikt aan den *goeroe-bakka* en als zijne plaatsvervangers te beschouwen, weshalve zij ook door hem met voorkennis van den regent worden benoemd en

ontslagen. Diensvolgens zijn zij gehouden hem van al hunne verrichtingen kennis te geven ten einde daarvan behoorlijk aantekening te kunnen houden.

De evengenoemde geestelijken worden in hunne werkzaamheden bijgestaan door anderen van minderen rang, als katté's, bidala's of modin's¹ en santari's. Deze laatsten zijn meer bijzonder belast met het bouwen en in orde houden van het bedehuis, het aanbrengen der vereischte reparaties daaronder begrepen; het wasschen der lijken voornamelijk van minvermogenden; het slachten van vee en pluimgedierte, enz. Nimmer toch zal dit laatste geschieden zonder den bijstand van een santari. Deze klasse van geestelijken, die verreweg het grootste aantal vormt, in vergelijking met de overigen, is naar 't schijnt gehouden tot het verrichten van die werkzaamheden, waarvoor de overigen zich blijkbaar te goed achten.

Eindelijk de dodja of koster, belast met het schoonhouden der moskee en het inzamelen der liefdegaven op Vrijdag. Dezen geestelijke vindt men alleen zoover mij bekend op de hoofdplaats Benteng en te Batamata-Bara.

Het aantal der verschillende geestelijken is onmogelijk met juistheid op te geven; doch volgens de laatste statistiek d. i. die voor 1880, bedroeg het 251 alleen voor het hoofdeiland Saleijer, die allen verspreid in de kampongs verblijf houden. Het wonen nabij de missigit, zooals men dat op Java ziet, waar men de kampongs „Kaoeman“ heeft, is hier zoowel als in dit gansche gewest ten eenenmale onbekend.

Uitgezonderd de openbare godsdienstoefeningen, bestaan de werkzaamheden van de geestelijkheid nog in: 1. de rechtspraak; 2. het sluiten en ontbinden van huwelijken, het maken van boedelscheidingen en het besnijden der kinderen; 3. het innen en verdeelen van den djakat en pitara; 4. het verrichten van gebeden op begrafenissen en de zorg voor het begraven van onvermogenden; 5. het afnemen van den eed; 6. het geven van godsdienst-onderwijs.

Straks werd reeds gezegd, dat de Islam nog te weinig in de harten der bevolking doorgedrongen en deze laatste te zeer aan hare aloude landsinstellingen gehecht is, dan dat de eerste de laatste zou hebben kunnen verdringen.

Zeer veel, zoo niet alles draagt daartoe bij het hooge stand-

¹ Zie Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Celebes door Dr. B. F. Matthes, bladz. 78.

punt, dat de vrouw zoowel op Saleijer als in alle Makassaarsche en Boegineesche landen inneemt, juist in tegenstelling van den Islam, die haar vrij wel tot een slavin verlaagt. Ook mag niet vergeten worden, dat de hadat, of zooals men te Saleijer zegt *äida* — d. w. z. de raadgevers van den regent, vaak ook de hem ondergeschikte hoofden — de dragers, de steunpilaren zijn der voorvaderlijke instellingen. Hij is dus een slagboom tegen de voortschrijding van den Islam, waarmede rekening behoort gehouden te worden.

Zoo ergens blijkt dit voornamelijk bij de rechtspraak. Immers de geestelijke rechtbanken hebben voornamelijk hun ontstaan te danken aan het steeds toenemen van het Europeesche gezag en zijnen invloed, weshalve zij als een gevolg daarvan zijn te beschouwen, want nevens het onbeperkt bestuur der hoofden, die het volk regeerden naar de beginselen, vervat in de Rapang of naar eigen inzichten en willekeur, was er voor dergelijke rechtbanken volstrekt geene plaats.

Bij de zeer gebrekkige kennis van den Islam moet niettemin naar zijne beginselen recht gedaan worden, zoodat noodwendig dikwijls, misschien bijna altijd, een schromelijke verwarring ontstaat, die natuurlijk altijd ten goede moet komen aan het politiek gezag der hoofden. Waar dergelijke rechtbanken bestaan, ligt het voor de hand, dat men in de uitspraken daarvan toch zeer weinig vertrouwen stelt.

Moge het tegendeel soms al eens plaats vinden, bijv. te Bata-mata-Bara ten aanzien van het erfrecht, in familie-aangelegenheden uiterst zeldzaam en in zaken van strafrecht nooit dan ter sluiks, zooals wij zien zullen.

Dergelijke priesterraden — *sàrà* — heeten op de hoofdplaatsen der verschillende regentschappen te bestaan onder voorzitterschap van den goeroe-bakka, terwijl de voornaamste geestelijken van het regentschap als leden daarin zitting nemen. Betreft het een geschil tusschen inwoners van verschillende districten, dan wordt het doorgaans gebracht voor de *sàrà* ter hoofdplaats Benteng. Eenige priesters, soms ook de goeroe-bakka's uit de betrokken regentschappen, worden dan door den besturende ambtenaar, op voordracht van den regent, maar in elk geval in overleg met den voorzitter tot leden benoemd.

De verschillende priesterraden zijn geheel van elkander onafhankelijk en spreken recht geheel buiten bemoeienis van het bestuur. Dit is oorzaak, dat in hunne uitspraken zeer weinig

eenvormigheid heerscht en het alleen van de meerdere of mindere vastheid in de leer afhangt, welke bepalingen daarbij als leidend beginsel worden aangenomen. Daaraan ook is het wellicht toe te schrijven, dat men helaas zooveel mogelijk tracht hadjies als voorgangers van den godsdienst te verkrijgen.

Zeër wenschelijk ware het daarom, indien op Saleijer een dergelijke toestand kon geschapen worden als in de Noorder-districten van dit gewest, namelijk dat de goeroe-bakka ter hoofdplaats Benteng optreedt als hoofd der gansche geestelijkheid van Saleijer en onderhoorige eilanden met een imam aan hem ondergeschikt en verantwoordelijk, aan het hoofd van elk regentschap en op zich zelf staand glaranschap. Dan kon er meer eenheid in de behandeling van zaken gebracht, de spoedige afdoening bevorderd en, wat wel het voornaamste is, meerdere contrôle op de priesterraden uitgeoefend worden, welke laatste nu zoo goed als geheel ontbreekt, zeer ten nadeele van partijen.

Waar het politiek gezag van den regent zoo overwegend is als in deze gewesten, ook op Saleijer, is er natuurlijk geen sprake van, dat hij somwijlen het presidium van de sârà op zich neemt, hetgeen op Java niet zeldzaam is. Dat hare uitspraken, zoo zij al eens schriftelijk worden opgemaakt, hetgeen tot de groote bizonderheden behoort, van zijn visum behooren te zijn voorzien, daaraan wordt natuurlijk in 't geheel niet gedacht.

Indien belanghebbende zich bij de uitspraak van een priester-raad niet vrijwillig nederlegt, heeft deze volstrekt geene verbindbaarheid dan na executoir-verklaring door den voorzitter van den landraad, tot wiens jurisdictie de sârà behoort en die daarbij niets anders heeft te overwegen dan of zij behoorlijk is samengesteld.

Voor het uiterst zeldzame geval, dat de uitspraken schriftelijk worden uitgebracht, zijn zij zoo verward, dat zij voor belanghebbenden nagenoeg alle beteekenis verliezen. Om hieraan niettemin eene reuk van heiligheid te geven, die indruk maakt, worden zij gemotiveerd met dikwijls te onpas aangehaalde Qoran-verzen, geput uit twee in de landstaal geschreven kitabs, genaamd Firahi en Boeni kahi — eigenlijk kitaboe-l-farâdjidhi en kitaboe-n-nikahi —, de eenigste naar 't schijnt in dit gewest bekend; althans nimmer heb ik eenige anderen hooren aanhalen. Daarbij heeft men niet het flauwste begrip om de uitspraken in een behoorlijken vorm te gieten evenals die van

een landraad, hoeveel moeite daarvoor van verschillende zijden is aangewend.

Als proeve laat ik hier eene in schrift gebrachte uitspraak volgen van de sârà ter hoofdplaats Benteng. Wegens het groote gewicht aan de zaak verbonden, kan en moet ondersteld worden dat zij nauwkeurig onderzocht en de uitspraak met zorg gemotiveerd is.

Vooraf diene echter, dat de regent van Boneija, door eenige individuen beschuldigd werd zich de nalatenschap of een gedeelte daarvan, toebehoorende aan zijn familielid, wijlen den regent van Gantarang, te hebben toegeëigend. De zaak werd in handen gesteld van genoemde sârà met last de hoofdpriesters der regentschappen Bonto-bangoen en Boneija mede te doen aanzitten en ter zake advies uit te brengen.

„De sârà te Benteng onderzocht de zaak van den boedel, welke is nagelaten door wijlen den man, genaamd M., oud-regent van Gantarang en zijne vrouw B., zooals beslist is op Woensdag den 20sten der maand Sjawal van het jaar 1293, gerekend van de vlucht van den profeet.

„En hebben wij bevonden, dat niemand tot erven gerechtigd is, dan de dochter en de neef genaamd.... luidens de kitab genoemd *Firahi*, zoomede de weduwe genaamd M... die het achtste deel krijgt, want de qoran zegt: (Hier wordt aangehaald Hoofdstuk IV soera 8, dat beteekent): zij krijgt als tweede vrouw van den overledene een achtste van den nagelaten boedel van haren man, zoowel de schulden als de goederen waarover bij testament is beschikt. De rest wordt in tweeën verdeeld, waarvan de dochter en de broeders (of zusters) zoon van den overledene, ieder een deel krijgen. Omdat het slechts eene vrouw is en er geene zonen zijn, zegt de kitab, dat de neef van de vrouw B. tot de erfenis van de helft toetreedt. Verder heeft niemand eenige erfrechten dan de broeder van de vrouw, genaamd D., zij krijgt ook iets van de helft. Een deel blijft verder als legitieme portie ten behoeve der weduwe, genaamd M., met hare dochter genaamd H. en haren neef genaamd F. omdat de Qoran zegt: (hier wordt aangehaald Hoofdstuk IV soera 13 hetgeen beteekent): De helft krijgt de weduwe in den boedel van haren man; daarom krijgt D. een deel, een deel ook krijgt zijne weduwe en zijne neefs kinderen.

„Aldus is de zaak uitgewezen en hebben wij onze handteekeningen hieronder gesteld. Volgen de onderteekeningen.”

Deze woordelijk vertaalde uitspraak munt niet uit door duidelijkheid. Het schijnt dat den samenstellers iets omtrent het Mahomedaansche erfrecht voor den geest heeft gezwefd, maar dat zij daarin niet genoeg waren doorgedrongen. Althans heb ik uit dit geschrift niet anders kunnen opmaken, dan dat aan de daarin genoemde personen ieder een achtste is toegewezen.

Als men nu dergelijke bedroevende resultaten ziet in een land, waar de hooge klassen der inlandsche maatschappij in beschaving en ontwikkeling die van het overige in dit gewest verre beneden zich laten, dan kan men nagaan wat ginds — Makassar zelf natuurlijk uitgezonderd — de *sârà*-uitspraken beteekenen. Niet te verwonderen is het dan ook dat vaak, vooral bij netelige kwestien, de tusschenkomst van den besturende ambtenaar, hetzij door den hoofdpriester, hetzij door belanghebbenden zelven wordt ingeroepen.

Weinig Qoranvast als de hoofdpriester en de leden doorgaans zijn, worden zij vaak gesteld voor de meest ingewikkelde kwestien, die zij geroepen zijn op te lossen zonder nadeel toe te brengen aan het vermeend gewichtige standpunt door hen ingenomen. De afhankelijkheid, waarin zijne leden zich ten opzichte der hoofden bevinden, vooral der regenten en onderregenten, noodzaakt hen bovendien zich vaak in allerlei plooiën en bochten te wringen.

Wijders wordt de *sârà* door de bevolking slechts geduld, meer niet. Maakt zij het haar te lastig, naar hare meening, eenvoudig doet men alsof zij niet bestaat. Roept zij de tusschenkomst van het bestuur in, dan onderwerpt men zich nood gedwongen daaraan, doch aan hare uitspraken stoort men zich toch niet.

In waarheid, men moet erkennen, dat de taak van een priester-raad alles behalve benijdenswaardig is.

Bij de hoogst gebrekkige kennis der voorschriften van den Islam, vooral in zake het erfrecht, rijst onwillekeurig de vraag, welke regelen dan daaromtrent gevolgd worden. Zoover deze mochten samenhangen met den voormaligen eeredienst dezer eilandbewoners, is het mij niet gelukt die op te sporen.

Bij het erfrecht gaat men grootendeels te rade met de voorschriften of wenken in de Rapang voorkomende, dan wel met

de adviezen — d. w. z. veelal de wenschen — der hoofden. Meestentijds gebeurt het echter, dat na een sterfgeval ieder bij voorbaat behoudt wat hij, op welke wijze dan ook, uit den boedel heeft weten meester te worden, waarbij natuurlijk de machtigste, invloedrijkste of handigste wel zorgt niet te kort te komen.

Wat daarna overblijft, wordt aan de geestelijkheid overgegeven om onder de erfgenamen eerlijk verdeeld te worden.

Van eene verdeeling der kinderen heb ik nimmer iets vernomen, zelfs niet onder de lagere klassen der maatschappij. Of zij nooit bestaan heeft, dan wel de vader, volgens oud-Makkassaarsch gebruik, dat door Karaeng Karoenroeng, vorst van Tello, tevens rijksbestuurder van Gowa voor dit land in 1082 A. M. = 1671 A. D. werd afgeschaft, geen aandeel in de kinderen had, is mij onbekend gebleven.

Wel bestond eene kinderenverdeeling ten behoeve der slaven. Voor hunne registratie volgden de kinderen den staat hunner ouders, uitgezonderd indien de bruidschat — *soenrang* — betaald en een van beiden een vrij persoon was. In dit geval had elk van hen recht op de helft, met dien verstande, dat het oudste kind steeds den staat des vaders volgde. Krachtens dit beginsel deden de eigenaren van dergelijke lijfeigenen bij de boedelverdeeling hunne eventueele rechten op de kinderen gelden.

Ontstaat echter bij de verdeeling tusschen de soms machtige erfgenamen eenig geschil, dat niet in der minne kan bijgelegd worden, dan neemt men zijn toevlucht tot de *sârà*. Niet wegens het vertrouwen, dat men in de uitspraken stelt, maar wegens den steun, dien zij bij het Europeesch bestuur genieten en derhalve een overschoone gelegenheid aanbieden om den wissel als het ware op dit laatste te endosseeren.

Menige moeilijkheid, waarin het Goevernement in dit gewest gebracht werd, dankte aan zulk een omstandigheid zijn ontstaan, getuige het geschil tusschen den gewezen opstandeling Karaeng Bonto-Bonto met diens broeder Karaeng Oedjoeng over de erfenis huns vaders Karaeng Kaloewarang.

Eene zaak, waarmede de priesteraad, ofschoon ten eenenmale onbevoegd, zich niettemin zeer gaarne bemoeit, is de ontvoering eener jonge dochter of de openbare schending der zedelijkheid. In beide gevallen wordt de jonge man gedwongen tot een huwelijk en de betaling eener aanzienlijke geldboete, bedragende deze voor een slavin *f*8 en *f*4 trouwgeld — *oewangnika* —

en voor vrije lieden het dubbele, onafhankelijk van den stand. Deze geldboeten, opgelegd volgens oud landsgebruik, worden verdeeld onder den voorzitter en de leden van den priesteraad. Hoe onwettig ook, is het mij nimmer voorgekomen, dat men zich vrijwillig daartegen verzette of klachten bij het bestuur inbracht. Wèl dat beiden zich, buiten de geestelijkheid om, ter beschikking stelden van het Europeesch bestuur.

Bij den zeer armoedigen toestand, waarin verreweg de groote meerderheid der geestelijken verkeert, levert deze overschoone gelegenheid tot exploitatie der bevolking, eene natuurlijk zeer gewenschte en dikwijls ruime bron van inkomsten op.

Alvorens tot het sluiten van een huwelijk over te gaan, moet de geestelijke onderzoeken of dit met onderling goedvinden plaats heeft, tot welken stand bruid en bruidegom behooren; in geval van een tweede huwelijk der vrouw, of het eerste behoorlijk ontbonden dan wel de man overleden is en hoeveel tijd sedert verlopen is en eindelijk of de bruidschat — *soenrang* — behoorlijk voldaan is. Ter hoofdplaats Benteng — en naar ik meen ook elders op Saleijer — wordt door den goeroe-bakka van al het evengenoemde behoorlijk aanteekening gehouden, met vermelding van de namen der getuigen en de hoegrootheid van den bruidschat; want deze speelt bij het huwelijk een zeer gewichtige rol. Vandaar dat hij, bijna altijd in het openbaar, in tegenwoordigheid der getuigen aan den geestelijke, die het huwelijk zal sluiten, wordt vertoond. Daarna eerst mag tot de voltrekking worden overgegaan, in bijzijn van twee of meer getuigen. Die *soenrang* nu bestaat soms, doch zeldzaam geheel in geld, maar meestal deels in geld, deels in goederen als wapens, lijnwaden en dergelijken, waaraan een zeer overdreven denkbeeldige waarde wordt toegekend; of beter gezegd, die allen voor dat doel, dezelfde waarde van oudtijds behouden hebben. Enkele malen wordt ook eenig onroerend goed, bijv. een tuin, als zoodanig aangebracht, waarvan het later blijkt, dat de bruidegom daarop geene wettige aanspraken kan doen gelden, hetgeen dan tot zeer ingewikkelde processen kan aanleiding geven.

Men vergete echter niet, dat de *soenrang* is een geschenk aan de bruid en niets anders, geenszins aan hare ouders, zooals velen meenen, zoodat het begrip van koop en verkoop daarbij ten eenenmale is uitgesloten.

Daar de bruidschat afhankelijk is van den stand der bruid,

bedragende zij *f* 24 voor eene slavin tot *f* 80, voor de dochter van een gegoeden ingezetene — *tao samara* — levert zij dikwijls een groot bezwaar op voor de voltrekking eens huwelijks. Dies is het geen zeldzaamheid, voornamelijk in de hogere standen, dat vele jonge dochters ongetrouwd dan wel jaren lang op huwbaren leeftijd verloofd blijven, want de belachelijke gewoonte op Java om kinderen, reeds kort na de geboorte, op verlangen der ouders, aan elkander te verbinden, is in dit gewest volstrekt niet gebruikelijk. Aan diezelfde oorzaak is het ook toe te schrijven, dat in de volksklasse een meisje de ouderlijke woning ontvlucht om zich eenigen tijd met haren minnaar schuil te houden, totdat zij in omstandigheden verkeert, die een huwelijk noodzakelijk maken zonder bruidschat of beter gezegd met de belofte des jongen mans hem later te zullen voldoen. Men begrijpt echter wat dit beteekent. Op Saleijer is men in dit opzicht nog al meegaande, doch op den vasten wal bekoopt de jongeling, die zoo iets durft te ondernemen, het dikwijls met zijn leven.

Voor zijne ambtsverrichtingen bij het huwelijk ontvangt de geestelijke het bovengenoemde trouwgeld of oewang nika, bedragende onafhankelijk van den bruidschat voor slaven en gewone vrije lieden — *tao samara* — *f* 0.25 tot *f* 1; voor edellieden — anakaraeng of anapatolla — *f* 2 en voor regenten *f* 4, te voldoen door den bruidegom.

Wat de ontbinding van een huwelijk betreft, is de geestelijke alleen rechtsprekend rechter. In hoofdzaak heeft hij slechts te onderzoeken of de vrouw te eeniger tijd daartoe aanleiding gegeven heeft, bijv. door slecht gedrag of welke andere reden ook. In het bevestigende geval is zij verplicht den bruidschat onmiddellijk te restitueeren en verliest zij bijv. in het onderstelde geval, bovendien hare rechten op de kinderen, hetgeen niet weinig bijdraagt tot bevordering der moraliteit.

De man echter kan ten allen tijde ontbinding van het huwelijk vragen, doch verliest daarbij zijne aanspraken op de soenrang. Dit laatste nu is vermoedelijk de reden, dat eene wettige ontbinding van het huwelijk hoogst zelden plaats grijpt.

Het loon van den geestelijke bedraagt hierbij, volgens oud landsgebruik, een kwart gulden van de reaal, alzoo 12½ pCt. der getaxeerde waarde van de door partijen over en weer gereklameerde goederen, hetgeen wordt betaald door de winnende partij. Wordt echter eenvoudig echtscheiding verzocht zonder

meer, dan krijgt de geestelijke niets. Naar ik meen betaalt men te Makassar f 5 voor elke echtscheiding, onverschillig of daarbij veel of weinig of geene goederen worden verdeeld.

Bij boedelscheiding gaat het al even zonderling. Zoodra een sterfgeval plaats grijpt, wordt daarvan natuurlijk kennis gegeven aan den geestelijke. Eene boedelverdeeling wordt echter hoogst zelden gemaakt om de eenvoudige reden, dat men, zooals reeds is gezegd, aan de geestelijkheid alle bemoeienis in het privaatrecht ontzegt. Wel is waar tracht deze zooveel mogelijk hare rechten te doen gelden, maar geene zeldzaamheid is het, dat de erfgenamen haar den toegang tot het sterfhuis weigeren of allerlei moeilijkheden in den weg leggen, zoodat het opmaken van een behoorlijken inventaris ten eenenmale onmogelijk wordt.

Enkele uitzonderingen daargelaten, voornamelijk in de vaak genoemde kampong Batamata-Bara, blijft de boedel doorgaans onverdeeld en geldt het recht van den sterkste of beter gezegd van den invloedrijkste, onverschillig man of vrouw, in wiens handen nagenoeg alles blijft berusten.

Van eene voogdij, door de geestelijkheid uitgeoefend over minderjarigen, is dan ook nimmer eenige sprake.

Is het te verwonderen, dat bij een dergelijken toestand de priester raad in het zeldzame geval eener behoorlijke boedelscheiding zelf verward raakt? Roept hij niet de tusschenkomst in van den besturende ambtenaar, dan wordt, vooral in ver van den bestuurszetel verwijderde regentschappen, eenvoudig de meest praktische weg ingeslagen: men verdeelt den boedel, zoover men daarvan bezit heeft genomen, onder elkander en zwijgt verder de zaak dood. Niet zelden gebeurt dit ook met een aanzienlijken bruidschat, zoo daarover een ingewikkeld proces gevoerd wordt.

Natuurlijk is eene dergelijke, minstens genomen zeer zonderlinge afdoening van zaken, bijkans onmogelijk zonder de assistentie der hoofden.

Bij zulk een gedwongen fraaiigheid als eene boedelbeschrijving en verdeeling soms is, kan er derhalve volstrekt geene sprake zijn van loon voor de daarin betrokken geestelijken.

Bij besnijdenis ontvangt men een loon afwisselend van f 0.25 tot f 2 naar gelang van den maatschappelijken stand der ouders van het kind.

Na al het bovenstaande zal het niemand verwonderen dat liefdegaven als djakat en pitara zeer slechte bronnen van in-

komsten voor de geestelijken zijn. Trouwens over het algemeen laten deze nog zeer veel te wenschen over, weshalve aan eene moskee-kas, waarvan de naam Baït-al-mâl zelfs onbekend is, hoegenaamd niet gedacht wordt. Het uiterst geringe bedrag dier gaven wordt dan ook terstond na ontvangst verdeeld.

Ruimer vloeien de bronnen bij het verrichten van gebeden op begrafenissen en sedekah's, welke immer ten bate komen, niet van de moskee maar van de geestelijken, die hunnen bijstand verleend hebben.

Welgestelden bijv. betalen een *batja talakking* of uitvaartmis niet zelden met twee paarden of karbouwen en bij begrafenis elken dienstdoend geestelijke *één* gulden zilver behalve de spijzen; enz. Zoo ontvangt de geestelijke belast met het doen van gebeden op het graf eens kinds als *hakéka*¹ onveranderlijk één of twee bokken, naar gelang het een meisje of jongen is, welke op het graf behooren geslacht te worden, opdat de ziel der gestorvene daarop het rijk der gelukzaligen kan binnenrijden.

Het meest echter ontvangt de geestelijke, die gedurende den derden, zevenden, twintigsten of veertigsten soms ook honderdsten dag de gebeden op het graf eens afgestorvene verricht. Behalve in geld en in dagelijksche spijzen, zooals algemeen in Indië gebruikelijk, wordt hij nog letterlijk overladen met allerlei artikelen in een inlandsch huishouden benoodigd en bovendien nog begiftigd met de kleêren van den overledene.

De gehechtheid aan afgestorven betrekkingen is de zwakke zijde der bevolking, die ruimschoots door de geestelijkheid wordt benuttigd om haar te exploiteeren. Herhaaldelijk ben ik er ooggetuige van geweest, dat inderdaad zeer welgestelde personen door haar totaal werden te gronde gericht. Dat zij veel minder ijver toont in het behoud der zielrust eens armen is natuurlijk en ligt ook geheel in haar karakter.

Het afnemen van den eed behoort uitsluitend tot de bevoegdheid van den hoofdpriester in elk regentschap. Voor het beëdigen van personen voor de verschillende rechtbanken, voorgezeten door een Europ. ambtenaar, geniet de goera-bakka ter hoofdplaats een loon van f1 per persoon tot een maximum van

¹ Dit is eigenlijk het arabische عقبة gebezigd voor een offer, bestaande in een schaap of geit, dat geplengd wordt zoodra het haar van een kind voor de eerste maal gesneden wordt. Dit woord heeft dus zoo al niet in dit gansche gewest, althans voor Saleijer een andere beteekenis verkregen dan het oorspronkelijke.

f 3. Ofschoon nergens voorgeschreven, volgen zijne collegas in de regentschappen hetzelfde tarief voor hunne verrichtingen.

Ziedaar de voornaamste inkomsten der geestelijkheid.

Het ambtelijk landbezit, evenals bij de hoofden, bestaat voor de geestelijkheid niet, althans bij het bestuur zijn zij niet bekend. Wel worden eenige geestelijke goederen — waka ¹ — aangetroffen, als klapper- en andere tuinen. Zij zijn uitsluitend ten behoeve der geestelijken, verbonden aan de misigit waartoe de waka behoort, tot stijving hunner overigens magere inkomsten. Zulke waka's vindt men ter hoofdplaats Benteng, te Batamata-Bara en naar ik meen ook te Bonto-Bangoen en staan geheel onder het toezicht van den goeroe-bakka van het regentschap.

Uit de klappertuinen kan elk lid der geestelijkheid, ten wiens behoeve zij zijn, à discretion plukken, terwijl de overige tuinen door de lagere leden om beurten worden bewerkt tegen afstand van $\frac{2}{3}$ van het gewas ter verdeeling onder de overige leden.

Overigens tracht elk geestelijke zich een bestaan te verschaffen zoowel in den landbouw als in den kleinhandel of de visscherij. Sommigen bezitten vaartuigen waarmede zij zelf, menigvuldiger hunne bloed- of aanverwanten, gaan handel drijven. De meer ontwikkelden houden zich echter bezig met het onderwijzen der jeugd. Dit geschiedt te hunnen huize, nimmer in het bedehuis. Afzonderlijk daartoe ingerichte gebouwen zooals op Java worden niet aangetroffen.

Omtrent het gehalte van dat onderwijs, is elders ² reeds het noodige gezegd. Evenzoo ook van de hadjies, wier brandpunt Batamata-Bara is.

De navolgende cijfers geven een overzicht der vertrokken en teruggekomen pelgrims gedurende de laatste vijf jaren.

Vertrokken.					Teruggekeerd.			
Jaren.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.	Mannen.	Vrouwen.	Kinderen.	Totaal.
1875	42	16	12	70	4	—	—	4
1876	21	—	—	21	3	—	—	3
1877	21	9	—	30	16	2	—	18
1878	6	1	1	8	9	4	—	13
1879	21	2	—	23	16	4	1	21
Totaal	111	28	13	152	48	10	1	59

¹ Van het arabische ^قفق = waqf, dat de beteekenis heeft van goederen in de doode hand.

² Zie Ind. Gids, 1884, April-afl.

Tot toelichting diene, dat onder kinderen worden verstaan zij die een leeftijd van circa tien jaren hebben bereikt.

Veel verband bestaat er oogenschijnlijk niet tusschen het aantal vertrokken en teruggekomen pelgrims. Voor een deel behoort dit te worden toegeschreven aan het feit, dat velen eenige jaren in Arabië verblijven, hetzij om hunne studiën dan wel hunne opvoeding te voltooien, terwijl vele onvrije lieden hunne meesters daarheen volgen of tot hen worden overgebracht om er ten laatste voor goed te blijven ¹.

Van meer belang zijn de cijfers der teruggekeerde pelgrims, welke laatste, hoewel langzaam, toch elk jaar vermeederen, vooral de vrouwelijke, terwijl de meesten, zoo al niet afkomstig uit de kampong Batamata-Bara, zich naar 't schijnt, toch gaarne na terugkomst daar vestigen.

Eenmaal van de bedevaart teruggekeerd, oefenen de hadjies hoogst zelden hetzelfde beroep of handwerk uit als dat zij voor dien tijd hadden; hiervan is alleen uitgezonderd de handel, zoo klein- als groothandel, deze laatste bij voorkeur.

Wel is waar zijn velen in 't bezit van tuinen, vischvijvers en dergelijken, maar deze laten zij bewerken, hetzij door hunne onvrije lieden dan wel bloed- of aanverwanten, als wier hoofd zij erkend worden. Ook geschiedt dit wel door vrije lieden, tegen afstand van een deel van de opbrengst, *tésang*.

De meer ontwikkelden trachten liefst een ambt te bekomen aan een missigit, ten einde nog meer invloed op den gang van zaken en de bevolking te verkrijgen en bovendien hunne inkomsten te vermeederen met de daaraan verbonden voordeelen.

Bij herhaling werd reeds gesproken over den toestand in de vaak genoemde kampong Batamata-Bara als in vele opzichten afwijkende van dien op het overige Saleijer. Grootendeels is zulks toe te schrijven aan den alles overheerschenden invloed der hadjies.

De volgende cijfers kunnen een vergelijkend overzicht geven van hun aantal, zoo mannen als vrouwen, op ultimo 1879 in de verschillende regentschappen, waarbij Batamata prijkt met een overstelpende meerderheid.

¹ Ind. Gids, 1884, Mei-afl.

Namen der regentschappen.	Mannen.	Vrouwen	Totaal.
Tanete	9	—	9
Batamata	74	37	111
Boeki	2	—	2
Boneija	13	4	17
Benteng	1	1	2
Bontobangoen	36	—	36
Balaboelo	1	—	1
Lajjolo	1	—	1
Parang-Barang	—	—	—
Totaal	137	42	179

Allen wonen in de verschillende regentschappen en de kampongs verspreid, weshalve hun invloed zich verliest onder de groote menigte. Het regentschap Batamata maakt hierop een uitzondering, waar allen, een drietal uitgezonderd, zich in de verschillende wijken der hoofdplaats Batamata-Bara genesteld hebben, zooals blijkt uit de ondervolgende cijfers.

Namen der wijken.	Mannen.	Vrouwen.	Totaal.
Balangnipa	12	6	18
Batoe Mantiri	24	12	36
Batamata	34	19	53
Bonto-Bonto	1	—	1
Totaal	71	37	108

Is het wonder dat zij daar een overwegenden invloed op de zeden, gewoonten en instellingen des lands bekwamen, ja zelfs er in slaagden het hoofd van het inlandsch bestuur aan hun leiband te doen loopen, en gebruik makende van het ellendige bestuur in het naburige regentschap *Tanete* daar in den laatsten tijd trachtten propaganda te maken?

Eene poging in October 1880 aangewend om in dezen toestand eene verandering te brengen bij de verkiezing van een nieuwen regent, mocht niet slagen. De fanatieke hadjies dreigden met verhuizing en rustverstoring, altijd de zwakke zijden van ons bestuur, weshalve een simpele, hun speelbal, de voorkeur verwierf boven den energiekeen *Bara Daeng Marappoeng*.

Tot de werkzaamheid van de geestelijkheid behoort ook de zorg voor het onderhoud van de heilige graven, *Karama* geheeten. Woonachtig in de naburige kampong, staan zij rechtstreeks onder de bevelen van den goeroe-bakka van het regentschap, die hen ook ontslaat en benoemt met goedvinden van den

regent. Van eene vrijstelling van heerendiensten of belasting, zooals met de perdikan desa's op Java, is volstrekt geen sprake. De inkomsten aan die Karama verbonden, zijn uitsluitend bestemd voor de daarbij betrokken geestelijken. Waar deze niet mild genoeg vloeien, vindt men nog een bestaan in den handel of het geven van godsdienstonderwijs, evenals die aan de missigit verbonden.

Het voornaamste heilige graf van geheel Saleijer is dat te Tamaroya nabij de monding aan den rechteroever van de gelijknamige rivier. Volgens de legende zou vóór eeuwen een Javaan — elken vreemdeling noemt men zoo in dit gewest — op een bamboe vlot nabij de monding dier rivier zijn aangedreven, welke op die plaats zijn hutje bouwde, waar hij een kluizenaarsleven leidde en behagen vond in weldoen waar hij maar kon. Dies werd na zijn overlijden tot zijne gedachtenis, zijn graf tot een *Karama* verklaard. Niettemin heeft men het onnoodig geacht zijn naam aan de vergetelheid te ontrukken, althans mijne nasporingen daaromtrent bleven vruchteloos.

Het graf is een van gras en onkruid schoon gemaakt lapje grond van circa 3×2 M. oppervlakte, omgeven door een muurtje van opgestapelde koraalsteen, waarbinnen eenige houten grafteekens, *mesang* en tal van offeroverblijfselen.

Op dat graf komen zelfs de Saleijereesche Europeanen, enkelen ook van Makassar, de vervulling hunner vurigste wenschen afsmeeken of wel uitvoering geven aan eene gedane belofte.

Andere heilige graven vindt men nog nabij de kampong Padang en de kampong Baëra-kidi, beiden van het reg. Bontobangoen. Deze laatste bestaat uit platte, afgeslepen steenen, netjes om een middelpunt geplaveid, tot een middellijn van circa $2\frac{1}{2}$ meter onder een reusachtigen, zeer schilderachtigen boom.

Ook van deze beide laatste graven waren de namen der heiligen onbekend gebleven.

Zonderling, dat aan de heilige graven betrekkelijk zoo weinig zorg besteed wordt, in vergelijking met de familiegraven der Saleijerezen, waaraan, in tegenstelling met hunne overwalsche burens, kosten noch moeite gespaard worden om ze in behoorlijken toestand te houden. Opmerkelijk is het echter ook, dat de tegenwoordige geslachten zich daaraan veel minder laten gelegen liggen, minstens niet zooveel werk daarvan maken als de voorouders.

Zijn de tegenwoordige graven eenvoudig aardhoopen, soms omgeven of bedekt met steenen waartusschen het vereischte grafteeken — mesang — is geplaatst, die van voormalige aanzienlijke geslachten, zooals men ze nog vindt in de bergstreken der regentschappen Batamata, maar vooral Boeki en het noordelijk deel van Boneya, zijn geheel van steen opgetrokken, ter hoogte van circa $\frac{1}{2}$ meter. Het materiaal daartoe gebezigd, bestond in blokken zandsteen, waarvan de afmetingen varieerden van circa $0.40 \times 0.20 \times 0.10$ tot $0.50 \times 0.30 \times 0.20$ kub. M. en afkomstig uit de groeven te *Lasangiring* (oostk. reg. Batamata), op het graf netjes in een langwerpig vierkant opgestapeld, of wel met kalk aan elkander gecementeerd. Dit laatste geldt ook van de ommuurde begraafplaats te Silolo der voormalige vorsten van *Boeki* (zie Pl. 1), welke vermoedelijk meer dan twee-eeuwen oud moet zijn, althans volgens den tegenwoordigen regent zou daar ook de rustplaats zijn van den vorst Sitambana. De erg verweerde en vervallen muren zijn circa 3 meter hoog van zandsteen opgetrokken en wit bepleisterd. In de glarangschappen Tinro en Balang-boetoeng, beiden van het reg. Boeki, zoomede Gantaranglohé, Laloassang en Gantarangkéké allen van het reg. Boneya, heeft men, partij trekkende van de groote platte steenen in het gebergte, de begraafplaatsen omgeven door muurtjes van los opgestapelde steenen, ter hoogte van circa één meter, en de graven zelven voorzien van zerken, waaronder van ontzachelijke afmetingen. Zoo vond ik o. a. in het glarangschap Tinro op eene oude verlaten begraafplaats, eenige zerken van circa $2 \times 1 \times 0.40$ kub. meter. Eindelijk toonde men mij in de kampong Boetongia (reg. Batamata) een grooten stapel netjes gerangschikte en onderhouden steenen, als het graf van den Boetonschen stichter dier kampong.

Vele der hier bedoelde graven schijnen te dagteekenen uit den tijd dat de Islam nog minder ingang tot het volk had gevonden dan tegenwoordig, want zij zijn in 't geheel niet voorzien van de vereischte grafteekens.

Ten huidigen dage wordt alleen in het regentschap Batamata, meer speciaal de berglandschappen Batamata-sapo, Saloe en Lambongang, veel werk gemaakt van het vervaardigen van mesangs, waarvan in Pl. 2, fig. 7 en 8, een paar afbeeldingen, welke gaarne met f 7 tot f 12 per stuk betaald worden.

Wat de Saleijereesche geesten of spoken aangaat, wij bepalen ons tot de optelling der voornaamste.

Allereerst de *poppo* of *poppokang*, die in dit gansche gewest, hoofdzakelijk op Saleijer, in groote menigte voorkomt en zeer gevreesd is. Het is een kwelgeest, die onder het onophoudelijk geroep van "poppo" 's nachts rondvliegt als boodschapper, volgens velen ook als bringer van groote ongelukken of rampen.¹ Hoewel aan dit spook de gedaante eener vrouw wordt toegekend, heb ik het toch menigmaal 's nachts niet alleen gehoord, maar zien rondvliegen. Het is een nacht-vogel, vermoedelijk een uil, van 30 decim. hoogte met een zware vlucht. Het is mij nimmer gelukt het dier te schieten, veel minder te vangen en op de hulp van inlanders behoeft men natuurlijk niet te rekenen.

De *parrakang* verschijnt in de gedaante eener oude, leelijke vrouw, loert op het leven der menschen, speciaal vrouwen en hunne jonggeborenen, door hen van hunne ingewanden te be-rooven. Zij komt weinig voor, veelvuldiger in de Toerateijalanden.²

De *poentiyana*, nog zeldzamer voorkomende, speculeert speciaal op het leven van zwangere vrouwen.³

De *padangpakir séhèr* of Makassaarsche *toesoek* vertoont zich, zoodra echtelieden met elkander vechten of een huwelijk ontbonden wordt. De schuldige wordt dan hetzij in huis, dan wel daar buiten, zelfs op verre afstanden, doodelijk getroffen. Eene groote opzwellling duidt de plaats aan waar men getroffen is, die bij het openbreken een groote menigte walgelijke wormen vertoont. Deze geest dagteekent van den jongsten tijd en huist speciaal in het reg. Barang-Barang.

Eene andere die nagenoeg hetzelfde kwaad uitvoert, is de *poeroe*. Zij vliegt 's nachts door de woning en maakt een geraas alsof een stuk lijnwaad gescheurd wordt. Zij is echter zeer zeldzaam.

De *pigimompong* is uitsluitend Saleijereesch en plaatst zich als er zieken in huis zijn, liefst kinderen, onder de woning, om zich in de urine der lijders te baden, ten gevolge waarvan deze sterven. Zij neemt de gedaante aan van eene vrouw, soms met, soms zonder hoofd. Zelden ziet men het gansche lichaam.

¹ Zie Bijdragen tot de Ethnologie van Zuid-Celebes door Dr. B. F. Matthes, bladz. 96.

² T. a. p. bladz. 97.

³ T. a. p.

Buiten de bovengenoemden zijn er nog tal van anderen, die eenvoudig bestempeld worden met den naam van *sétang*, in boomen, bosschen, rivieren, zeeën enz. verblijf houden, maar niet minder gevreesd zijn. Want allen trachten den mensch steeds te verderven, slechts weinigen zijn geluk te bevorderen.

Zoo werd een groot deel der kampong *Dongkalang* (eiland Pasi) in 1860 verlaten, toen door den chineeschen aannemer van den bouw der gevangenis, daar twee boomen werden geveld, waarvan gezegd werd, dat zij de woonplaatsen van geesten waren.

Evenzoo spreken de zeelieden bij het oversteken van de Limbangan, nimmer van het eiland *Saleyer*, maar van *poeloe Dowang* — een onbewoond eilandje op de kust van Tanete — uit vrees de booze geesten te verstoren. Van daar wellicht dat *Saleyer* ook wel gezegd wordt *P. Dowang* te heeten.

Om diezelfde reden spreken ook diezelfde lieden bij het zeilen nimmer van een gunstigen wind, maar van *baoesoe*.

Ook spelen vele vogels een gewichtige rol in de verbeelding der bevolking, zooals de nachtuil of *kariyoe*, de *päppi* en meer anderen.¹

Ter wering van den nadeeligen invloed dier belagers der menschheid bezigt men verschillende middelen. Doorlopend tracht men zich daartegen te wapenen door het gebruik van talismans — *djima* — bestaande in stukjes papier beschreven met arabische spreuken, die in een stuk lijnwaad genaaid, om den buik of wel bij vrouwen en meisjes om den bovenarm gedragen of aan de binnenzijde der stijlen van deuren en vensters geplakt worden.

Meer algemeen is het gebruik van *oelawoe's* of bezoar steenen, waaraan de meest verschillende eigenschappen worden toegekend² en waarvan door bedriegers natuurlijk ruimschoots wordt partij getrokken.

Het gebruik van de *battjing* tot afwering van booze geesten, vooral bij kinderen of pasgeborenen is op Saleijer onbekend, maar uitsluitend aan de Toerateja-landen, vooral Bangkala, eigen.

Andere middelen zijn nog: het doen eener gelofte en het brengen van offeranden.

Het nakomen eener gedane gelofte is een der duurste verplichtingen van den inlander, bij gebreke waarvan hij zich

¹ T. a. p. bladz. 99.

² T. a. p. en Boeg. Woordenboek.

onherroepelijk verloren acht. Gelukkig echter geven de geesten blijken van groote meegaandheid en vergevensgezindheid en nemen het volstrekt zoo nauw niet met die gelofte.

Zoo bijv. beteekent de gelofte om een karbouw met gouden horens te zullen offeren niets anders, dan dat de horens met klatergoud beplakt zijn.

Men ziet, de inlander begrijpt volkomen de beteekenis van het spreekwoord: iemand koeien met gouden horens beloven; in verband met het woord van Molière in zijn *Tartuffe*: „Il y a des accommodements avec le ciel.”

Wat de offeranden betreft, deze hebben doorgaans een meer algemeene strekking. Die op de graven der ouders buiten bespreking gelaten als een werk van zuivere devotie, worden zij geplengd om het land te behoeden voor rampen of ongelukken, ter voorkoming van misgewas en dergelijke. Hiertoe behooren ook gerekend te worden die, welke Donderdag 's avonds gebracht worden aan de verschillende ornamenten van het regentschap.

Hebben zij eene meer bizondere strekking, zooals die aan de zeer onbeduidende grot *Tomateya* nabij den *Batoe mabaloe* (reg. Bala-loelo) dan wel aan de *Tao towaya*, Pl., 2 fig. 1 en 2, aan het strand te Pamatata (n. o. kust reg. Tanete), door jonggehuwden of kinderloozen, dan dienen zij om de vervulling hunner vurigste wenschen af te smeeken.

Wat de *Tao-towaya* betreft, zij bestaat hoofdzakelijk uit den voor- en achterstevan, beiden van gelijken maar bizonderen vorm van een vaartuig daar eertijds gestrand.

Hiertoe zou men ook kunnen rekenen de offerande, gebracht aan het hoofdornament van het reg. Batamata, bestaande in eenige rol- en koraalsteen, waaraan eene kolossale verbeeldingskracht den vorm van kinderhoofden gegeven heeft.

Ik zie reeds een glimlach om den mond mijner lezers over zulk een verbeelding, maar dit beteekent niets bij hetgeen mij in Nov. 1878 te beurt is gevallen. Toen werd mij door den glarang ter hoofdplaats bericht, dat eene vrouw — lezers en lezeressen, schrikt niet! — van een jeugdigen krokodil was verlost. Dit bericht werd kort daarop door den klerk mitsgaders enkele aanzienlijke inlanders bevestigd, die allen het monster zelf hadden gezien. Eindelijk kwam de vader zelf mij de verzekering geven, dat al hetgeen men mij berichtte, volkomen overeenkomstig de waarheid was.

Hoe onwaarschijnlijk, scheen alzoo het onmogelijke toch mo-

gelijk. Bij onderzoek bleek mij echter, dat de oogen der jonggeborene buitengewoon ontwikkeld waren, nagenoeg dubbel zoo groot als zij behoorden te zijn en het achterhoofd boven den nek van het linker naar het rechter oor, voorzien van eene halvemaaenvormige, steenharde kam ter hoogte van circa een centimeter. Overigens was het kind wel geschapen. Ziedaar nu de krokodil, wiens geboorte mij door ooggetuigen werd aangekondigd.

IV.

DE DOODENGROTTEN.

In den laatsten tijd is, vooral in het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, de aandacht gevallen op de geheimzinnige doodengrotten van Zuid-Celebes, dank aan het initiatief van den heer Tromp, Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden. Hoofdzakelijk had men de *Leang-tattara* van het regentschap Bira (afd. Oosterdistricten) op 't oog, maar ook in verschillende streken op het eiland Saleijer heb ik zulke zonderlinge begraafplaatsen ontdekt, bestaande in holen en spelonken, zoo ongeënaakbaar, dat men zich moeilijk daarvan een denkbeeld kan maken en vele inlanders er voor terugdeinsden mij daarheen te brengen. Immers het massieve kalkgesteente in de nabijheid daarvan was door den invloed der atmosfeer zoo verweerd, dat zich daarop naalden bevonden, die het gaan met bloote voeten ten eenenmale onmogelijk maakten.

De belangrijkste van de door mij bezochte begraafplaatsen zijn *Doliséa* (oostk. reg. Tanete); *Lasangiring* (oostk. reg. Batamata); *Kapalaija*, zie Pl. 3, (oostk. reg. Bonta-bangoen) op circa 1½ paal van den grooten weg; *Bonto* in de diepte van het ravijn, aan welks rand de kampong Bonto-bangoen ligt en eindelijk *Bonéselang* en *Dodaija*, beiden aan de oostk. (reg. Barang-barang). Deze drie laatsten zijn niet dan met levensgevaar te bereiken. Ook in het regentschap Layolo moeten zich dergelijke plaatsen bevinden, doch van minder beteekenis.

Volgens de meening van den posthouder F. W. A. Oosthoek te Bonérate moet er ook een dergelijke spelonk te vinden zijn aan de westelijke punt van het eiland *Lambego*, genaamd *Lappa gadoe*. Door samenloop van omstandigheden is het mij niet gelukt die plaats te bezoeken.

Op al de genoemde plaatsen vindt men doodkisten van verschillende vormen (zie Pl. 2, nos 2, 3, 4 en 6) vervaardigd van uitgeholde boomstammen of wel van planken, die door middel van houten pennen vastgenageld zijn. Wijders dragen zij uiterst schaars eenige versiering en volstrekt geene inscriptie waaruit de naam van den overledene dan wel zijn stand of de door hem gesproken taal zou kunnen afgeleid worden.

Niettegenstaande het meerendeel dezer doodkisten geheel vergaan of erg beschadigd is, treft men soms nog enkele vrij goed geconserveerde exemplaren aan, zooals te *Dolisea* met daarbij, behoorende deksels, zoomede schedels en andere knefels. Opmerkelijk is het dat aan al de door mij gevonden onderkaken de tanden niet afgeslepen waren, zooals de Islam het eischt, althans in onzen archipel.

Het inwendige der begraafplaatsen is zonder uitzondering bedekt met eene laag grof poeder ter dikte van $1\frac{1}{2}$ à 2 voet, een mengsel van verweerde beenderen en vermolmd hout.

In de spelonken te *Bonésélung* ziet men bovendien tal van overblijfselen van weef- en spintoestellen, zooals die thans nog bij de bevolking in gebruik zijn. Dit doet vermoeden dat die plaatsen eertijds bewoond of dat die voorwerpen den afgestorvenen medegegeven werden.

Omtrent de herkomst der doodkisten evenmin als omtrent de daarbij gevonden voorwerpen wist niemand mij eenige inlichting te geven, zelfs de hoofden niet. Blijkbaar hechtte men daaraan zeer weinig waarde. Minstens mag dit zeer vreemd heeten, vooral omdat zij de sporen dragen van een nog niet zeer lang verleden.

Neemt men den eerbied in aanmerking, welken de inlanders over het algemeen voor de graven der voorouders koesteren en de groote zorg om ze in goeden toestand te houden, vooral bij vroegere geslachten op Saleijer, zooals wij gezien hebben, dan is het inderdaad zeer bevreemdend, dat men de bedoelde lijk-kisten in de spelonken heeft bijgezet, blootgesteld aan de verschillende invloeden van het weêr en dat niets hoegenaamd omtrent hunne aanwezigheid in het geheugen der bevolking is bewaard gebleven.

Eindelijk ontdekte ik nog in eenige oude, opgedolven graven op den berg *Nipo tokka* (reg. Barang-Barang), aan welks voet aan de oostkust o. a. *Dodaya* met zijne spelonken ligt, op ruim een meter onder den grond, verscheidene voorwerpen zoowel van europeesch als chineesch en inlandsch fabrikaat. Noch

omtrent het bestaan dier graven noch omtrent de aanwezigheid dier voorwerpen wist men mij opheldering te geven, zoodat deze vondst niet weinig bijdraagt om het geheimzinnige, raadselachtige karakter der doodengrotten te verhoogen.

De gevonden artikelen bevinden zich thans in het Museum van het Bat. Genootschap, en bestaan in:

vier schotels,	} allen tamelijk fijn Chineesch aardewerk in verschillende kleuren.
twee kommen,	
twee potjes en	
twee gendis,	
een bronzen beker of kom,	
drie bronzen voeringen,	
twee zeer geschonden bronzen spiegels en eindelijk eenige kleine ringen van brons, hoorn en been.	

Voor al aan de twee bronzen spiegels meen ik groote waarde te moeten hechten, daar zij overeenkomen met die in November 1839 te Modjokerto gevonden en thans in hetzelfde museum aanwezig. ¹

Van dezen vondst zegt de heer W. P. Groeneveldt o. a.: „Het aardewerk is, zooals reeds gezegd werd, chineesch, terwijl „het bronswerk overeenkomt met wat van dien aard op Java „gevonden wordt. De gendi's werden in dien vorm vermoedelijk „niet door Chinezen gebruikt, maar zijn voor de markt in den „Archipel vervaardigd, daar bij de Hindoes het bezit en gebruik „van fraaie gendi's algemeen was.“ ²

Wat kan nu wel de herkomst der evengenoemde graven zijn? Reeds in de vergadering van het Bat. Genootschap dd. 2 Mei 1882 ³ heeft het lid Haga getracht daaromtrent eenig licht te verspreiden; eveneens het lid C. C. Tromp in zijn schrijven aan dat genootschap, opgenomen in de notulen van 7 Febr. 1882.

Ik betwijfel of de meening dier heeren wel de juiste is en op goede gronden steunt, daar zij die grotten en hare ligging niet gezien hebben en zich die onmogelijk kunnen voorstellen, hetgeen m. i. een vereischte is voor een juist oordeel.

Behalve de bovengenoemde grotten op Saleijer en Bonerate, vindt men nog dergelijke oude begraafplaatsen en doodkisten op den vasten wal uitsluitend in het reg. Bira (afd. O. D.) op de tegenover Saleijer liggende kust, nam. in de Leang-tattara,

¹ Notulen Bat. Gen. van 4 Oct. 1881, II no. 4.

² Notulen Bat. Genootsch. van 6 Juni '82 VIII.

³ Notulen, no. VII.

Sépé en Baraya, zoomede aan den voet van den berg Poewa-Djanggo.

Ook in het glarangschap Lemo-lemo (reg. Bira) bevindt zich een graf, dat gezegd wordt van zekeren vorst To-Badang te zijn. Wie de persoon was, waarom en op welke wijze hij daar begraven werd, op deze en meer andere vragen bleef men mij het antwoord schuldig. Eindelijk werd mij de geheimzinnigheid omtrent dezen persoon geopenbaard uit de officiële stukken. In 1678 hadden hoofden en notabelen van Bira, onder leiding van hunnen glarang To Assing bij den president Jacob Cops te Makassar de navolgende klachten tegen hunnen vorst ingebracht:

- 1°. de dood van zijn mede-regent van Lemo-lemo en die van Bira genaamd Toeri, die beiden op zijn last zouden zijn vermoord;
- 2°. het verkoopen van vrije lieden als slaven;
- 3°. zijn huwelijk met zijn broeders vrouw; en eindelijk
- 4°. de schending van 's lands aloude wetten.

Tevens gaven zij kennis, dat zij hem om die redenen van de regeering hadden vervallen verklaard.

Op zijne reis naar Saleijer kreeg de onderkoopman François Prins derhalve last om naar den toestand te Bira onderzoek te doen.

Bij zijne aankomst in „de zuiderhaven van Bira even binnen den hoek van Lasso”¹, waar kort te voren de vorst zelf van Saleijer was aangekomen, vond hij al de hoofden en notabelen des lands met genoemden To-Assing en 's vorsten broeder Daeng Meero. Uit het door hem ingediende rapport dd. 26 Juli 1678² bleek o. a. dat, toen beklaagde zich voor Tosora (Wadjo) bij Aroe Palakka bevond, genoemde To-Badang, op aanstoken van Aroe Tanete, toebereidselen maakte om met eene groote menigte volks met vrouw en kinderen het land te verlaten, voor welk doel de vaartuigen reeds gereed lagen, weshalve hij zich naar zijn land spoedde om dit voornemen te verijdel.

¹ Meer bekend onder den naam van *Kolong*.

² In dit rapport wordt de naam van den regent van Bira niet genoemd, de vermoorde aangeduid met Toeri, dat een samentrekking is der woorden To-rien de broeder gezegd te heeten Daeng Meero.

Volgens een in mijn bezit zijnde en door mij vervaardigden stamboom van den tegenwoordigen regent van Bira heeft men hier blijkbaar te doen met drie van de zes kinderen van *Boene-ri-boengan akaraeng* Bira, nam. Daeng Matiro; To-ri-lekona karaeng Bira towa en To-ri lemona karaeng Bira. Dit nu komt overeen met de Notitiën van Speelman, waarin omtrent Bira gesproken wordt van „den Koning genaamd J. Moene” en van zijn broeder genaamd „Tanry of Daen Maïro.

In den daaruit ontstanen strijd werd To-Badang met velen der zijnen gedood.

Het bedoelde graf is dus van hem en alzoo 200 jaren oud. Of de Islam toen reeds tot Lemo-lemo was doorgedrongen en welken invloed zij daar reeds bezat is mij, onbekend.

In elk geval kan hier bij nauwlettend onderzoek misschien nog veel gevonden worden, als wapenen, munten, aardewerk, inscripties enz., dat opheldering kan geven van veel raadselachtigs.

Al de eerstgenoemde grotten zijn door mij bezocht, nauwkeurig doorzocht en opgenomen, maar de voornaamste met de best geconserveerde doodkisten is mij gebleken de Leijang — of Liijang volgens 't Birasche dialect — tattara te zijn. Eene afbeelding daarvan heb ik gemeend dat volledigheidshalve niet aan deze beschrijving mocht ontbreken (zie Pl. 4.). Zooals men ziet, zijn het vier holen of spelonken met eene gemeenschappelijke opene ruimte, welke haar licht ontvangt door twee vrij aanzienlijke gaten, door instorting van den bovengrond ontstaan.

De daarin gevonden doodkisten hebben bovendien, zoowel wat bewerking als vorm aangaat, eene treffende overeenkomst met die op Saleijer, zoodat zij eenen gemeenschappelijken oorsprong verraden, weshalve eene bespreking dier grotten en wat ik daarin aantrof niet misplaatst is.

De *Leijang-tattara* ligt in het glarangschap Bira op ongeveer $2\frac{1}{2}$ paal ¹ afstand in zuidelijke richting van het passantenhuis te Bira, op een voetpad, dat het verlengde is van den grooten weg door de kampong Birakéké; en op circa 3 paal van zee over een zeer moeilijk begaanbaar terrein. Twee openingen *A* en *B* (zie bijgevoegde schets) welke $1\frac{1}{2}$ meter van elkander verwijderd zijn, voeren circa 4 meters diep tot eene groote ruimte, waarop de eigenlijke grotten — vier in getal — uitkomen. De ruimste dezer (n°. 1) heeft eene breedte aan den ingang van ongeveer 12 op eene

¹ Een paal = 20 min. of 1507 meter.

4^e Volgr. VIII.

diepte van 20 meter, terwijl no. 4 naar schatting 70 meters diep inloopt. Uitgezonderd no. 1 hebben allen eene breedte afwisselend van 2 tot 4 en eene hoogte van $1\frac{1}{2}$ —3 meter. Behalve deze vier ziet men nog tusschen no. 3 en 4 op $1\frac{1}{2}$ meter boven den grond, een gat no. 7, ter grootte van nauwelijks $\frac{1}{2}$ meter in doorsnede, toegang gevende tot eene kleine ruimte, waarin 4 of 5 personen hurkende nauwelijks plaats kunnen nemen. Wijders bevindt zich in grot no. 4 een schacht no. 5, gemeten diep 10 meter, die toegang geeft tot een ruim gewelf, waarin wederom een schacht no. 6, gemeten diep 11 meter, leidt tot een ander onderaardsch gewelf.

Natuurschoon leveren deze grotten en gewelven volstrekt niet op; druipteenen van eenige beteekenis worden er niet aangetroffen. De wanden bestaan uit een massief kristallijn kalkgesteente.

Onder de openingen *A* en *B* ligt een menigte rotsblokken en daaromheen gewone teelaarde, waarop eenige boomen en struiken. In de grotten 1, 2 en 3 is de bodem bedekt met eene vaal gele droogkorrelige aarde ter dikte van ruim $1\frac{1}{2}$ voet, blijkbaar afkomstig van verweerde en vergane dierlijke overblijfselen en daaronder op sommige plaatsen een rots-, op anderen een zwaren kleigrond, doch vermoedelijk van geen groote dikte. In no. 4 rust een laag vleermuizendrek van ongeveer twee voet op den rotsbodem. Daarentegen vindt men in de gewelven 5 en 6 een naar 't schijnt vruchtbare teelaarde, misschien afkomstig van dezelfde bron als in no. 4.

Uitgezonderd het binnenste gedeelte dezer laatste en de gewelven 5 en 6 is de grond allerwege — meer bijzonder die van no. 1 — als bezaaid met knekels van menschen en dieren, in verschillende stadien van verwerping verkeerende.

Alleen in grot no. 1, waarin men de meesten aantreft, werden ruim 150 schedels van menschen geteld en nog verscheidene van buffels, varkens en honden. Gansche geraamten zijn natuurlijk niet meer voorhanden. Zeer vele onderkaken, voornamelijk in no. 1, toonden, dat zij aan kolossale individuen met zeer platte breede aangezichten moeten toebehoord hebben. Eenige dier kaken toch hadden eene breedte van niet minder dan 0.12 tot 0.14 meter en eene lengte van 0.16 tot 0.18 meter. Zeer opmerkelijk is het inderdaad, dat bij geen dier kakebeenderen de tanden geslepen zijn noch van boven noch van onderen.

Verder werden tal van overblijfselen ontdekt van kisten of

daartoe behoorende planken, sommigen geheel vergaan, anderen vermolmd, doch de meesten vervaardigd van *tjampaga*-hout. Slechts een zestal van *Ipi* of *Katondeng*-hout — zeer deugdzame soorten — waren vrij wel bewaard gebleven, in 't bijzonder een, liggende in het gat n°. 7.

Deze laatsten waren vervaardigd van planken, welke zeer duidelijk sporen vertoonden met een kapmes of handbijl bewerkt en door middel van houten pennen aan elkander bevestigd te zijn, nagenoeg op dezelfde wijze, als thans nog bij de prauwtimmerlieden te Bira gebruikelijk is, nam. door de planken op hun kant aan elkander te hechten. Al de overigen bleken slechts ruw uitgeholde boomstammen te zijn. De afmetingen van beide soorten van kisten waren nagenoeg gelijk, en wel 2.30 M. bij 0.35 M. breed en 0.30 M. diep, gemeten buitenwerks.

Noch van buiten noch van binnen waren zij versierd met inscriptiën, figuren, teekeningen of hiërogliefen, waaruit eenigermate hun oorsprong zou af te leiden zijn.

Opmerkenswaardig is het, dat al de bovenvermelde overblijfselen van menschen en lijkkisten menigvuldiger voorkwamen aan de ingangen der grotten dan in het inwendige; dat al de lijkkisten zonder onderscheid geopend waren, in weerwil dat zij oorspronkelijk van deksels waren voorzien geweest, blijkbaar aan de bij velen nog aanwezige houten pennen; dat het deksel doorgaans met minstens vier en hoogstens zes, terwijl de bodem daarentegen met tien, twaalf en meer pennen was vastgenageld, en eindelijk dat in geen der kisten, ook niet die in het gat n°. 7, schedels, kakebeenderen, tanden of kiezen werden aangetroffen, doch wel andere knekels.

Bij het voortzetten mijner nasporingen werden allerwegen — wederom uitgezonderd het inwendige van n°. 4 — legio scherven en gebroken stukken aardewerk van verschillende vorm, grootte en bewerking ontdekt. Het schijnt dus dat de *Leijang-tattara* als begraafplaats in onbruik geraakte, voor dat de behoefte zich deed gevoelen om ook de lijkkisten in n°. 7 bij te zetten. Dit nu gaf mij aanleiding op enkele plaatsen in mijne tegenwoordigheid opgravingen te laten doen, waarvan het resultaat inderdaad verrassend mag genoemd worden.

Immers brachten zij de navolgende voorwerpen aan het licht:

1. Een geheel vermolmd, ronde houten etensbak, naar 't schijnt of iets dergelijks, van 0.25 M. middellijn.
2. Drie zwarte ronde borden (aardewerk) ter dikte van bijna

één centimeter en 0.25 M. doorsnede, beiden vrij goed geconserveerd en zeer glad gepolijst. Volgens het oordeel der inlandsche hoofden moet dit polijsten zeer waarschijnlijk geschied zijn met den bast van den *karjoe djawa*, welke tegenwoordig nog voor dergelijke doeleinden gebezigd wordt.

3. Twee zwarte ronde borden (aardewerk) evenals boven, maar van 0.18 M. middellijn. Een van dezen is inwendig geheel bekleed met een kristallijne kalkkorst van ongeveer een halve centimeter dikte.

4. Vijf kleine zwarte ronde bordjes of schoteltjes, evenals boven, doch van verschillende afmetingen.

5. Een rood steenen potje met voetstuk — dit laatste gebroken — dat zeer waarschijnlijk gediend heeft voor het branden van reukwerk. Het geheel is niet onaardig* en voor die tijden inderdaad met smaak vervaardigd.

6. Vier kleine waterkruiken (soort van Ind. gendi) van verschillende grootte en vorm.

Op geen der voorwerpen genoemd sub 1—6 heb ik eenig schriftuur, afbeelding of iets dergelijks kunnen bespeuren, waaruit eenigszins de taal of eeredienst der vroegere bezitters zou kunnen ontdekt of afgeleid worden.

7. Twee bronzen ringen ter dikte van een breinaald en 0.03 M. in middellijn.

8. Een bronzen vingerring naar het schijnt, dik 0.004 M. en 0.022 M. in middellijn.

9. Een stuk van een dergelijken ring, waarvan het eene einde 0.007 M. en het andere 0.003 dik is. Deze ring heeft wellicht gediend als oorhanger zooals thans nog gebruikelijk is, naar men zegt, bij de bergbewoners, speciaal die van de kampong Onto, der onderafdeeling Bontain op den vasten wal.

10. Een bronzen naald lang 0.034 M. met een groote, vierkante platte kop waarin het oog zich bevond.

11. Een bronzen ring dik 0.006 M. bij een middellijn van 0.035 M.

12 Tien witte steenen kogels van verschillende grootte.

13. Een stuk ijzer, nagenoeg geheel door roest verteerd, doch den vorm vertoonende van een zeer ouderwetsch, Europeesch tafelmes.

14. Een dito stukje ijzer, dat min of meer den vorm terugaf van de punt eener smalle kleine badik (soort steek- tevens kap- of snijwerktuig).

15. Een partij steenen en glazen kralen van verschillende grootte en kleur doch allen zeer ruw van bewerking en eindelijk

16. Drie muntstukjes met een vierkant gaatje in het midden. Op dezen zijn nog eenige hieroglyfien te onderscheiden, zooals die op de algemeen bekende pitics voorkomen ¹.

Zeer waarschijnlijk kan bij een nauwlettend onderzoek nog veel gevonden worden, maar ook veel, bijv. wapens, werktuigen kostbaarheden enz. is ongetwijfeld reeds verdwenen na het in onbruik geraken der *Leijang-tattara*.

In geen dezer holen of grotten heb ik, niettegenstaande zeer nauwkeurig onderzoek, eenig spoor kunnen ontdekken van het in den rotswand uitgehouwen beeld dat de heer G. meende te ontdekken, toen hij Dr. B. F. Matthes op zijn uitstapje naar de ooster-districten van Celebes vergezelde.

Wijders vernam ik, dat op ongeveer 500 schreden van de *Leijang-tattara* een grot gelegen was, *Sépé* genaamd, waarin naar men zeide: nog niemand had durven afdalen en misschien hetzelfde als in eerstgenoemde zou te vinden zijn.

Bij onderzoek bleek de *Sépé* circa zes meter diep te zijn en een groot gewelf te vormen met een chaos van kolossale rotsblokken. Onder en tusschen deze werden nog enkele deels vergane, deels versplinterde deelen van lijkkasten aangetroffen. Blijkbaar had zij dus voor hetzelfde doel gediend als de *Leijang-tattara*, totdat eene instorting daaraan een einde maakte.

In de gaten en spleten tusschen de rotsblokken werd bij herhaling getracht de voormalige diepte te peilen, doch te vergeefs.

Naar aanleiding van een paar hierin gevondene, nog zeer fraaie schedels, die aan de oppervlakte lagen en waarbij de voortanden afgeslepen waren, werd mij medegedeeld, dat dit gewelf, tot voor ongeveer een tiental jaren, steeds als oubliette had gediend. Thans werd mij de vrees der inlanders duidelijk om hierin af te dalen.

Ziedaar de resultaten van het door mij ingestelde onderzoek omtrent de grotten *Leijang-tattara* en *Sépé* waarin menschelijke overblijfselen werden aangetroffen.

Op Pl. 3 vindt men eenige afbeeldingen van doodkisten, zooals ik die gevonden heb in de doodengrotten op Saleijer. Ook op de Amsterdamsche Koloniale en Uitvoerhandel-Tentoonstelling, 1883, waren twee doodkisten ingezonden door of namens

¹ Deze voorwerpen bevinden zich in het Museum van het Bat. Gen. Zie Not. dd. 3 Juni 1882 VIIb.

den heer C. C. Tromp, gouverneur van Celebes en onderhoorigheden, en afkomstig van Bonerate. Ieder die ze gezien heeft moet echter erkennen, dat zij in vergelijking met die uit de bovenvermelde doodengrotten, bepaald lomp en ruw bewerkt waren. Op mij maakten zij nog den indruk van nieuwhed, d. w. z. dat zij bepaaldelijk voor die gelegenheid vervaardigd waren naar oude modellen.

Al deze verschillende doodkisten komen eenigermate overeen met die der Chineezzen op Java. Dit nu in verband met de vondst der Chineesche geldstukken (pities) in de *Leijang-tattara*, en de kaken met onafgeslepen voortanden, heeft een oogenblik het vermoeden doen rijzen, dat men met Chineesche begraafplaatsen te doen had. Ofschoon de aanwezigheid van pities niet absoluut als bewijs der tegenwoordigheid van Chineezzen mag aangenomen worden, — immers was hun gebruik vroeger zeer algemeen in dit gewest en zijn zij op het eiland Lombok, waar geene Chineezzen dan alleen te Ampenan worden aangetroffen, ten huidigen dage nog bepaald het eenige ruilmiddel, — kreeg die onderstelling nog een schijn van waarheid na de beschreven ontdekking op den berg Nipotokka (reg. Barang-Barang).

Zoo meende men, dat zich in een betrekkelijk niet lang verleden vrij aanzienlijke Chineesche koloniën zouden bevonden hebben, zoo te Bira als op Saleijer en misschien ook te Bonerate. Evengoed had men echter kunnen onderstellen, dat op die plaatsen Europeesche koloniën hadden bestaan, op grond der aanwezigheid van artikelen van Europeesch maaksel, hetgeen even ongerijmd is. Wel waren de Moluksche eilanden reeds in de hooge oudheid bij de Chineezzen bekend, die er hunne specerijen kwamen halen, maar de vaart daarheen geschiedde bij voorkeur over de Philippijnen als de kortste weg, minder om de zuidkust van Zuid-Celebes. Wegens het strenge verbod van den Chineeschen keizer om het land te verlaten, moest de handel overgelaten worden aan de Javanen, hetgeen volgens de oudste oorkonden uit de Molukken in het jaar 1332 moet hebben plaats gehad ¹.

Alzoo zouden die doodkisten moeten dateeren minstens van het jaar 1300, d. w. z. circa 600 jaren blootgesteld zijn geweest aan de verschillende krachtige invloeden van een tropisch klimaat, hetgeen ten eenenmale onmogelijk is.

¹ Indisch archief, Dl. II. Alg. Geschiedenis van Java door Hageman.

Integendeel duidt de aanwezigheid van allerlei inlandsche artikelen, ook van huisraad zooals men die tegenwoordig nog gebruikt, in alle doodengrotten en spelonken, zoo te Bira als op Saleijer en Bonerate, op eene kolonisatie van inlanders. Maar wanneer heeft deze plaats gehad?

Volgens eene overlevering, van de hoofden en notabelen van Bira vernomen, en meer bepaald van het negorij-hoofd (glarang) Daeng Bombong en Ampoe Daeng Mangaliki, neef des regents, verschenen eertijds, — wanneer is onbekend, — eenige vaartuigen uit de Molukken, — van waar was evenzeer onbekend, — met menschen, die zich vestigden aan den voet van den berg Poewa Djaŋgo op de plaats, thans nog naar hen Maloekoewa geheeten. Eenigen dezer kolonisten keerden later terug, anderen vertrokken weer naar elders, doch de meesten bleven en vermengden zich langzamerhand met de bevolking, aan wie zij tal van handwerken leerden, waarin zij zeer bedreven waren, speciaal het bewerken van ijzer door middel van vuur¹. Ook leerde men van hen het vervaardigen van touwen en het leggen van knopen daarin. Vandaar dat men nog tegenwoordig onder *dammi maloekoe* uitsluitend te Bira — en nergens anders in dit gewest — verstaat het leggen van een knoop of strik in een touw ten dienste der vaartuigen, zooals dat bij de Moluksche kolonisten gebruikelijk was.

Wijders deelde mij zekere Daeng Passaoe, een stokoud man, mede, dat gedurende de regeering van zijn vader over het regentschap Bira, eenige vaartuigen met vreemdelingen uit de Molukken aan het strand te Kolong (ten westen van Oedjoeng Lassowa) verschenen met het doel de graven hunner voorouders te bezoeken. Daar zij voor zeeroovers aangezien werden — hetgeen ook niet onmogelijk was — wekte dat-motief terecht het wantrouwen van hoofden en bevolking en rustte men zich ten strijde. De zaak werd gelukkig in der minne geschikt en na het verrichten van hun devotie-werk vertrokken de vreemdelingen, zonder ooit iets meer van zich te laten hooren. Zeer vermoedelijk heeft men dus hier met de begraafplaatsen dier vreemdelingen te doen.

Van welke plaats uit de Molukken en wanneer zij zouden gekomen zijn, is niet bekend, maar volgens een in mijn bezit zijnde stamboom van Baso Daeng Radja, den tegenwoordigen regent

¹ Deze legende wordt ook teruggevonden op Timor. Vergelijk Aardrijksk. Statist. woordenboek. Deel III, bladz. 977.

van Bira en eenige andere aanzienlijken uit dat landschap, zouden deze allen afstammen van den Ternataanschen sultan Mandar sjach, in de landstaal Mandarasang geheeten.

Deze vorst nu heeft, zoover bekend, deze landstreek nimmer bezocht, althans er nimmer gewoond, wel te Makassar of Oedjoeng Pandang als bondgenoot der O.-I. Compie tijdens het omwentelingsjaar 1667, zooals wij weten. Hoewel de O.-I. Compie te Bira eigendommen had, die onder de regeering van vorst To-ri-lemona door de „Boegis” in de asch gelegd werden ¹, heeft zij daar toch nooit een garnizoen gehad, het allermint van Ternatanen zooals op Saleijer, maar ressorteerde het onder Boeloekomba.

De invloed, welken die vreemdelingen daar bekomen hebben, moet dus hoofdzakelijk toegeschreven worden aan de tegenwoordigheid van hen, die in het gevolg van genoemden sultan in kleine troepjes daar landden en zich met der woon vestigden: hetgeen ook meer overeenstemt met de reeds vermelde legende. Natuurlijk zag men toen hetzelfde gebeuren als men ten allen tijde hier te lande en elders gezien heeft: dat nam. die vreemdelingen, hetzij terecht of ten onrechte, beweerden zoo al niet van hun vorst af te stammen, minstens eenigermate in bloed- of aanverwantschap te staan met de aanzienlijkste geslachten van Ternate, de bondgenoot der machtige O.-I. Compie, de bedwinger van het trotsche Gowa. De hoofden en aanzienlijken van Bira op hunne beurt waren er trotsch op hunne verwantschap met het Ternataansche hof te bewijzen: ziedaar het ontstaan van hunnen stamboom.

Eene vermenging met het volk en zijne hoofden heeft op Saleijer misschien niet of althans niet in die mate plaats gehad wegens het schandelijk wangedrag der Ternatanen, waarvoor het landschap Bira behoed is gebleven.

Neemt men nu in aanmerking dat de inlandsche vaart van dien tijd geschiedde zonder kompas, met vaartuigen die geroeid of „geschept” werden — vandaar het Makkassaarsche woord *biseijang* van bisei = scheppen of roeien en *vaartuig* beteekent — dan is het zeer natuurlijk, dat vele dier vreemdelingen, op hunnen tocht naar Makassar, door wind en stroom, hoofdzakelijk in Straat Saleijer bij den Oedjoeng Lossowa aan de oostkust van Saleijer misschien zelfs zuidelijker geraakte om zich eerst tijde-

¹ Notitien Corn. Speelman.

lijk en daarna met der woon te vestigen, vooral indien zij op die plaatsen of in de nabijheid daarvan landgenooten aantreffen. Dit laatste is zelfs zeer waarschijnlijk geweest; men vergete niet den veroveringstocht van sultan Baab'oelah, die zich tot Saleijer en Makassar uitstreckte.

Eene nadere bevestiging zal men misschien kunnen vinden in de overeenkomst van Ternataansche of andere Moluksche vaartuigen tijdens en vóór de komst der O.-I. Compie zoover zij bekend zijn, met de beide stukken — voor- en achterstevan beiden nagenoeg aan elkander gelijk — eener prauw, die zich aan het strand te Pamatata (oostkust regentschap Tanete) bevindt (Pl. 4, fig. 1 en 2). Zij worden daar onder den naam van *Taoe-towaija* als een heilige vereerd voornamelijk door vrouwen, die de vervulling hunner liefste illusie komen afsmeeken. Zooals men ziet moet het vaartuig eertijds veel overeenkomst gehad hebben met de tegenwoordige „praoe djangollan” te Soerabaija.

Geen twijfel, dus dat de bewuste doodengrotten zoo te Bira als op Saleijer uit die tijden herkomstig moeten zijn.

Daarbij kwam dat, tengevolge der krachtige en gewelddadige maatregelen der O.-I. Compie ter handhaving van haar „onverbiddeijk monopolie, misschien zonder wederga in de geschiedenis” zooals Brau de Saint Pol Lias zich uitdrukt ¹, de Molukken zeer ontvolkt werden. Van hunne bezittingen beroofd en het noodzakelijkste voor hun levensonderhoud missende, daarbij met wrok vervuld tegen de maatschappij, welke hen tot dien toestand had gebracht, trachtten de uitgewekenen elders een nieuw bestaan te vinden.

Evenals men zulks heden ten dage nog ziet gebeuren namen die uitgewekenen in grooten getale hun toevlucht naar de meest nabij gelegen landen en eilanden, natuurlijk in de eerste plaats naar die waar zij vermoedelijk landgenooten konden vinden, dus ook naar Saleijer.

Onbekend met de taal, zeden en gewoonten der inheemsche bevolking; onbekend, dus onbedreven met den landbouw en de verschillende kultuurgewassen van het land hunner inwoning, geheel afwijkende van die huns vaderlands waar sago het hoofdvoedsel is; de middelen missende om den rots- en steenachtigen bodem der oostkust naar den eisch te bewerken; daarbij wrevelig en onrustig, oefende het groote aantal der nieuw aangekomenen

¹ Tijds. Ned. Ind., Jan. 1884, De Molukken en de Batjan-groep.

een overwegenden, geen gunstigen invloed op hunne oude landgenooten. Onder den drang der omstandigheden ontstond toen de zeerooverij in de wateren van dit gewest, vooral omdat de ligging van Saleijer ten opzichte der Molukken zulks uitstekend begunstigde.

Hieruit laat zich ook de aanwezigheid in de *Leijang-tattara* verklaren der steenen kogels, gekleurde kralen, stukjes ijzer en inzonderheid van het zeer ouderwetsche Europeesche tafelmes, zoomede het bekappen der kistplanken met kapmes of handbijl. Niet onwaarschijnlijk bestaat er ook eenig verband tusschen den naam *Kapalaija* van een der grotten in het regentschap Bontobangoen (Pl. 2) en den Ternataanschen bevelhebber die Saleijer voor zijnen vorst veroverde ¹.

Dan zoude tevens het nimmer opgeloste raadsel gevonden zijn der verschijning op 14 Maart 1674 van een vaartuig met vreemdelingen, evenals te Bira volgens het verhaal van meer-genoemden Daeng Passaoe.

Het daarvan opgemaakte langwijlige rapport komt in hoofdzaak op het navolgende neer.

Op dien dag ankerde op de reede voor „de vastigheid” een zwaar bemand vaartuig, dat zijn vlag niet wilde strijken, weshalve het daartoe door een los schot aangemaand werd. De gezagvoerder antwoordde daarop niet alleen stoutweg, maar weigerde zelfs den sergeant met zijne Europeesche militairen aan boord te laten. In plaats van behoorlijke Hollandsche scheepspassen, vertoonde men hem slechts eenige maleische, die, naar 't heette, van de Vlaming en van den Broek afkomstig waren, weshalve hij zich, „ziende dat deze vogels niet zonder handschoenen aan te tasten waren”, waartoe hij zich niet sterk genoeg achtte, daarmede voldaan toonde.

Daags daarna verscheen de gezagvoerder aan wal, waar hij voorgaf anachoda Talhassa van Boeton te zijn. Ten huize van Bontobangoen trachtte de sergeant hem te arresteeren, maar vond bij dien vorst geen steun, niettegenstaande hij zeer Compies gezind was; weshalve hij zich moest tevreden stellen met de belofte van den pseudo Talhassa, dat hij ten spoedigste met zijn vaartuig zou vertrekken, hetgeen ook den volgenden dag plaats had. „Wat volk het zijn geweest en van waar zij kwamen is nog onbekend, tenzij de Saleijers beter wisten het-

¹ Valentijn, Dl. I, Moluksche Zaken, Hoofdst. II.

geen wij vertrouwen", reden waarom de sultan van Boeton ter zake om inlichting werd verzocht ¹. Deze verklaarde echter niets daarvan te weten, zelfs niet eens genoemden anachoda te kennen.

Toen deze zaak voor den sultan moeilijk dreigde te worden, beweerde hij vijf maanden later, dat het vaartuig toebehoorde aan den Boetonnees Larassa, die — belast met het overbrengen van de geschenken des sultans naar den president te Makassar — op de terugreis Saleijer had aangedaan. Tevens toonde de vorst zich zeer geërgerd over de onheusche bejegening der bemanning, zoodat de Compie verplicht was hare verontschuldiging deswege te maken.

Zooals wij reeds bij het begin van dit opstel hebben aange-toond, ligt deze afdeeling met de daartoe behoorende eilanden tusschen den vasten wal van Zuid-Celebes en het eiland Flores of Mangaraï juist zoodanig, dat zij als de grens der groote en kleine oost meer speciaal van Makassar en de "kostelijke oostersche provincien" der O.-I. Compie aan te merken is. Saleijer nu ligt op nagenoeg denzelfden breedtegraad als de noordkust van Java, zoomede de Banda- en de Zuidwester-eilanden, weshalve de kortste gemeenschap dier twee deelen van den Indischen archipel noodwendig ten noorden of ten zuiden van het hoofdeiland Saleijer — nagenoeg in den meridiaan dus dwars in den weg liggende — moest geschieden zooals die ook reeds sinds eeuwen plaats had. Door hunne vestiging aan de uiterste punt van Bira, zoowel als op Saleijer en de eilanden onder Bonerate — speciaal op de Djampeija-groep zoomede Kalaoe of Lambégo — konden zij alle vaartuigen behoorlijk bespieden alvorens hun slag te doen, terwijl de ligging hunner schuilplaatsen ruimschoots gelegenheid bood hunne vaartuigen tijdig en behoorlijk in veiligheid te brengen.

Zoowel van den *Poewa-Djanggo* te Bira als van al de meer-genoemde doodengrotten op Saleijer, geene uitgezonderd, heeft men dan ook een uitgestrekt vergezicht over de nabijliggende zee.

Ook bevorderde de ligging van Saleijer evenals die van den Boeton-archipel den smokkelhandel der Makassaren en Bonieren

¹ Bontobangoen werd naar Makassar opgeroepen om zich wegens zijn gedrag te verantwoorden. Wat de uitslag was, is mij onbekend gebleven, want het is mij niet gelukt het procesverbaal der gehouden vergadering te vinden. Vermoedelijk zijn zij nimmer naar 't vaderland opgezonden.

in allen deele, hetgeen ten bate kwam der vestiging van de Moluksche kolonisten.

Naarmate de zeerooverij verminderde en mildere regeeringsbeginselen in de Molukken ingang vonden, ontvingen die koloniën geen toevoer meer uit hun stamland en stierven uit, of losten zich op in de inheemsche bevolking. Zoo is het te verklaren, dat men aan die doodengrotten hoegenaamd geene beteekenis hechtte.

De aanwezigheid van vele artikelen van huishoudelijken aard, onmisbaar in elk inlandsch gezin, in vele dier grotten en spelonken en het totaal gemis daarvan in anderen doet vermoeden, dat eenigen tot verblijf, anderen tot begraafplaatsen gediend hebben, misschien ook wel voor beide doeleinden.

Van al die plaatsen, van Bira tot Bonerate, zijn er geen zoo belangrijk als de Leijang-tattara en de daarbij gelegene, zoowel wegens den vrij goeden toestand der menigte doodkisten als wegens het bijzonder groote aantal schedels en beenderen.

Niet onwaarschijnlijk is het, dat de daar gevestigde koloniën de aanzienlijkste van allen waren, dank aan hare zeer gunstige ligging. Van den Poewa-Djanggo kan men immers de vreemde vaartuigen zoowel aan de oost- als aan de zuidkust van Zuid-Celebes bespieden, terwijl de eigen vaartuigen den terecht zeer gevreesden *Oedjoeng Lassowa* niet behoefden om te varen, daar de baai van Panrang-loehoe, en die van Kolong met hare smalle strandvlakten zeer veiligeschuilplaatsen aanboden.

In de boven ontwikkelde onderstelling kunnen dan ook dergelijke begraafplaatsen gevonden worden o. a. op de eilanden van den Boeton-archipel, en misschien, doch minder waarschijnlijk ook op de noordkust van het eiland Flores of Mangarai.

Staat het dus vast dat die verschillende plaatsen in het bezit der Moluksche vreemdelingen zijn geweest; thans dient nog uitgemaakt welke wijze van begraven bij de verschillende volken der Moluksche en andere eilanden waarop het specerij-monopolie drukte, in zwang was, vóór de omhelzing van den Islam.

Hoewel de belijders van dezen godsdienst hunne lijken algemeen in lijnwaad gewikkeld begraven, ziet men — in de Makkassarsche landen althans — dat vele gegoeden van het gebruik afwijken en kisten bezigen. Mocht dit toenmaals misschien evenzeer in de Molukken hebben plaats gehad, zoover de Islam reeds op eenige dier eilanden was doorgedrongen, is 't toch niet op aannemelijke gronden te onderstellen, dat de arme emigranten

zich die weelde in een vreemd land zouden veroorloven, te meer omdat de plaatsen hunner vestiging, zoo te Bira als op Saleijer, zeer rotsachtig, doch weinig boschrijk zijn. De aanwezigheid van niet afgeslepen voortanden in alle grotten en spelonken, maar vooral in de Leang-Tattara, kan echter tot bewijs strekken, dat de voormalige bezitters den Islam nog niet omhelsd hadden.

Welken eeredienst beleden dan die réfugiés en welke lijkeplechtigheden stonden mogelijk daarmede in verband en kunnen zij eenigermate de aanwezigheid dezer lijkkisten verklaren?

Tot mijn leedwezen moet ik bekennen dit niet te kunnen oplossen wegens gemis aan kennis van plaatselijke toestanden, zeden en gewoonten in de Molukken, welk gewest ik nimmer in de gelegenheid ben geweest te bezoeken. Bovendien is over de voormalige eerediensten op die eilanden nog zeer weinig licht verspreid, zooals o. a. blijkt uit de nota van den heer Mr. J. A. van der Chijs in de vergadering van het Bat. Genootschap dd. 3 Mei 1881 ¹ waarin wordt gezegd: „Nopens den alouden „godsdiens (of godsdiens) van de bewoners der eilanden „beoosten en bezuiden Ambon is niet veel bekend. Al wat „kan helpen om die kennis te vermeerderen, hoe luttel wellicht „ook, moet derhalve een welkome bijdrage zijn.”

Uitsluitend met dit laatste doel hoop ik, dat hetgeen thans volgt zal beschouwd worden geschreven te zijn.

De heer A. Haga, lid van het Bat. Genootschap, heeft ons reeds m. i. den rechten weg gewezen in zijne nota en zijne mededeelingen opgenomen in de Notulen van dat Genootschap dd. 2 Mei '82 VII en 5 Sept. '82, Va.

Reeds heeft Wallace op grond zijner langdurige ondervinding, aangetoond dat de Papoea's of bewoners van Nieuw-Guinea zeer veel overeenkomst hebben met de Polynesiërs en geenszins met de Maleijers, zooals men meende. Ook meent de Italiaansche reiziger Beccari, dat bij de bewoners der noordkust van Nieuw-Guinea de sporen onmiskenbaar zijn eener Indische volksplanting, die haren weg nam over de Molukken, langen tijd voor dat het Hindoeïsme op Java ingang vond.

In deze onderstelling moet dan ook eenige overeenkomst, hoe gering ook, bestaan in de taal, zeden, gewoonten en instellingen van de aldaar wonende volken, met die uit de Molukken.

¹ Notulen IVa.

Eene bevestiging hiervan vind ik bij Valentijn ¹, die, sprekende van den heidenschen godsdienst der Ternatanen, zegt: „De „oudste godsdienst hier bekend, is de heidensche geweest, die „men nog in de Papoesche en andere eilanden om de noord „aankleeft. Waarin deze godsdienst bestaan heeft, is nau- „welijks te melden, dan dat men er in de Talautsche eilan- „den nog de overblijfsels van vindt en men er dit maar van „zeggen kan, dat zij bijna als de beesten, met hun twintig „of dertig bijeen en zonder eenig bewijs van godsdienst „leven „

Wijders is mij uit eenige nagelaten papieren van een oud-Ind. Hoofdamptenaar ² omtrent Cerams noordkust nog het volgende gebleken ten aanzien der gebruiken bij overlijden der bevolking. Zoowel Kakiangs als onbeprikte Alföeren bewesten Sawaai wachten in geval van ziekte den dood des lijders nimmer af. Zoodra de familie en de priesters of waarzeggers meenen, dat hij onherstelbaar is, richt men hem op, drukt de knieën en armen stevig tegen het lichaam en houdt dit in dien toestand tot het gestorven en stijf geworden is. Daarna wordt het lijk, in een spits toeloopende mand flink dichtgebonden met gamoeti-touw, in een spelonk of grot geplaatst.

Hooren wij thans wat kapitein Moresby, kommandant van het Eng. oorlogschip *Basilisk*, op zijne reis naar Nieuw-Guinea omtrent de begrafenis-plechtigheid bij de Papoeas vernam ³.

„Sur la route“, zegt hij, „de la Nouvelle Guinée à Singapore, „le *Basilisk* relâcha à Amboine, où se trouvait alors (Juin 1874) „et dans un fort triste état de santé M. Micklukho Macklay, „le voyageur russe etc. M. Moresby n'avait rencontré de „tombeaux que deux fois à la baie de la Découverte et à „l'île du Squelette. Que pouvait-on bien faire des morts? M. „M. Macklay lui appris que les indigènes enterraient leurs „morts dans les maisons que ceux-ci avaient habitées et qu'au „bout de six mois ils les enhumaient et en suspendaient le „crâne, moins le maxillaire inférieur, qui était conservé comme „ornement.“

Blijkens het reisrapport van den kommandant van Zr. Ms. stoomschip *Batavia* schijnt dit gebruik, hoewel eenigszins gewijzigd, ook te bestaan op de eilanden *Dawelera* en *Dawera*,

¹ Moluksche zaken, 3e Boek, Hoofdst. VIII.

² Zoo mij de tijd niet ontbreekt, hoop ik deze papieren eerlang te publiceeren.

³ Revue Britannique, 1877 no. Dec.

behoorende tot de Bakkergroep. Zoo lezen wij: ¹ „Hunne dooden worden met hunne wapens, gereedschappen en levensmiddelen in een halve sampan gelegd en dit alles in eene grot in de rots gezamenlijk opgehangen.“

Hoogst merkwaardig is het, dat hetgeen ik in de grotten en spelonken zoo te Bira als op Saleijer aantrof, vrij wel overeenstemt met de rapporten der beide kommandanten. Immers al de lijk-kisten zonder uitzondering in de Leang-tattara en daarbij gelegen plaatsen werden geopend, doch daarin geene schedels, onderkaken noch tanden aangetroffen. Het schijnt dus, dat die kisten geopend werden, nadat het lichaam geheel was verteerd, bepaald om de schedels daaruit te verwijderen; anders zou men toch allicht ten minste eenige onderkaken, tanden of kiezen daarin aantreffen. Dit is dan ook vermoedelijk de reden, waarom de deksels der kisten in de Leijang-tattara blijkbaar losser vastgenageld waren dan de bodems. Dat de kisten bijgezet, en niet begraven werden, ligt eenvoudig aan de omstandigheid, dat nagenoeg het gansche glarangschap Bira bestaat uit een massieven rotsbodem, nauwelijks bedekt met eene aardkorst van een voet dikte, welke in die tijden nog veel geringer moet geweest zijn.

Thans komt ook de overlevering — welke mij te Bira ter oore kwam, — beter tot haar recht. Na het overlijden van den laatsten zoogenaamd heidenschen glarang (negorijhoofd) Djoerra geheeten, werd deze met al zijne wapenen, kleederen, gereedschappen, buffels, varkens, honden enz. begraven onder zijne woning in de kampong Biralohé, latende het rijk na aan zekeren Goeroe Hoesin, terwijl zijne zes broeders bleven heerschen over de tegenwoordig tot Bira behorende landschappen Arra, Tiro, Batang, Bontotanga, Tanabéroë en Lémolémol. Ook meldt de overlevering, dat al zijne slaven en slavinnen deels gedood deels levend met hem begraven werden, hetgeen echter met grond betwijfeld kan worden.

Eindelijk deelde mij Daeng Bombong glarang van Bira mede, dat bij de Biranezen de vaste overtuiging leeft, dat, indien hun de plaats van herkomst hunner Moluksche stamvaders bekend was, zij elkander als nakomelingen van één stam begroeten en ongetwijfeld elkanders taal nog vrij wel zouden verstaan.

Treffend is de overeenkomst van dit volksbegrip met hetgeen

¹ Bijlage VI der Notulen v. h. Bat. Gen. dd. 3 Aug. '80 II d.

de groote ethnoloog de Quatrefage te dien aanzien zegt: ¹. „Dans ce long et multiple voyage la race polynésienne est restée remarquablement semblable à elle même et a gardé une homogénéité, qui a frappé tous les voyageurs. Le langage lui-même, cet élément si mobile, si changeant, surtout chez les peuples sauvages, s'est conservé ici d'une manière étrange. La langue primitive, le grand polynésien, comme l'appelle Crawford, n'a engendré que des dialectes si peu différentes les uns des autres que les habitants de Samoa et de l'île de Pâques s'entendent presque à première vue. Maï le Taïtien qui accompagnait Cook pendant le troisième voyage du grand navigateur, put en arrivant à la Nouvelle Zélande, soutenir une discussion théologique avec les Maoris.”

Ongetwijfeld kunnen tal van punten van overeenkomst aan al het vermelde toegevoegd worden. Voor het beoogde doel is het mij voldoende aangetoond te hebben, dat het gebruik van grotten en spelonken als begraafplaatsen der afgestorvenen in dit gewest in zwang kwam na de komst der vreemdelingen uit de Molukken, een aanvang nemende met den veroveringstocht van den Ternataanschen vorst Baab'oellah meer bekend als Baab'oe, welke van 1565 tot 1583 zou geheerscht hebben en eindigende met hunne omhelzing van den Islam.

Raadselachtig blijft echter de vondst der voorwerpen op den berg Nipotokka (regentsch. Barang-Barang) nabij de spelonken te Dodaija aan de oostkust van Saleijer en hierboven reeds vermeld. De heer H. P. Groeneveldt zegt daarvan: ² „Het aardewerk is, zooals reeds gezegd werd, Chineesch, terwijl het bronswerk geheel overeenkomt met wat van dien aard op Java gevonden wordt. De gendi's werden in dien vorm vermoedelijk niet door Chineezen gebruikt, maar zijn voor de markt in den archipel vervaardigd, daar bij de Hindoes het bezit en gebruik van fraaie gendi's algemeen was. Aanwijnigen omtrent den tijd van herkomst ontbreken bij deze voorwerpen geheel; alleen heeft het aardewerk een ander karakter, dan wat thans in China gemaakt en gebruikt wordt zoodat dat vermoedelijk oud is.”

Dit vermeedert zeker het geheimzinnig karakter dezer voorwerpen, temeer omdat men misschien nog geene vergelijking

¹ Revue britannique, 1877 no. Dec.

² Not. Bat. Genootsch. dd. 6 Juni '82 VIIIb.

heeft kunnen maken met oudheden zoo op Saleijer als elders in den archipel gevonden.

Behalve de bovenvermelde volksverhuizing uit het eiland Boeroe, had nog eene andere plaats aanvangende ongeveer in 1173. Ten gevolge der gebeurtenissen in het rijk van Djengolo (Soerabaja) nam de vorst van dat land, Koeda Leleang genaamd, de vlucht naar West-Java, terwijl zijn broeder Tjitro Aroeng Boijo, ook wel Tjemoro Gadieng genaamd, met eene groote menigte naar Celebes week, waar hij meer bekend is onder den naam van Sawerie Gadieng ¹. Beiden waren kleinzonen van Lemboe Amir loehoer, die door zijn vader, den vermaarden vorst Dewo Koesoemo, naar Indië (Kling, Koromandel) gezonden was om in den daar heerschenden godsdienst — hetzij Brahmaïsme of Hindoeïsme opgeleid te worden. Getrouwd met eene vorstin uit dat vreemde land, bracht hij bij zijne terugkomst op Java vele kunstenaars en handwerkslieden mede ². Dank aan zijne meerdere beschaving leven de helden- en wonderdaden van Sawerie Gadieng nog steeds voort in tal van legenden en verhalen onder de bevolking van Zuid-Celebes en ook op Saleijer.

Blijkens een handschrift, berustende bij den zwager van wijlen den onderregent van Poetabangoen en geschreven in de oud-Saleijereesche taal, was de eerste vorstin ³ van Saleijer afkomstig van Loehoe en een afstammeling van Sawerie Gadieng-ri-Latjoe-dioe. Zij huwde met haren neef Lelaki Sigaï, wien zij elf kinderen schonk — allen met name genoemd — waaronder eene dochter, I Ati geheeten. Deze huwde met Mapadang Lelaki van Bosang-Bosang die zich te Bontobangoen vestigde en daarom ook wel Lelaki Bontobangoen genoemd wordt. Onder den invloed van Loehoe nam de bevolking dermate toe, dat zich weldra naast die van Poetabangoen nog twee vorsten verhieven, nam. die van Boeki en van Laijolo. Op welke wijze die beide rijkjes zijn ontstaan, wordt niet vermeld. In aanmerking nemende dat Saleijer ongeveer in 1512 aan het rijk van Makassar en voor dien tijd aan dat van Boni cijsbaar was, mag zonder schroom de heerschappij van Loehoe als denkbeeldig beschouwd worden.

Daar echter dit rijk algemeen door de verschillende volken van Zuid-Celebes als het stamland van Sawerie Gadieng wordt aange-

¹ Ind. Archief, Dl. II Alg. geschiedenis van Java.

² Ind. Archief, Dl. I. Alg. geschied. van Java.

³ Opmerkelijk dat hier juist eene vrouw als de eerste persoon genoemd wordt, in plaats van een man, zooals overal elders in dergelijke verhalen.

merkt, zijn de vorsten er zeer op gesteld hunne afstamming uit dat land te kunnen aantonen.

Meer aannemelijk is het, dat in dien tijd, d. i. gedurende den loop der XIIe eeuw en later totdat de Javanen in plaats van de Chineezzen — zooals wij gezien hebben — zich van den handel op de specerij-eilanden meester maakten, eene aanzienlijke Javaansche volksplanting zich op Saleijer gevestigd en het ontstaan aan de verschillende rijkjes gegeven heeft, later versterkt door de Toebansche uitgewekenen, die de Ambonsche eilanden gingen bevolken, hetgeen volgens Valentijn ongeveer in 1465 moet hebben plaats gehad ¹. Inmiddels vertrok gedurende het daartusschen liggende circa 300-jarige tijdvak herhaaldelijk eene groote menigte Javanen naar gindsche streken.

Nu komt het mij voor, dat de vaak bedoelde oudheden van den *Nipotakka*-berg uit deze laatste periode afkomstig zijn, hetgeen ook de drie Chineesche munten der periode Yoeng-loh (1403—1424) doen vermoeden, zoomede de zeer fraaie gendi's en vooral de geschonden bronzen spiegels.

Doch er is meer.

Bij den regent van Bontobangoen bevindt zich een keteltrom, beter gezegd reusachtige gong, gevonden te Batoe Edja of Badjoe Edja en van gelijken vorm, en hetzelfde maaksel maar grooter, zwaarder en tevens veel beter geconserveerd, dan die door den heer Mr. J. A. van der Chijs, bestuurslid van het Bat. Genootschap, indertijd van het eiland Rotti medegebracht ². Met recht heeft die instelling thans hare aandacht daarop gevestigd ³. Volgens bovengenoemden regent bevindt zich ook een dergelijke keteltrom of reusachtige gong bij den sultan van Sambaoe (= Sumbawa) gebezigd tot het bijeenroepen van het volk in tijden van nood.

Op de Bontobangoensche keteltrom of gong bespeurt men geen enkel jaartal of hiëroglief waaruit de ouderdom zou af te leiden zijn, maar nevens andere sierlijk bewerkte figuren die een kunstenaarshand verraden, o. a. visschen en *schep*vaartuigen, maar vooral *pauwen* met verschillende standen van den staart, en *olifanten*, welke dieren ten eenenmale in dit gewest onbekend zijn. Daarbij is zij voorzien van vier handvatten, zittende kikvorschen voorstellende, die alzoo haren Hindoeschen oorsprong verraden

¹ Dl. II Ambonsche zaken.

² Notulen Bat. Gen. dd. 8 Febr. '81 IIb.

³ Not. Bat. Gen. dd. 5 Sept. '82 IIIe.

Ook bevindt zich nog een dergelijke keteltrom of gong in het Bataviaasch Museum, afkomstig van Samarang, waar zij onlangs werd opgegraven ¹.

Mocht nu bij eene nauwkeurige vergelijking dier verschillende voorwerpen blijken, dat zij uit een en dezelfde periode zijn, d. i. het bovenvermelde 300jarig tijdvak, dan kunnen zij aangemerkt worden als even zoovele lichttorens, waarlangs de uitgewekenen van Java hunnen weg genomen hebben en kunnen er op dien weg vermoedelijk nog meerdere oudheden gevonden worden.

Niet onmogelijk zoude het zijn, dat de meening van den zendeling Goudswaard te Bontain (afd. Zuider-Districten) waarheid behelsde, waar hij beweert dat de Karaeng lowé-dienst, zooals men dien aantreft aan de zuidkust van Zuid-Celebes, maar vooral te Bontain en nergens anders, een verbasterde siwadienst is, waarvan de sporen zelfs te Doreh (Nieuw-Guinea) worden gevonden.

De oudheden van Zuid-Celebes zijn nog zeer schaarsch, zooals bekend is, maar ongetwijfeld berusten bij de aanzienlijke geslachten in dit gewest nog vele zaken die voor ons verborgen zijn en vooreerst wel zullen blijven, daar zij ze als reliquiën beschouwen, voor de afgifte of openbaarmaking waarvan zij vreezen *poepoeroe sorokaoe* te zullen worden, d. w. z. zich zelf en hunne familie tot het verste nageslacht ten verderve te brengen.

Wat mij daaromtrent bekend werd, heb ik getracht met de mij ten dienste staande middelen op te helderen, maar gaarne erken ik dat daaromtrent nog veel, ja zelfs zeer veel duisters overblijft. Mogen anderen, meer bepaald mijne ambtgenooten bij het Binnenlandsch Bestuur thans of later in dit gewest zich geroepen gevoelen den sluier der geheimzinnigheid, die over dat Isisbeeld van Celebes hangt, op te heffen, gedachtig aan de spreuk: zelfs het pogen geeft ons eer.

Zooals Goudswaard terecht opmerkt, vindt men de Karaeng-lowé-vereering langs de geheele zuidkust van Zuid-Celebes van Bira tot de Toerateja-landen ².

Verder maakt de geschiedenis melding van Karaeng-lowé-ri-Badjing en Karaeng-lowé ri Galimporo, die respectievelijk in de tegenwoordige landschappen Polombangking en Bangkala regeerden en omtrent 1400 A. D. of vroeger leefden ³.

¹ Notulen Bat. Gen. dd. 20 Juni 1883, II i.

² Verslag van een uitstapje naar de O. D. door Dr. B. F. Matthes.

³ Mak. Chrestomatie van Dr. B. F. Matthes.

Wijders wordt bij de verdeeling van het Gowasche rijk Karaeng-lowé-ii-Sero als eerste vorst van Tello genoemd, terwijl zijn broeder Batara-Gowa over het eigenlijke rijk bleef heerschen.

Wanneer deze personen geleefd hebben is niet met zekerheid te bepalen, wel ten naastenbij. Immers de vorst van Gowa, van wiens daden men het eerst begon aanteekening te houden, Toe-maparisi-kalona geheeten, leefde omstreeks 1500. Deze nu zou de volle neef zijn van bovengenoemden Batara-Gowa en zijnen broeder ¹.

Ook spreekt Valentijn ² van zekeren Karaeng Samaraloeka, die in 1420 met 200 vaartuigen naar Malakka trok om dit land te beoorlogen. Nu meent Ligtvoet, dat hij dezelfde is als Toe-nilaboe-ri-Sariwa ³, die getrouwd was met eene Javaansche prinses, Njai Papali geheeten, maar dat het jaartal door Valentijn 80 jaren te vroeg is gesteld.

Eindelijk wordt nog melding gemaakt van Karaeng-lowé-ri-Maroesoe (= Maros) wiens dochter huwde met Toe-nipasoelele ri-Tello, zoon van evengenoemden Toe-nilaboe en overgrootvader van den zoozeer bekenden Gowaschen rijksbestuurder Karaeng Patingalowang ⁴.

Zonder ons nu aan een bepaald jaar te binden, is het voldoende op te merken, dat al de bedoelde Karaeng-lowé's voorkomen in hetzelfde tijdvak, waarin de komst van Sawerie-Gadieng geacht wordt te hebben plaats gehad. Ook de legende omtrent het ontstaan der voornaamste offerplaatsen van Karaeng-lowé ⁴ is hiermede niet in strijd.

Al de landstreken waar men deze Karaeng-lowé's aantreft, zijn dezelfde als die mijn ambtgenoot P. J. Kooreman bedoelt met de zoogenaamde gaoekang-stichtingen ⁵.

Dat de aanvoerders dier vreemdelingen, de hoofden en notabelen als de meest ontwikkelden en beschaafden, bij hunne vestiging in het nieuwe vaderland, de voorgangers, de steunpilaren waren en bleven van alle gewoonten, zeden, gebruiken en instellingen, is duidelijk, vooral waar de gesteldheid des lands als te Gan-

¹ Ligtvoet, Geschied- en tijdrekenskundig overzicht van de landen behorende tot het tegenwoordige Gouvernemente Celebes en onderhoorigheden.

² 2e Hoofdstuk Mak. zaken.

³ Een eilandje aan de westkust van Saleijer.

⁴ Verslag van een uitstapje naar de O. D. door Dr. B. F. Matthes.

⁵ Ind. Gids 1883, Febr.-aflev. en volgende.

tarang-kéké zoo levendig den eeredienst der vaderen in herinnering bracht en hield.

Hiermede in overeenstemming is hetgeen de heer P. J. Koorman aldus uitdrukt: „Vraagt men den regent van Bontain of den karaeng van Gantarangkéké: Wat is uw gaoekang“, dan is het antwoord: „*mijn* karaeng-lowé“ ¹.

Waar dit niet het geval was, trachtte men zich zoo goed mogelijk te behelpen, zooals blijkt uit de legende te Bontain; dan wel hulde de aanvoerder, het hoofd, zich in zeker mysticisme, zooals de verder afgelegen plaatsen Bangkala, Polombangkling, Tello, Maros. Maar dit was ook de reden, dat de invloed dezer laatsten bij meerdere aanraking met vreemdelingen als Maleijers, Atjehers en andere handelaren te niet ging, maar te Bontain tot heden toe kon blijven bestaan.

Aan deze zelfde omstandigheid is het ook toe te schrijven, dat de Karaeng-lowé-vereering op Saleijer misschien nog slechts sporadisch voorkomt.

Gaat men nu de landstreken na, waar zich, zoover bekend, Karaeng-lowé's bevonden hebben of nog bevinden, waartoe ik gedurende mijn ruim tienjarig verblijf in dit gewest in de gelegenheid ben geweest, dan ziet men zonder uitzondering, dat zij allen gelegen zijn langs de kust, nimmer in de bergstreken als de onderafd. Bergregentschappen en Bikeroe en dat allen, niet één uitgezonderd, gelegen zijn in een min of meer vruchtbaar terrein, hetzij vallei of riviermonding, van elkander gescheiden door een bergrug of eenig onherbergzaam of steenachtig gedeelte.

Moge het waar zijn, dat volgens het Boeg. heldendicht La Galigo, het mystieke Loehoe het stamland van Sawerie Gadieng is, van waar zijne nazaten zich over geheel Zuid-Celebes zouden hebben verspreid, nog waarschijnlijker is het, dat de Javanen en andere oostersche vreemdelingen, op hunne tochten naar de Molukken vice-versa, met hunne zwaar bemande schepvaartuigen zeer afhankelijk van wind en stroom, op het tegenwoordige Makassar, de zuidkust van Zuid-Celebes en op Saleijer — liggende op nagenoeg dezelfde breedtegraad als de noordkust van Java — moesten aanlanden om er zich ook te vestigen, naar gelang de omstandigheden daartoe gunstig waren. In dit geval werden natuurlijk de vruchtbaarste deelen des land het eerst in bezit genomen.

¹ Ind. Gids, 1883, Febr. afl. bladz. 188 noot.

Naar hun voorbeeld deden later de westersche volken en de O.-I. Compie hetzelfde op hunne tochten naar de kostbare specerij-eilanden. Nimmer, zelfs tegenwoordig hoogst zeldzaam, begaf men zich naar de landstreken ten noorden van Makassar of de golf van Boni, als liggende buiten de route, tenzij toevallige omstandigheden daartoe noopten.

Bij het steeds afnemen van den handel dier oostersche vreemdelingen op de Molukken werden de kolonisten van hun stamland afgesneden. Elke kolonie behield dus zijne zelfstandigheid op de plaats harer vestiging met handhaving zooveel mogelijk der zeden, gewoonten, gebruiken en instellingen van het land van herkomst of gewijzigd naar de veranderde tijdsomstandigheden en de plaatselijke gesteldheid van het terrein.

Artikelen uit het stamland, vooral wapenen en dergelijken, waaraan een geheimzinnige, wonderbaarlijke kracht werd toegekend, zooals ten huidigen dage nog het geval is, waren niet meer verkrijgbaar, weshalve de weinige overgeblevenen hoe langer des te meer op hoogerem prijs gesteld werden en na verloop van tijd in handen geraakten der hoofden om, als ornament bewaard, tot heil te strekken, niet meer van een enkel individu, maar van de gansche kolonie.

Eene bevestiging hiervan meen ik te vinden in de aanwezigheid van wapenen en andere artikelen onder de ornamenten der regenten van Tjiurana en Balotjie en het negorijhoofd van Sabila (reg. Malawa) allen van de onderafd. Bergregentschappen van Boneija (afd. Saleijer) en van Bira (afd. O. D.), welke heeten van Java overgebracht te zijn.

Van die des laatsten werd gezegd, dat zij van Madjapaït afkomstig waren, hetgeen ook blijkt uit een in mijn bezit zijnd afschrift-manuscript, volgens hetwelk zekere Daeng Ngarini de overbrenger daarvan zoude zijn.

Men hechtte echter niet te veel aan den naam van Madjapaït, daar deze plaats verrees op de puinhopen van Djenggolo, weshalve eene verwarring der namen in den loop der eeuwen zeer verklaarbaar is.

Eene aandachtige vergelijking van de ornamenten der verschillende vorsten en hoofden op Zuid-Celebes met die der regenten en andere grooten op Java's noordkust, zou ongetwijfeld* nog veel onzekers aan het licht kunnen brengen.

Dat bij den regent van Tjiurana, dus in het hart der binnenlanden, eveneens dergelijke ornamenten aanwezig zijn, kan

zijn oorsprong vinden in zijn verwantschap met de vroegere Karaengs Maroesoe, waarvan hij beweert af te stammen ¹.

Wellicht dat die van Balotjie en Sabila evenzeer hun oorsprong aan een dergelijke omstandigheid verschuldigd zijn, maar dit is mij onbekend.

Wegens de exploitatie van den maagdelijken grond door de kolonisten, ontwikkelden zich daaruit niet zelden monstrositeiten, welke, zooals heden ten dage nog het geval is, ter beschikking van het hoofd werden gesteld.

Verbaasd, misschien bevreesd over zulke dikwijls zonderlinge afwijkingen in de natuur, wachtte dat hoofd op zijne beurt wel zich daarvan te ontdoen, bewaarde het voorwerp en een nieuw ornament was ontstaan, vooral indien hiermede toevallig eene gebeurtenis samenviel, hem zelf, zijne familie of het land betreffende, waartusschen men dan verband zocht en natuurlijk ook vond.

Inmers bestaan ten huidigen dage nog dergelijke toestanden bij het onontwikkelde plattelandsvolk in Europa.

Waren nu die voorwerpen door den tand des tijds eindelijk vergaan, een rappe hand was, zoo noodig en gewenscht, spoedig gevonden om, met de gebrekkige middelen waarover men te beschikken had, terstond een imitatie daarvan te vervaardigen, waaraan de verbeeldingskracht, aanvullende wat ontbrak, volkomen denzelfden vorm en dezelfde eigenschappen toekende.

Van daar dat, zooals mijn ambtgenoot Kooreman terecht opmerkt, het geloof in die ornamenten zich zelden verder uitstrekt dan het distrikt waar het zich bevindt ².

Ook op Saleijer had men zulke koloniën of gaoekang-stichtingen, maar wegens het toenemen der bevolking, waardoor meerdere gronden in kultuur werden gebracht, ook de minder vruchtbare, moesten zij noodzakelijk ineensmelten en verdwijnen.

Ditzelfde lot staat vroeg of laat onvermijdelijk ook de gaoekang-stichtingen op den vasten wal te wachten, zooals dit vermoedelijk reeds plaats gehad heeft met Topidjawa (onderafd. Takalar).

Ziedaar nu de oorsprong der ornamenten van de zoogenaamde gaoekang-stichtingen bij de verschillende hoofden in de Gouver-

¹ Ligtvoets vertaling van het Dagboek der vorsten van Gowa en Tello, voorkomende in het 4e Deel der Bijdr. tot de Taal-, land- en volkenk., bl. 88 en 89.

² Ind. Gids 1883, Sept.-afl. bladz. 348 noot.

nementslanden zeer natuurlijk verklaard, zonder het aannemen van geesten daarin gevaren ¹, waaraan de gronden toebehooren ² en waarmede de Ind. regeering, bij de invoering van Staatsbl. 1882 n°. 22 te weinig rekening gehouden had.

Die gronden behooren echter volstrekt niet aan den gaoekang als wier vertegenwoordigers de vorsten en hoofden optraden, maar aan het Ned. Ind. Goevernement, die daarop zijne souvereine rechten doet gelden, welke van oudsher door een menigte contracten of hernieuwingen van anderen gewaarborgd zijn.

V.

GESCHIEDENIS.

L'histoire est une résurrection.

MICHELET.

Omtrent de oudste geschiedenis van Saleijer heb ik niet veel kunnen ontdekken. Mondelinge overleveringen bestaan er weinig en dan nog zoo verward, dat men zonder eenigen anderen leidraad zeer moeilijk, bijna onmogelijk een behoorlijk geheel daarvan maken kan. Aangaande de schriftelijke bescheiden kreeg ik bijna altijd hetzelfde antwoord: zij zijn verbrand. Niettemin hebben mijne nasporingen geleid tot de ontdekking van nog enkele oude manuscripten, o. a. bij den zwager van wijlen den onder-regent van Poetabangoen en waarop de heer Mr. J. A. van der Chijs, op mijn advies, reeds de aandacht gevestigd heeft ³. Een deel daarvan gesteld in de oud-Saleijereesche taal en handelende over het ontstaan, de grenzen en den val van het rijk Poetabangoen, het oudste van Saleijer, heb ik ter inzage kunnen krijgen, het andere deel was zoekgeraakt.

Van den inlander Gaoe Daeng Makanang Chatib der kampong Saloe (reg. Batamata) ontving ik een afschrift van een handschrift, handelende over verschillende onderwerpen, maar hoofdzakelijk over de invoering van den Islam in die bergstreken. Het geheel is geschreven in een mengelmoes van Makassaarsch en Saleijereesch met maleische karakters.

¹ Ind. Gids, Febr. 1883, bladz. 182.

² Als boven, Sept. 1883, bladz. 349.

³ Not. Bat. Genootschap dd. 6 Juni '82 VI, II.

De regent van Bontobangoen, genaamd Oemara Daeng Matjora, en die van Boneija, genaamd Tjekele Daeng Mangoentoengi, stelden mij eindelijk nog in de gelegenheid kennis te nemen van eenige oude documenten, welke ter plaatse zullen worden vermeld.

Eindelijk moet zich bij zekeren Daeng Masingi, grootvader van den tegenwoordigen regent van Boeki, een merkwaardig handschrift bevinden, naar men mij verzekerde, doch het is mij niet gelukt dit ter inzage te bekomen.

Ziedaar de bronnen waaruit ik ter plaatse heb kunnen putten.

Omtrent de oudste geschiedenis van Saleijer heb ik mij uitsluitend kunnen bepalen tot hetgeen de bovenvermelde schrifturen daaromtrent verhalen, hetgeen hierboven reeds is vermeld, nam. dat de hoofdvorst van Saleijer gezegd wordt af te stammen van Sawerie Gadieng.

Daar vorsten en hoofden het landschap Loehoe beschouwen als het stamland van dien prins en deze in de oudste geschiedenis der volken van dit gewest een gewichtige, hoogst fabelachtige rol vervult, kan het geen verwondering wekken, dat zij zich bevljtigen om hunne afkomst van hem op alle mogelijke manieren aan te toonen.

Hoogst waarschijnlijk heeft men dus hier minder aan eene heerschappij van dit mystieke land over Saleijer te denken dan wel aan eene Javaansche kolonisatie op het einde der XIIe of het begin der XIIIe eeuw.

Velen meenen echter dat de Saleijereesche titel *opoe* of *opo* voor de regenten en aanzienlijken een overblijfsel is der heerschappij van Loehoe. 't Is mogelijk; maar men vergete niet, dat die titel ook op de eilanden Boeroe en Ceram bestaat, waar zij — en nergens anders naar ik meen — aan het Opperwezen gegeven wordt ¹. Daar de titel van «lélaki» voor dergelijke personen meer uitsluitend Saleijereesch is, zou het niet onwaarschijnlijk zijn, dat die van *opoe* afkomstig is van de Moluksche kolonisten, die zich, zooals wij reeds aangetoond hebben, aan de oostkust des eilands vestigden tengevolge der gewelddadige invoering van het specerij-monopolie.

Ook vermeldt de Makassaarsche kroniek, dat Saleijer aan Toe-maparisi-kalona, de eerste vorst van wien iets met zekerheid

¹ Ind. Archief, Dl. I, Beschrijving van het eiland Boeroe door A. L. Weddik, IVe Hoofdstuk en Dl. II, Aanteekeningen omtrent de instellingen der Halfoeren op Ceram door denzelfden, IVe Hoofdstuk.

bekend is, in 1512 cijnsbaar werd, en het vóór tijd dien aan Boni was, weshalve de heerschappij van Loehoe zonder schroom als denkbeeldig moet beschouwd worden.

Wat de gevolgen der Bonische overheersching geweest zijn en hoe lang zij duurde, daaromtrent heb ik niets vermeld gevonden, zelfs bij overlevering niet. Te oordeelen naar den overwegenden invloed der boegineesche taal, moeten gedurende het evenbedoelde 300-jarig tijdvak zeer vele emigraties uit Boni, vooral naar het noordelijk gedeelte van Saleijer hebben plaats gehad.

De overheersching van dat rijk, indien zij al heeft plaats gehad, werd dan niet beschouwd als een juk waaronder men gebukt ging, maar als die van een volk, waarmede men door banden van bloed- en aanverwantschap innig verbonden was. De verhouding moet, dunkt mij, ongeveer dezelfde geweest zijn als die der tegenwoordig aanzienlijke Saleijereesche kolonien Pota, Barri, Reo, enz. op de noordkust van Mangaraï tegenover hun stamland.

Ras nam de bevolking toe, zoodanig dat zich nog twee andere vorsten verhieven, en wel lelaki Boeki en lelaki Laijolo. Hoe deze beide rijken zijn ontstaan, is mij niet recht duidelijk geworden, het allerminst dat van Boeki.

Wat Laijolo aangaat, volgens sommigen zou dit het stamland der Saleijereezen zijn en niet Poetabangoen. Van daar uit zouden dan de eilanden Lambego en Bonerate, vooral het eerste gekoloniseerd zijn.

Een feit is het, dat de taal, gesproken in de zuidelijke regentschappen, zoo niet dezelfde is, minstens zeer veel overeenkomst bezit met die der eilanden Kalaoe of Lambego en Bonerate, geheel afwijkende van het Saleijereesch, meer nog van het Makassaarsch en Boegineesch. Ook verzekerden de hoofden dier regentschappen mij, dat zij zeer veel overeenkwam met die, gesproken in den Boeton-archipel.

Neemt men nu in aanmerking dat Laijolo in 1669 door den grondlegger van ons gezag in dit gewest naar „eijgen observantie” geschat werd op circa „400 copen” en als een der voornaamste gold, dan is het moeilijk aan te nemen, bij gebrek aan andere bescheiden, dat van daaruit de bovengenoemde eilanden zouden zijn gekoloniseerd, te meer niet, daar het eiland Lambego eertijds zeer zwaar bevolkt moet zijn geweest, waarvan de herinnering nog voortleeft in het geheugen der huidige bevolking en

waarvan de sporen ook nog overig zouden zijn, zooals men mij verhaalde.

Bij gebreke aan meer afdoende gegevens hel ik dus over tot het gevoelen van hen, die meenen, dat er eene emigratie heeft plaats gehad van Kalaoe of Lambego naar de tegenwoordige landstreken Barang-Barang, Bontoboroso en Laijolo.

Zooveel is echter zeker, dat de vorsten van Boeki en Laijolo, ofschoon onafhankelijk van Poetabangoen, hem toch als hoofdvorst van Saleijer erkenden. Daartoe bestond dan ook wel reden, want zijn gebied omvatte, volgens een handschrift, nagenoeg het gansche land. Immers de heerendiensten, die men ten zijnen behoefte moest presteeren, waren verdeeld over Tanete, Batamata, Maré-maré of beter gezegd de beide Kadiengs, nam. Kadieng-ri-laoe en Kadieng-ri-raija. Bontoboroso en Barang-Barang, die belast waren met het bouwen en onderhouden van 's vorsten woning; Opa-Opa, tegenwoordig meer bekend onder den naam van Tabang, met den voor die woning gebruikelijke sapana ¹; Boneija met het aanbrengen van wit zand voor en rondom die woning; Balaboelo met de levering van bamboe; Bitombang met het maken van strikken voor 's vorsten varkensjacht en Loera om den disch te voorzien van versehe visch.

Blijkbaar zijn alzoo vele namen der huidige regentschappen en landstreken afgeleid van de toenmalige heerendiensten; zand heet boné; een bamboezen woning bala boelo, terwijl onder loéré een soort van kleine vischjes verstaan wordt.

Verder blijkt uit een handschrift zonder jaartal, dat een dochter des vorsten van Poetabangoen slechts in het huwelijk mocht treden met de zonen der vorsten van Boeki of Laijolo en niemand anders, als zijnde niet van gelijke geboorte, terwijl de bruidschat — soenrang — 80 katti, 80 tai, 80 oeloe en 100 nani aan goud bedroeg.

Men meene echter niet, dat het land toen reeds zwaar bevolkt was; het tegendeel is waar, want kort na de vestiging der O.-I. Compie te Makassar werd het, zooals wij gezien hebben, op ongeveer 5000 zielen geschat, „het aangeven der koningen buiten rekening gesteld.”

Men zal wel doen aan het woord „koningen” vooral geen al te groote beteekenis te hechten, althans niet meer dan die van glarang of negorijhoofd. Zelfs in 1735 tijdens den gezag-

¹ Dr. B. F. Matthes, Mak. Woordenboek, bladz. 559 en Ethnogr. atlas der Boeg. Pl. IV l. b.

hebber Hendrik Theunis — in het handschrift Toni genoemd, — en den tolk Marissa, werden velen der straks genoemde vorsten nog met „glarang” betiteld, uitgezonderd die van Poetabangoen, Laijolo en Boeki. Nog heden ten dage zal bijv. de regent van Bontobangoen, die in de plaats van den eersten getreden is, zooals wij zien zullen, sprekende van zijne ambtgenooten steeds zeggen opoe opoe’s en radja radja’s; met de eersten worden dan meer bijzonder die van Boeki en Laijolo bedoeld. Het schijnt alzoo, dat het woord „opoe” in de plaats gekomen is van het verouderde „lelaki” en daaraan tevens een grootere beteekenis gehecht wordt dan aan het woord „radja”.

Wanneer en hoe al de verschillende glarangs of „koningen” als men wil zich van den hoofdvorst hebben onafhankelijk gemaakt, melden de mij ten dienste staande bronnen niet, wel van enkelen. Zoo vindt men zeer uitvoerig beschreven, dat onder de Bonische heerschappij het vorstendom Bontobangoen zich trachtte te verheven ten koste van Poetabangoen, door gebruik te maken van een list, waardoor een gezant van Boni aan den oever der Giring-Giring werd vermoord en vervolgens den schijn aan te nemen dat zulks op last van den hoofdvorst was geschied. Het doel werd volkomen bereikt, althans er staat vermeld, dat de vorst van Poetabangoen dientengevolge bij het Bonische hof in ongenade viel. Van eene zeer waarschijnlijk plaats gehad hebbende tuchtiging of eenige andere wraakneming staat hoegenaamd niets vermeld, evenmin wanneer of onder welken Bonischen vorst dit feit plaats had.

Ziedaar nu het eenige wat, mij bekend, in de geschriften of het geheugen der bevolking omtrent de zoogenaamde Bonische heerschappij is bewaard gebleven.

Sedert klom Bontobangoen steeds in macht en aanzien naarmate zijn opperheer daalde van het hoge standpunt dat hij eenmaal had ingenomen. Bij de vestiging van ons gezag op dit eiland bezat de eerste, hoewel vermoedelijk nog een onderhoorigheid van Poetabangoen, toch reeds zulk eenen overwegenden invloed, dat hij als hoofdvorst werd beschouwd.

Het landschap Gantarang dankt zijne verheffing tot een vorstendom uitsluitend aan de Gowasche overheersching. Wanneer dit geschiedde, is niet met juistheid bekend, maar volgens de overlevering was de eerste vorst tevens de stichter van de moskee, de eerste op Saleijer. Vermoedelijk heeft hij ook den Islam in dat landschap overgebracht, hetgeen, volgens de Saleijereesche

kronieken, moet hebben plaats gehad in het jaar 1014 A. M. (= 1602 A. D.), alzoo een jaar voor dat de vorsten van Gowa en Tello dien omhelsd hadden.

Toen werd een familielid van den opperheer daar geplaatst met geen ander doel, dan om als zijn vertegenwoordiger te fungeeren en de belangen van zijnen vorst en opperheer te behartigen. Zijn titel van Karaeng Gantarang in tegenstelling van die der overige hoofden, getuigt ook wel voor zijne Makassaarsche afstamming. Dit rijk strekte zich nagenoeg over de gansche oostkust uit, over Depa en Lalemang en de ten zuiden daarvan gelegen landstreek, zelfs zegt men dat de kampong Lantibongang (reg. Barang-Barang) nog daartoe gerekend werd.

Hierboven werd reeds met een enkel woord over de beide Kadièngs gesproken, Kadièng-ri-rija en Kadièng-ri-laoe, die zich uitstrekten van het reg. Boeki tot het reg. Bontobangoen, het glarangschap Tabang — toenmaals bekend onder den naam van Opa-Opa — daaronder begrepen. Hunne geschiedenis en onderlinge verhouding is nagenoeg dezelfde als die van Bontobangoen tot Poetabangoen. De hoofdvorst d. i. die der laatsten hield zijn verblijf te Lembang-matene, terwijl zijn vasal resideerde te Djamboeija. Kort nadat Saleijer, krachtens art. 17 van het Bangaaische traktaat in handen der Ternatanen was overgegaan, nam de vorst de vlucht naar Mangarai, weshalve zijn land door de Compie voorloopig gesteld werd onder het bestuur der drie voornaamste glarangs en haren tolk.

Eenigen tijd na het vertrek van het Ternataansche garnizoen in zijn land wederkeerende, ontving hij het op zijn verzoek weder terug, maar merkelyk besnoeid. Want Opa-Opa werd zelfstandig en rechtstreeks ondergeschikt aan de Compie, terwijl de tolk een overwegenden invloed op Kadièng-ri-rija behield, die natuurlijk niet verminderde, toen later de Compie hare vertegenwoordigers te Saleijer bij voorkeur of volgens usance uit de tolken benoemde.

Daar nu die van Kadièng-ri-rija zich bij verschillende gelegenheden bij den tolk zoo verdienstelyk had gemaakt, dat hij telkens uitbreiding van grondgebied bewam, werd het ten laatste noodig geacht hem tot zelfstandig vorst, onafhankelijk van zijnen opperheer, aan te stellen, bij welke gelegenheid zijn grondgebied wederom aanwies. Zoo ontwikkelde zich het regentschap Boneija. In welke jaren dit een en ander voorviel, is niet bekend, evenmin als de aard der bewezen diensten.

Volgens de overlevering rustte echter, tot voor betrekkelijk korten tijd, op Boneija de dure verplichting om in de eerste levensbehoeften van den vertegenwoordiger van het Nederlandsch gezag te voorzien, zoomede in dat der Gouverneurs en hun gevolg bij hunne aanwezigheid op Saleijer. Vermoedelijk zijn dus die bewezen diensten van zeer huishoudelijken en intiem aard geweest als een gevolg der slechte betaling en het minder moreele gedrag van 's Compies dienaren.

Het gevolg der scheuring van het rijk van Kadiëng was eene verplaatsing van den bestuurszetel, die van Lembangmatene naar Maré-maré en van Djamboeija naar Boneija, waarmede eene naamsverandering der beide vorstendommen gepaard ging. De verplaatsing van den bestuurszetel van Maré-maré naar Baroegajia is eerst van zeer jongen datum.

Wegens het voortdurend wanbestuur der vorsten of regenten van Maré-Maré werd het noodzakelijk hun gebied bij dat van hunnen voormaligen leenman te voegen tot een regentschap Boneija.

Wat de hoofdplaats Pangiliang betreft, hierboven hebben wij reeds gezien, dat de maleijer Intje Oedjong van Gowa's vorst vergunning verkreeg zich op Saleijer te vestigen, waar hij den Islam overbracht en tevens de betrekking van tolk waarnam. Aan de bemiddeling van zijnen zoon Intjé-Adjies was men het, volgens het handschrift, verschuldigd dat het land, na het gewelddadig en roofzuchtig bestuur der Ternatanen, weder tot rust en orde kwam. Ter belooning zijner gewichtige diensten werd hij door den schrijver Mintaroe-rasalamsa, namens de Compie begiftigd met het land genaamd Pangiliang tot aan Kaboeloe-rang en tot hoofd daarover aangesteld, met de belofte, afgelegd ten overstaan der overige aanwezige Europeanen en oudsten van het volk, dat het nageslacht van Intjé-Adjies nimmer in het rustig bezit van dit landgoed zoude mogen worden gestoord, daar hij geheel Saleijer weer tot rust had gebracht.

Het tegenwoordige hoofd van Pangiliang, genaamd Djamaloeng Daeng Mapata, beweert dan ook in rechte lijn van de Menang-Kebosche kolonisten af te stammen.

In de onmiddellijke nabijheid van Pangiliang, ten noorden daarvan, ligt de kampong Boea-Boea, dat in vroegere jaren eveneens een vrije, zelfstandige kampong was. Wanneer en om welke reden zij daartoe verheven werd, is mij onbekend gebleven, maar in 1875 werd het wenschelijk geacht haar bij Pangiliang in te lijven tot een glarangschap Benteng.

Tot voor weinige tientallen jaren bestonden de heerendiensten der ingezetenen van die beide kampongs o. a. in het leveren van boodschappers tot het overbrengen van brieven, enz., van den hoogsten Europ. gezaghebber naar de verschillende hoofden, terwijl de glarangs dier kampongs hem ter zijde stonden bij het onderzoek zoowel van civiele als crimineele zaken. Bovendien werden de fiskaals of inl. officieren van Justitie bij voorkeur gekozen uit de familieleden der glarangs van Boea-Boea.

Wat het vorstendom Batamata betreft, het stamland daarvan moet gezocht worden in de bergnegorijen Saloe, Lamborgang en Batamata-sapo. Het schijnt dat de overwalsche vreemdelingen hoofdzakelijk van Boeton — af te leiden uit den naam der aanzienlijke kampong Boetongia — zich daar vereenigd en een bondgenootschap gesloten hebben, aan welks hoofd de kampong Saloe stond. Nog wijst men ter plaatse het graf van den aanvoerder dier Boetonneezen, dat steeds in een goeden staat gehouden wordt.

Alzoo ziet men hier, in afwijking van overal elders, het inderdaad vreemde maar tevens zeer praktische verschijnsel, dat kolonisten, in plaats zich langs de kusten te vestigen, naar 't gebergte trekken om van daar het land te koloniseeren. Behalve ter verzekering van eigen veiligheid, moet dit hoofdzakelijk toegeschreven worden aan de meerdere vruchtbaarheid van den bodem in het gebergte.

Of die vreemdelingen zich onmiddellijk in deze landstreken gevestigd hebben dan wel eerst op Kalaoe (= Lambego) of in de zuidelijke regentschappen op Saleijer, is onzeker. Een feit is het evenwel, dat de vorsten van Bontobangoen en Balaboelo zich sedert de oudste tijden zeer aangetrokken gevoelden tot het hoofd van het glarangschap Onto, waartoe de kampong Boetongia behoort. Tegenwoordig zijn die hoofden door banden van bloed- en aanverwantschap zeer nauw verbonden.

In het begin der XVII^{de} eeuw of later voegden zich, naar het schijnt, hierbij de Makassaarsche afstammelingen eener maleische kolonie onder aanvoering van Hassan Hoesin.

Bij het toenemen der bevolking breidde zich het bondgenootschap allengs uit naar de vlakte d. w. z. naar de westkust, waarmede eene verplaatsing van den bestuurszetel en de aanstelling van eenen plaatsvervanger of baligaoe in de bergstreken gepaard ging.

De invloed van het verbond dezer drie landstreken, eer-

tijds zeer aanzienlijk, heeft zich tot den huidigen dag bewaard. Ontegenzeggelijk zal daartoe veel bijgedragen hebben het huwelijk van 's Compies tolk Tambi, bijgenaamd Tikoës, met de dochter des baligaoes van Saloe.

Ongeveer twintig jaren geleden werd het naburige landschap Onto, in de officieële stukken der XVII^{de} eeuw Ontong of Hontong geheeten, als te onbeduidend om zelfstandig te zijn bij Batamata ingelijfd, ook om als tegenwicht te dienen voor den invloed van bedoeld verbond.

In het reg. Tanete hebben bij herhaling binnenlandsche be-roeringen plaats gehad tusschen den vorst — verblijf houdende te Poewengga — en den ondervorst of baligeoe, wonende te Rara. Niet onwaarschijnlijk is hierop van invloed geweest de herhaalde aanwezigheid des vorsten van Bira genaamd Toe-ri-lemona, vermaagschapt aan die van Tanete en schoonzoon van den vorst van Boeki, terwijl de baligaoe vermoedelijk zijnen steun zocht en vond bij zijnen ambtgenoot te Batamata. Dit mag althans afgeleid worden uit het feit, dat in de officieële stukken van dien tijd die tolk ook wel eens Rara of radja Rara genoemd wordt. Hieraan mag het wel toegeschreven worden, dat tot den huidigen dag de onderregent van Tanete volgzamer, dienstwilliger is voor het gouvernement dan het boven hem gestelde hoofd.

Het reg. Laijolo strekte zich eertijds even ver uit als tegenwoordig, d. w. z. tot het reg. Barang-Barang, dus het landschap Bontoboroso daaronder begrepen. Bij de opgave van het aantal zielen in 1669 wordt van dit laatste ook niet gesproken, zoodat het toen nog daarmede een geheel uitmaakte. Niet lang na de vestiging der O. I. C. te Saleijer ontstond een tweespalt tusschen den vorst van Laijolo en den glarang van Bontoboroso, welke, ondanks de herhaalde pogingen tot pacificatie, eindigde met de verheffing van dat landschap tot een zelfstandig regentschap. Thans ongeveer 15 jaar geleden, werden beide landstroken weer onder het hoofd van Laijolo vereenigd.

Tot zoover de oudste geschiedenis van enkele regentschappen, zoover ik die uit handschriften, officieële bronnen en mondelinge overleveringen heb kunnen samenstellen. In den loop van dit opstel zullen wij gelegenheid hebben die van eenigen meer uitvoerig te bespreken.

Wanneer en hoedanig Saleijer genoodzaakt werd den vorst van Gowa als zijn opperheer te erkennen, daaromtrent heb ik

in de mij ten dienste staande Saleijereesche documenten niets gevonden.

Volgens Ligtvoets geschied- en tijdrekenkundig overzicht der landen, thans uitmakende het gouvernement Celebes en onderhoorigheden, zou het eiland in het begin der XVI^{de} eeuw door Toe-maparisi-kolona schatplichtig zijn gemaakt. Op zijne veroveringstochten liet sultan Baab-Oellah van Ternate, meer bekend onder den naam van Djahoe Baab-oe, na zich van den Boeton-archipel te hebben meester gemaakt, het eiland in 1580 door zijnen bevelhebber Kapallaija in bezit nemen. Dit feit was beslissend voor de toekomst van Saleijer, want hoewel hij het gedurende zijne aanwezigheid op Makassar wederom aan vorst Toe-nidjallo schonk, en het ook sedert een onderhoorigheid van Gowa bleef, werd toch bij de vaststelling van het Bongaaische traktaat op 18 November van het omwentelingsjaar 1667 als beginsel aangenomen, dat de verschillende aan dat rijk onderworpen landen, wederom aan hunne voormalige beheerschers moesten worden teruggegeven. De oudste geschiedenis van Saleijer is, zooals men ziet, uiterst schraal, maar wordt eerst belangrijk korten tijd voor de vestiging der O. I. C. te Makassar.

Hoewel de Gowasche overheersching betrekkelijk van geen langen duur was, kenmerkte zij zich toch door haren zwaren druk voor de bevolking, want de vorsten en grooten maakten ruimschoots gebruik van de gelegenheid om zich te verrijken.

„Na de laatste verovering van de Makassaren tegen die van „Saleijer, was 't eiland geschat op 1000 katti dat is 80.000 „realen, in drie jaren te betalen zoo ze begeerden in vorige „vrijheid te zijn en daartoe onvermogend wezende, bleven ze „onder continueele schatting, die niet minder in drie jaren be- „dragen moest als 100 katti of 8000 realen ¹, doch is daar zoo „scherp bij kwade tijden niet op gezien of ze hebben het met „70 katti of 80 katti kunnen afleggen, alles in Saleijereesche „kleeden; des waren die van Saleijer van alles vrij, maar zoo „een Koning van Makassar ginder in persoon kwam te ver- „schijnen, moesten zij dadelijk tot een groote uit, 1000 maas „geven en wat meer; dan deze is daar maar eens geweest. „Bij overkomst van den groot-gouverneur, gelijk Lingkes was, „krijgt hij 2 katti of 320 maas in geld, doch daar werd geen

¹ De Gouverneur van Clootwijk zegt echter in zijne memorie dat „de Saleijers „steeds onder tribuut der Makassaren bleven, aan welks koning zij 80.000 *rijks- daalders* 's jaars moesten opbrengen.

„gewoonte gemaakt Saleijer dat gewest te bezoeken, uit vrees
„dat het haar vervelen zoude. In zes jaar is Lingkes twee maal
„present geweest. ¹

Wat de heeren- of hofdiensten betreft, die de Saleijereezen
ten behoeve van Gowa's vorst moesten presteeren, deze be-
stonden, volgens overlevering, in een vast contingent werkvolk
dat telken drie jaren afgelost werd. Hiervan vinden wij het
navolgende aangeteekend. „Het (Saleijer) is een groot land zoodat
„men 't volk op geen hoopje vindt staan. Onder de Makas-
„saarsche Koningen is het doorgaans geschat en gepasseerd voor
„4000 koppen, wat minder na de sterfte voor den aanvang van
„dezen oorlog, doch opgeroepen wordende tot eenige tochten
„extra ordinaire werken of dergelijken, compareeren zij nooit
„sterker als 4 à 5, uiterlijk 6 à 700 man, zijnde in den be-
„ginne gezegd, dat ze in dezen kapitalen oorlog onder negen
„van de Koningen tot den vrede van Bongaai toe, niet sterker
„als 300 man zijn overgekomen, zijnde dan hare portie altoos
„geweest de wegen die bewassen waren of een weg door 't bosch
„open te kappen en 't kanon voort te trekken maar van 't
„vechten waren zij vrij. En werd dit volk meest gevonden uit
„de 9 mindere negorijen, zijnde Gantarang, Bontobangoen, Tanete
„en Laijolo daarvan vrij, omdat zij van 't eiland de voor-
„naamsten zijn en ook van de contributie 't meeste opbrengen.
„Ook werden de voorzeide prestring op Saleijer niet als bij extra
„ordinaire voorvallen gedaan.”

Behalve deze inkomsten bezat de vorst van Gowa nog die
van de nagelboomen op Saleijer. Aangezien ik daaromtrent niets
bij mondelinge overlevering vernomen noch uit handschriften
of archiefstukken ontdekt heb, verdient hier vermeld hetgeen
van Dam daarvan zegt ²: „En is deswegen mede zeer notabel
„dat voor tijds daar d. i. dit gewest mede nooteboomen hebben
„gestaan, die gezegd worden door ordre van de regeering aldaar
„te wezen uitgeroeid, uit vreeze van door de aanloksel van de
„een of de andere Europeesche natie te worden overmeesterd,
„behalve dat men in 't jaar 1664 heeft ondervonden, dat het
„eiland Saleijer, toenmaals onder Makassar behoorende, in zekere
„vallei ³ wel met 2000 en meer nagelboomen was beplant, daar

¹ Notitien Speelman.

² 2e Boek 5e Cap.

³ Zooals hierboven is aangetoond worden geene uitgestrekte valleien op Saleijer
aangetroffen dan alleen het dal van Balaboelo, zoodat zeer waarschijnlijk deze
vallei bedoeld wordt.

„van de Koning zijn gedeelte van de nagelen voor zijn gerechtigheid genoot en die de Engelschen van daar mede „sekretelijk wisten te krijgen.“

Bovendien genoten de hoofden en aanzienlijken de heeren-dienstplichtige eer, om elk jaar tien à twintig jeugdige en schoone danseressen — pakarena's — voor het Gowasche hof te mogen leveren, te kiezen uit hunne huwbare dochters, die rijk beladen met geschenken voor de verleende gunst, derwaarts werden gezonden om er doorgaans ook te blijven.

Ofschoon de overlevering hiervan niet gewaagt, schijnt een dergelijke eer ook de aanzienlijken van het eiland Kalaoe of Lambego te beurt te zijn gevallen; althans men leest daarvan dat „het (Kalaoe) behoort in origine aan en onder Saleijer, maar „volgens bericht van den Koning (van) Poetabangoen hebben ze op „op haar zelf eenigen tijd homage aan den Koning van Makassar „gedaan, die aldaar tot het overkomen van dezen oorlog zijn „dansschool heeft gehouden.“

Men ziet dat de Gowasche vorsten wel wisten op welke wijze zij in geld en arbeid de Saleijereezen konden exploiteeren.

Terecht kon dan ook gezegd worden, dat „onder alle contri- „butie, die Makassar van zijne gesubjugeerde onderdanen trekt, „is er geene grooter dan die van Saleijer gelijk hier effen voor „is aangewezen.“¹

Niet zonder belangstelling zag men derhalve de gebeurtenissen te gemoet, die het gevolg waren van de komst des admiraals Corn. Speelman en den daarop gevolgden val van het rijk van Gowa. De Saleijereezen toonden behoefte aan een milder bestuur en onwillens en onwetend hadden de vorsten van Gowa het hunne alzoo bijgedragen tot vestiging van het Nederlandsche gezag op Saleijer. Echter niet alvorens eene korte wijle onder het protectoraat der O. I. Compagnie den geduchten schepter des sultans van Ternate gevoeld te hebben, onder wien het uitzuigings-systeem bepaald zijn toppunt bereikte.

Tot beter overzicht van het navolgende dienen wij thans kortelijk de gebeurtenissen en hunne wording na te gaan zoo te Makassar als elders in dit gewest, die geleid hebben tot het omwentelingsjaar 1667.

De eerste vorst van Gowa, van wien de kronieken iets met zekerheid mededeelen, was Toe-maparisi-kalona ($\pm$ 1500) die den

¹ Notitien Corn. Speelman.

grondslag legde voor het later zoo machtige rijk. Hij toch onderwierp de kustlanden zoowel ten noorden als ten zuiden van Makassar tot aan Boeloekomba, onderwierp Saleijer en sloot een verbond met Boni. Onder zijne regeering verschenen de Portugeezen te Makassar van wie het waarschijnlijk is, dat zij eenigen invloed op de binnenlandsche aangelegenheden van zijn rijk hebben uitgeoefend. Na hem maakte zijn zoon Toe-nipalangga zich meester van de gansche westkust tot het landschap Tontoli of Toli-toli zoomede van Wadjo en verbond zich met Loehoe. Onder zijne regeering vestigden zich de Maleiers te Makassar, stichtten er een moskee en kregen vergunning hunnen godsdienst openlijk te vieren.

Onder de regeering van zijnen neef Toe-nidjallo verscheen sultan Baab-oellah van Ternate, meer bekend onder den naam van Djahoe Baab-oe, in 1580 op Makassar en schonk hem het eiland Saleijer, dat hij, benevens den Boeton- en Soella-archipel, op zijne veroveringstochten had bemachtigd.

In 1590 op 35jarigen ouderdom vermoord, werd hij door zijn zoon Toe-nipasoele opgevolgd, die evenwel na een zeer korte regeering door de rijks grooten werd afgezet om plaats te maken voor zijn minderjarigen broeder Toe-aménang-ri-gaoekanna, meer bekend onder den naam van Allah-oedin, de eerste Gowasche vorst, die den Islam omhelsde.

In 1619 liet hij door Matowaya Karaeng Tello in vereeniging met Karaeng Jampa en lomo Mandallé de rijken Bima, Dampo, Sangar en Tambora onderwerpen, terwijl de vorst zelf, op zijne veroveringstochten van den Boeton-, Soella- en Bangaai-archipel, alles toebehoorende aan Ternate, zich van het rijk Sambaoe (= Sumbawa) meester maakte om ten slotte, na een verbond met de Balische vorsten gesloten te hebben, zijne wapenen te keeren tegen Beraoe en Koetei op Borneo's oostkust.

Met deze ontzaglijke uitbreiding van gebied niet tevreden, eigende hij zich in 1634 nog eenige landschappen toe gelegen aan de Tomini-baai mitsgaders Menado en Gorontalo, allen evenzeer toebehoorende aan Ternate, ja zelfs ging hij zoover om zich met de binnenlandsche aangelegenheden van dat rijk en die van Tidore en Batjan in te laten.

Met recht kon dan gezegd worden, dat hiermede het Gowasche of Makassaarsche rijk buiten 's lands zijn toppunt van macht had bereikt. Door de evengenoemde veroveringen, zoomede van den Boeton-archipel, haalde hij zich den haat des sultans van

Ternate op den hals, hetgeen niet zonder invloed was op de latere gebeurtenissen van zijn rijk.

De invoering van den Islam in het Gowaſche rijk in 1603 of 1606 gaf aanleiding tot een langdurigen oorlog met Boni. Ofschoon met afwisselende kansen gevoerd, bleek toch op den duur het overwicht der Makassaren, dank aan de hulp die zij van de Maleiers ondervonden. Toen nu Boni's vorst in 1630 te Tello overleed, behoorde zijn zoon Daeng Pabali hem in de regeering op te volgen, maar wegens zijne minder hooge geboorte, werd hij, onder den invloed van Gowa, daartoe ongeschikt geacht, en zijn neef La-Maddarëmə matienrowé-ri-Boekaka, een dweepziek persoon, op den troon geplaatst.

Deze vervolgde zijne onderdanen zoo hevig ter wille van den Islam, dat zijne moeder Makkala roewé in 1639 de vlucht naar Gowa nam, waar zij vorst Moehamad-Saïd karaëng Lakijoeng Toe-waménang-ri-papambatoena, die zijn vader Allah-oedin in hetzelfde jaar was opgevolgd, tot haren zoon aannam en zijne hulp inriep. In den daaruit voortgevloeiden oorlog werd La Maddarëmə in 1643 geslagen en genoodzaakt de vlucht te nemen naar Larompe in Loehoe. Door tusschenkomst van den Aroe-matowa van Wadjo, met wiens dochter hij gehuwd was, verscheen hij niet lang daarna zelf te Makassar, waar hij van de regeering vervallen werd verklaard en Toballa Aroe Tanete, een der kiesheeren van Boni, in zijne plaats werd gesteld.

Hiertegen verzetten zich bovengenoemde Daeng Pabali, Aroe Koeng en andere Bonische prinsen, maar hun aanhang werd in 1646 geslagen en zij zelve tot slavernij gedoemd.

Hiermede verloor het Bonische rijk zijne onafhankelijkheid; het Gowaſche daarentegen bereikte zijn toppunt van macht, dank aan de krachtdadige hulp der Maleiers.

Door de vestiging der O.-I. Compie in hare oostersche provinciën en de strenge maatregelen, daar genomen in het belang van het specerij-monopolie, was aan den handel der volken van dit gewest, grootendeels reeds onder de opperheerschappij van Makassar of Gowa, een zeer gevoelige slag toegebracht. Van daar dat de Makassaren, voornamelijk gedurende de jaren 1627—30, de Compie zooveel mogelijk afbreuk trachtten te doen, zoowel door sluikhandel als door vijandige aanvallen.

Aan pogingen van onze zijde om den vrede te sluiten ontbrak het geenszins, waartoe in herinnering behooren gebracht te worden, die van de landvoogden Laurens Reaal in 1620,

Herman van Speult in 1625, zoomede die van Anthony Caan in 1632 gedurende hun verblijf te Makassar; doch eerst aan Anthony van Diemen mocht het gelukken een contract van vrede te sluiten.

Was die hardnekkige weigering eensdeels toe te schrijven aan den overwegenden invloed van Gowa's rijksbestuurders, respectievelijk Karaeng Matowaija en diens broeder Karaeng Patingalowang, gepaard aan den onbegrensden hoogmoed en eersucht van Gowa's beheerschers; anderdeels kan niet ontkend worden, dat de naijver der Engelschen en Portugeezen, onze concurrenten, het zijne daartoe bijgedragen heeft. Toen nu van Diemen in 1637 te Makassar verscheen om voldoening te eischen voor den moord, twee jaren te voren op last van vorst Allah Oedin gepleegd op den koopman van Vliet en nog vijf Europeanen, werd, onder den drang der omstandigheden, het contract gesloten dat in hoofdzaak het navolgende bevatte:

De Nederlanders zullen een kantoor mogen hebben tijdens het verblijf der schepen op Makassar; zij mogen geene vijandelijkheden tegen de Makassararen ondersteunen, tenzij deze in verboden vaarwaters gevonden worden. Geschillen tusschen de Nederlanders en Engelschen of andere natiën zullen door den Koning van Makassar en zijnen raad ten overstaan van ons opperhoofd afgedaan worden. De reede van Makassar zal ongevioleerd blijven, maar de vijanden der Nederlanders, hen aldaar aanvallende, of met overmacht overweldigende, zal zulks den koning niet toegerekend, maar het nemen van represailles vrijgelaten worden. Beide natiën zijn gehouden elkander in oorlog te assisteeren. De tolrechten van Makassar worden geregeld. Overloopers worden van weerskanten overgeleverd. De godsdienst is vrijgelaten.

Ondanks dit vredes-contract ging vorst Allah-oedin en na hem zijn zoon Moehamad-Saïd voort de O.-I. Compie in hare oostersche provinciën steeds heftiger te bestoken. Wel is waar heette de strijd gevoerd te worden om de invoering van het Christendom te beletten, maar dit was slechts de vlag, waaronder het monopolie-stelsel bestreden werd. Bestond hunne hulp eerst in het verschaffen van hulptroepen aan den kimalaha van Loehoe (eil. Ceram) en het aanbieden aan dat hoofd der opperheerschappij over Ambon, later op het toppunt hunner macht, ondersteunden zij Toeloekabesi krachtdadig in zijnen opstand en verstoutten zich zelfs 's Compies vestigingen aan te vallen.

Hoewel 's Comp. wapenen op den duur zegevierden, ontbrak

het wederom geenszins aan pogingen om langs diplomatieken weg vrede te sluiten. In dien geest waren in 1653 bij den nieuw opgetreden vorst Malombasang Hasan-oedin Toewamménang-riballa-pangkana werkzaam het opperhoofd Evert Buijs en de vlootvoogd Arnold de Vlaming te Makassar en kapitein Verheide in de Molukken, doch hunne pogingen waren vruchteloos evenals die in het volgende jaar van den commandeur Roos en den koopman Brouwerius.

Na de tegenspoeden der Makassaren in de Molukken besloot men den strijd over te brengen naar Boeton, waarheen vorst Hasan-oedin in 1655 eene aanzienlijke macht afzond om zijn verloren invloed aldaar te herstellen.

Staan wij thans een oogenblik bij Boeton stil. In 1580 had vorst Baab-oellah, meer bekend onder zijn Ternataanschen naam van Djahoe Baab'oe, op zijne veroveringstochten Boeton veroverd. Evenwel behield dit land zijne vrijheid, doch was verplicht Ternate als opperheer te erkennen.

In 1613 verscheen de commandeur Apollonius Schot op Boeton en sloot een contract met vorst Dai-sang-ari-andin, dat in hoofdzaak het navolgende bevat:

„De commandeur zal zijne tusschenkomst verleenen bij de „vorsten van Gowa en Ternate om geene vijandelijkheden op „Boeton te plegen. Hij belooft Boeton tegen alle andere natiën „te beschermen. Daarentegen belooft de vorst de O.-I. Compie „tegen hare vijanden bij te staan; haar den alleenhandel te ver- „zekeren, en geen tollén van 's Compies schepen of goederen te „heffen. De godsdienst is vrijgelaten Twee sterkten, met eene „Nederlandsche bemanning zullen opgericht worden.”

Van dit contract werd mededeeling gedaan aan den sultan van Ternate en den 29 Augustus deszelfden jaars door de regeering te Batavia goedgekeurd.

Daarop volgde de verovering van Boeton door Allah-oedin in 1626. Onderhandelingen hierover hadden geen ander resultaat, dan dat Boeton zich meer bij Ternate en de O.-I Compie aansloot, vooral toen in 1653 eene aanzienlijke Makassaarsche vloot van honderd vaartuigen bestemd voor de Molukken door Arnold de Vlaming gedeeltelijk werd vernield, toen zij voor Boeton verzeilde.

In 1655 nu bracht Hasan-oedin eene vloot van 700 vaartuigen tegen dit land bijeen om te trachten zijn gezag te herstellen, zooals wij boven zagen.

Hoewel de Vlaming aan deze vloot een gevoelig verlies toebracht, kon hij toch niet beletten dat het land veroverd en de vorst genoodzaakt werd zijne vrijheid voor 888 kati goud te koopen, hetgeen niet weinig bijdroeg om zich nauwer bij Ternate aan te sluiten. Bij die gelegenheid was het, dat de bemanning der Nederlandsche sterkte Djangan-kata haar in de lucht deed springen in plaats van over te geven.

Eindelijk gelukte het aan den Raad extraordinaris van Indië W. van der Beek den 28 December dezes jaars een contract met den vorst van Makassar te sluiten dat den 2 Februari 1656 werd bevestigd en in hoofdzaak op het navolgende neerkwam :

„De op Ambon aanwezige Makassaren en Mahomedanen mogen terugkeeren. De Koning vermag al zijne uitstaande schulden op Ambon te doen invorderen. De wederzijdsche gevangenen zullen uitgeleverd worden. 's Comp. vijanden zullen des Konings vijanden niet zijn. De Comp. zal zich buiten de geschillen der Makassaren houden. De Comp. zal alle onderdanen van den Makassaarschen Koning mogen nemen, die zij in de vaart op de Moluksche eilanden aantreft.“

Op grond van deze laatste bepaling tastte de Vlaming in het laatst van 1656 de Makassaren bij het eiland Amblauw aan waar zij bezig waren met smokkelen en bracht hun een aanzienlijk verlies toe.

Het bleek echter spoedig dat Hasan-oedin zich niet door het nieuwe contract gebonden achtte; weshalve na eene laatste doch vergeefsche poging in 1659 van den opperkoopman Willem Basting, besloten werd den oorlog op Makassar zelf over te brengen.

Tot dat einde verscheen in 1660 eene vloot van 22 schepen, 3 galjooten en 8 sloepen met 1064 Europeesche en 1700 hulptroepen onder Van Dam en Truijtmán. Na de vermeestering van zes portugeesche vaartuigen door twee fluitscheepjes in 't gezicht van Makassar werden de sterkten Panakoekang en Grisé stormenderhand genomen en Hasan-oedin tot een wapenstilstand genoodzaakt. Karaeng Poppo werd daarop door dezen naar Batavia afgezonden om over den vrede te onderhandelen, die den 19ⁿ Augustus gesloten werd, hoofdzakelijk inhoudende :

„De vorst ziet af van zijne aanspraken op Boeton en Menado, zijnde eigendommen van Ternate. Hij zal zich niet bemoeien met de zaken in de Molukken, De vaart op deze eilanden blijft verboden. De Ternatanen, Tidorezen en Batjanders mogen niet

„zonder pas op Makassar handel drijven. Handhaving van
 „’s Comp. monopolie in de Molukken. Verbod aan de Makassar
 „om op Timor, Solor en daarom heen liggende eilanden te
 „handelen. De Portugezen zullen van Makassar worden geweerd
 „met verbod zelf er handel te komen drijven. De overloopers
 „zullen worden uitgeleverd. Vrije handel van de O. I. C. op
 „Makassar. Eigen rechtspleging der O. I. C. voor hare onderdanen
 „op Makassar. Geschillen met de Makassarers zullen door weder-
 „zijdsche gecommitteerden behandeld worden. De Portugezen
 „dragen de kosten van den oorlog zoomede de schade wegens
 „het afloopen van ’s Comp. loge. De sterkte Panakoekang blijft
 „tot naleving der voorwaarden in bezit der O. I. C.”

Gedurende het verblijf van Karaeng Poppo te Batavia verbraken de Makassarers den wapenstilstand op raad van Karaeng Karoenroeng, later rijksbestuurder van Gowa en begonnen zich te versterken. Daartoe werden duizenden in slavernij verkeerende Bonieren geprest een kanaal te graven om Panakoekang van den vasten wal af te scheiden. De Makassaarsche dwingelandij moede, grepen zij deze gelegenheid aan om onder aanvoering van Aroe Palakka, Daeng Pabali, Toballa en andere prinsen en edelen, de wijk naar het binnenland te nemen, waar de vorst van Soppeng — hun bloedverwant — zich met hulp-troepen bij hen voegden. Zij werden echter den 21 September verslagen door Karaeng Soemana en Karaeng Karoenroeng, gesteund door de Wadjoreezen en Toballa, gevangen genomen, den 11 October met nog 269 anderen ter dood veroordeeld. De meeste edelen vluchtten daarop over Tanabéroë (Zuidkust reg. Bira afd. O. D.) naar Boeton waar zij met den vorst een verbond sloten, waarvan kennis werd gegeven aan Ternate die het bekrachtigde.

Nog voor het einde van het jaar 1660 verschenen te Makassar Sultan Mandarsjah van Ternate vergezeld door Pieter Bitter om over het bezit van Boeton te beraadslagen en de commissaris Jacob Cauw om eenige nadere punten van den vrede te regelen. Het contract van 19 Augustus werd daarop den 12 December aangevuld met de navolgende bepalingen:

„dat de vorst afziet van alle pretentien op de O. I. C., dat
 „hij zich niet zal bemoeien met de rijken Ternate, Tidore en
 „Batjan of hunne onderhoorigheden, terwijl de O. I. C. hetzelfde
 „zal betrachten ten aanzien van Makassar; dat hij de loge op
 „nieuw en op eigen kosten zal doen opbouwen, waarin voortaan

„negen Europeanen zullen verblijf houden. De Portugeezen „moeten binnen één jaar van Makassar vertrokken zijn en de „sterkte Panakoekang zal in handen der O. I. C. blijven tot „alles geregeld is.

De overwinning te Makassar behaald, de eerste stap tot de geheele vernedering en onderwerping van Gowa, had ons overwicht en daarmede onzen invloed duurzaam op het schiereiland van Zuid-Celebes gevestigd. Vol vertrouwen riep derhalve de Soppengsche prins Aroe Patoetje, namens de benarde Bonische uitgeweken edelen, de hulp der O. I. Comp. tegen de Makassaren in.

Ongezocht, doch alleen door den loop der gebeurtenissen, geraakte de O. I. C. alzoo aan het hoofd van een bondgenootschap, waarvan de bestanddeelen, hoe verschillend in taal, zeden, gewoonten en belangen, toch eensgezind waren in hunnen haat tegen Gowa's hoogmoed en dwingelandij. In 1663 werd toen Aroe Palakka door de O. I. C. als hoofd der uitgewekenen erkend.

Hierover verstoord, brak vorst Hasan-oedin in 1665 den vrede door eenen aanval op de bezittingen der bondgenooten.

De rijk beladen schepen de Walvisch en de Leeuwin, behoorende tot de retourvloot, komende van de oostersche provinciën en gestrand op de Noordkust van het reg. Tanete (Saleijer) en op Poe Dowang (straat Saleijer) werden afgeloopen en de bemanning vermoord. Tevens was het Nederlandsche opperhoofd van het kantoor te Makassar verplicht wegens mishandeling de vlucht te nemen.

De Ternataansche sterkten op de Soella's werden afgeloopen en de inwoners in slavernij weggevoerd.

Eindelijk werd Aroe Palakka van den sultan van Boeton, bij wien hij de vlucht had genomen, opgeëischt, maar natuurlijk geweigerd.

Eene geduchte vloot van 700 vaartuigen met de noodige troepen, bijeengebracht voornamelijk uit de cijsnbare landen, stak den 23 October 1666 onder aanvoering van Karaeng Bontomaranhoe in zee met het driedelige doel Boeton te tuchtigen, den Soella-archipel opnieuw te bemeesteren en de O.-I. Compie in de Molukken „hare kostelijke oostersche provinciën“ aan te tasten.

Den 19 December daarop verscheen de admiraal Corn. Speelman te Makassar, met eene vloot van 13 schepen en 800 man zoo Europeesche als inlandsche troepen, om voldoening te eischen

voor het afloopen der Soella-eilanden en de moorden op de Hollanders. Vorst Hasan-oedin weigerde hieraan te voldoen, weshalve hem den oorlog werd verklaard.

Toen men het vertrek der Makassaarsche vloot naar Boeton vernam, werd terstond daarheen koers gezet, onder weg Bontain en de Toerateya-landen, de „spijskamer“ van Makassar naar men meende, verwoestende.

Hevig was men reeds te Boeton in het nauw gebracht, toen de admiraal den 31 December daar verscheen en den 1st Januari 1669 de baai binnen liep. Glansrijk was de overwinning toen bevochten, gevolgd door de overgave op genade of ongenade van de gansche Makasaarsche vloot en hare bemanning. Volgens het hiervan gemaakte contract, gesloten met genoemden Karaeng Bontomarannoe ¹ en de vorsten van Bima en Loehoe, in 't jacht Muiderberg ter reede van Bonggi op 't eiland Boeton, vielen o. m. 11000 menschen in handen der overwinnaars, waarvan de helft door de Compie op een onbewoond eiland tusschen Boeton en Pantjano werden gezet, beroofd van de eerste levensbehoeften ².

De daarop gevolgde gebeurtenissen zijn bekend. De vloot vertrok naar Ambon om hare krijgsmacht te versterken en den sultan van Ternate op te nemen om daarna de terugreis te aanvaarden via Boeton, waar Aroe Palakka en de sultan zich bij de hoofdmacht aansloten, en Bontain om kapitein Poleman met de hulptroepen, die door Boni getrokken waren, af te wachten. Te Galésong werden den 18 Augustus twee schansen genomen, waarbij de vorst van Mandar en de oudste zoon van

¹ Deze Karaeng Bontomarannoe maakte later met tal van uitgeweken Makasaren, een groot gedeelte van den Indischen archipel onveilig, vooral de noord- en oostkust van Java, verder Bali en Sambaoe (= Sumbawa). In de miss. dd. Makassar 11 Dec. 1675 gericht aan Ant. Hurd, Goev. der Molukken lezen wij daaromtrent: Aan den kapitein Jan Fransz is last gegeven om na afdoening der zaken op Bima enz. met 't jacht Corea over Java's noordkust naar Batavia te gaan, en gerecommandeert alle vlijt en ijver aan te wenden om de uitgeweken Makasaren, waar dezelve kunnen gevonden worden, afbreuk te doen enz. Deze bunden staande onder bovengenoemden Karaeng, hadden de beschikking over circa 100 vaartuigen, waarmede zij Passoeroean aanvielen, plunderden en verbrandden, maar te Grisee werden afgeslagen met achterlating van verscheidene dooden, waaronder twee hunner aanvoerders. Een nieuwe aanval op Grisee gelukte met dat gevolg, dat het, zoomede het omliggende landschap, geheel geplunderd en verwoest werd.

² „om daar van honger te sterven“ voegt Valentijn er bij. Makassaarsche zaken 3de Hoofdst.

Karaeng Lingkes sneuvelden, waarna de vloot een weinig noordwaarts het anker liet vallen tegenover de kampong Barombong of Bongaija. Hier ondervond men meer tegenstand, zoowel wegens de talrijke door den vijand in het bosch gegraven kuilen, ten einde den opmarsch der troepen en den doortocht van het geschut te bemoeilijken, als wegens de „capitale pagger” in het naburige bosch „op een musketschot van Barombong” onder bevel van Karaeng Lingkes.

De vrees voor 's Compies wapenen was zoo groot, dat, toen de aanval op de sterkte nabij Bata-Bata ¹ werd ondernomen, de vijand, met den zoon van Karaeng Poppo aan het hoofd, overhaast de vlucht nam, de plaats met een aanzienlijken buit in handen der overwinnaars latende ².

Ten einde verder bloedvergieten te voorkomen, bood de opperbevelhebber een wapenstilstand van drie dagen aan, die ook werd gesloten, maar den 2 November 1667 op raad van den rijksbestuurder Karaeng Karoenroeng werd afgebroken.

Nagenoeg tegelijkertijd boden de vorsten van Bankala en Laijo ³ hunne onderwerping aan, — de eersten die van Gowa afvallig werden — den 7 November gevolgd door de verovering der sterkte te Barombong door de kapiteins Dupont en Jonker met de hulp van Aroe Palakka. Tevens kwamen ongunstige berichten omtrent het succes van Gowa's bondgenooten in de vorstenlanden, vooral Lamoeroe, dat de hulp der O.-I. Compie inriep.

Dit alles, gepaard met de groote schaarschte van voedingsmiddelen, die zich begon te doen gevoelen, was oorzaak, dat vorst Hasan-oedin, ten einde raad, een wapenstilstand van tien dagen voor het gansche land verzocht. Blijkbaar was het hem niet te doen om zich te verootmoedigen, maar nieuwe strijdkrachten te verzamelen, weshalve hem slechts drie dagen werden toegestaan.

Daarna werd op 's Compies grond te Barombong den 18 November 1667 de „profitable en glorieuse” vrede gesloten,

¹ De tegenwoordige kampong Batoe-Batoe in het reg. Galésong.

² Onder den buit telde men o. a. 400 buffels, zoodat één voor 6 à 8 schellingen te bekomen was (Journael of kort verhael van Makassar in de jaren 1666—69. Uitgegeven te Amsterdam door Marius Doornineck. Vergelijk ook Valentijn, Mak. zaken, 3e Hoofdstuk.

³ Oude benaming voor het tegenwoordige reg. Binamoe in de Toerateyalanden.

bekend onder den naam van het Bongaaische contract, waartoe ook Karaeng Linkes en Karaeng Tello toetraden ¹.

Dit stuk, den grondslag van ons gezag in deze gewesten, is genoegzaam bekend om hier zelf in extenso een plaats te geven. ²

Betreffende Saleijer komen daarin twee artikelen voor, en wel: Art. 3: „Dat aan handen van de Compe zullen over-
„geleverd en gerestitueerd worden alle scheepsgereedschappen,
„kanonnen, contanten en andere goederen, geene uitgezonderd,
„welke uit 't schip de Walvisch, op Saleijer en 't jacht de
„Leeuwin op Poe Dowang verongelukt, geborgen en tot nog
„toe aan de Compe bevonden komt te worden niet weder
„gegeven te wezen, blijvende niettemin eigen aan de hoog
„gemelde regeering van Makassar zoodanige 8 stukken ijzer
„kanon, als van de Walvisch hier berusten, indien blijke dat
„de Compe daarvan met 4000 ridders ten jongsten aanwezen
„van den commissaris Cauw is voldaan;” Art. 17: „Ook
„zullen aan den Koning van Ternate wedergeven de geroofde
„mensen van de Soella's enz. enz., verklarende op dezelve
„eilanden geene pretentie te hebben of te houden, nevens die
„oprechtelijk renuncieerende, ten behoeve van gemelden Koning,
„van alle gepretendeerde eigendom op de eilanden Saleijer en
„Pantjano enz. van ouds de kroon van Ternate in eigendom
„en dewelken de hoogst gemelde regeering van Makassar op-
„rechtelijk afstaat, belovende nimmer meer na dezen de Koning
„van Ternate daarin te turbeeren.”

De vrede was echter niet van langen duur, want reeds in April 1668 werd hij door de Makassarren verbroken door het afloopen van twee vaartuigen, weldra gevolgd door den afval van Karaeng Lingkes en Karaeng Tello.

Daarbij brak in 't voorjaar 1668 eene zware epidemie uit, waaronder de onzen veel leden, hetgeen den toestand op Makassar inderdaad zeer hachelijk maakte. De sterfte was zoo groot, dat in de maand Mei meer dan honderd mdnschen door den dood weggerukt en de anderen meerendeels door de koorts geplaagd werden ³, terwijl in de maand Juni geen 50 gezonde soldaten aanwezig waren en er 125 stierven, zoodat 5 tot 7 sterfgevallen

¹ Blijkens missive dd. Makassar 2 Dec. 1667 had „de gansche oorlogsverrichting van deze commissie eerst op Boeton en nu hier, niet boven 80 dienaren gekost, die door 't geweer der vijanden zijn gesneuveld.”

² Zie Valentijn Mak. Zaken, 4e hoofdst.

³ Gerrit Vermeulen's O. I. Voyage.

daags volstrekt niets zeldzaams was. De opperbevelhebber zelf moest met het jacht Hoogland eenigen tijd in zee steken om verandering van lucht te zoeken.

In afwachting der hulp van Batavia ontboden, moest de oorlog met de meeste geestkracht en volharding zich bepalen tot de verdediging van hetgeen men bezat, waartoe zelfs „alle „boekhouders, adsistenten, chirurgijns, kranken-bezoekers als „militairen tot bewaring van ons nieuw kasteel“¹ werden aangewend.

Geen wonder dan ook dat Makassar in dien tijd te Batavia „de vleeschbank“ genoemd en er aan gedacht werd het te verlaten. Doch ook aan 's vijands zijde hadden epidemie en hongersnood aanzienlijke offers geëischt. Een ooggetuige verhaalt het navolgende daarvan:² „De lucht was ganschelijk besmet „door de doode lichamen dergenen, die van honger gestorven „waren en die men overal in 't veld vond liggen. Ja de honger- „snood was onder de Makassaren zoo groot, dat velen van hen „zich aan ons kwamen overgeven en zeiden, dat wij alles, dat „wij begeerden, met hen zouden doen, zoo men slechts rijst „aan hen gaf te eten; in voege dat degenen, die slaven konden „voeden, zooveel konden bekomen als zij begeerden. Alle vrije „indianen hadden hun rantsoen aan rijst zooveel als wij en zij „waren wel en gezond, vermits zij daartoe gewend waren.“

Na de aankomst, in 't najaar 1668, eener versterking van 375 man met de schepen Damiate, 't Raedhuis en Wiltenburg, werden de krijgsoperatiën met kracht hervat. Belegerd en in 't nauw gebracht in zijne residentie, de geduchte sterkte Sombopoe, bleef vorst Hasan-oedien toch hardnekkig den vrede weigeren, welke hem werd aangeboden, weshalve den 17 Juni 1669 tot de bestorming werd overgegaan, den 24 Juni bekroond door de inname van het „groot koninklijk hof- en hoofdkasteel.“³

Daar nu deze plaats beschouwd werd als „een voorburg van de kostelijke oostelijke provinciën“ vond de regeering te Batavia het goed voor deze „heerlijke victorie“ bij schrijven dd. 26 December 1670 jaarlijks op dien dag een algemeenen dank-, vaste- en bededag te bevelen.

¹ Bondig verhaal van den oorlog tusschen de O. I. Compe en de Koning van Makassar in 1669. Uitgegeven te Leiden bij Johannes van der Brugge.

² Gerrit Vermeulen's O. I. Voyagie.

³ Eene zeer fraaie groote prent, de inname van Sombopoe voorstellende, bevindt zich op het rijksarchief te 's Hage.

Het Bonggaïsche contract werd daarop met enkele bepalingen aangevuld, den 17 Juli beëdigd door de gezanten der vorsten van Gowa, Tello en Sanraboni, den 2 Augustus door vorst Hasan-oedin zelf en zijn rijksbestuurder Karaeng Karaenroeng en den 29 September door den vorst van Sanraboni.

Tot belooning zijner inderdaad zeer gewichtige diensten ontving Aroe Palakka de landschappen Bontain aan de zuidkust en Bontawalla nabij Makassar, dit laatste om er verblijf te houden, benevens een maandelijksch inkomen van 200 rijksdaalders, eenige eereteekenen en een medaille.¹

Keeren wij thans tot Saleijer terug. Na de vlucht van Aroe Palakka over Tanabêroe naar Boeton had Réwangang, zoon van den vorst van Balaboelo, zich met eenige volgelingen bij hem gevoegd en sedert een trouw bondgenoot zoowel van hem als van de Compe getoond, door dien vorst zelfs op zijnen tocht naar Sumatra's westkust te vergezellen. Ook zijne vrouw en kind bevonden zich bij hem, maar op zijn terugreis naar Makassar liet hij hen, met het oog op de aanstaande gebeurtenissen, te Batavia achter bij de vrouw van Aroe Palakka en haar gevolg.

Wel moeten hem, evenals Aroe Palakka, zeer ernstige grieven of andere beweegredenen geleid hebben om zooveel trouw te toonen aan de O. I. Compe en op haar geheel zijne hoop gevestigd te hebben. Te vergeefs heb ik echter daarnaar gezocht; noch in de officieële stukken noch in Ligtvoets vertaling van het dagboek der vorsten van Gowa en Tello² heb ik iets daaromtrent vermeld gevonden; ook de overleveringen zwijgen ten eenenmale.

In de Saleijereesche kronieken staat echter opgeteekend, dat in het jaar 1065 A. M. op den 14 dag der maand Rêdjab — overeenkomende met 21 Mei 1655 — Sultan Mohamad Bakhar Saleijer beoorloogde.

Wie was nu die sultan? In dezelfde kroniek staat verder geschreven, dat hij den 23ⁿ der maand Moharrang 1081 A. M. overleed, welke datum samenvalt met den 12 Juni 1670. Volgens Ligtvoets bovenbedoelde vertaling van het dagboek was dat

¹ Vermoedelijk werd hem nog bij het vertrek van Speelman diens partikuliere vlag vereerd waarin de woorden: „zo lang de zon en maen scheyne, zal d'E. Comp. met Boni vast vereenigt bleyve” en onder de twee handen, welke elkander vasthouden de woorden: „Door onze kragten bleyven de handen vast.”

Eene teekening dezer vlag — thans behoorende tot de rijksornamenten van Boni — komt voor in het Tijdschrift van het Bat. Genootschap, Dl. XV.

² Opgenomen in de Bijdragen van het Kon. Instituut, IVe Serie. Dl. 4.

juist de sterfdag van bovengenoemden Hasan-oedin Toewammé-nang-ri-balla pangkana, Koning van Gowa.

Het is ook deze vorst, die, volgens dezelfde bron, in het bovengenoemde jaar 1065 A. M. = 1655 A. D. op den 11 Djoemadilawal = 21 Maart naar Boeton vertrok van waar hij den 7ⁿ Redjeb = 14 Mei terugkeerde, na eene afwezigheid van 64 dagen gedurende welken tijd hij het eiland Tobeja in straat Tijoro veroverde.

Dit nu komt overeen met de Saleijereesche kroniek, die echter 's vorsten vertrek van Makassar drie dagen later stelt. Geen twijfel dus, dat Mohamad Bakhar een andere naam is voor Sultan Hasan-oedin die, van zijnen tocht naar Boeton terugkeerende, Saleijer tuchtigde. Om welke reden is niet bekend, maar zeker niet wegens het steeds toenemen van zijn gezag en invloed, ondanks, misschien ten gevolge van de aanwezigheid van zijn gunsteling te Gantarang. Ook moet niet vergeten worden, dat de berichten omtrent de herhaalde nederlagen der Makassaren in de Molukken en voor Boeton laatstelijk in 1653, door 's Comp^{es} vaartuigen, op hunne heen- en terugreis naar de Molukken op Saleijer vertoevende, overgebracht, wel geschikt waren om het vertrouwen in de macht en grootheid van het hooghartige Gowa bij de Saleijerezen aan het wankelen te brengen.

Welke landstreken door Hasan-oedin op Saleijer getuchtigd werden, is evenzeer onbekend, maar wegens de toetreding van Balaboelo's zoon Réwangang tot de verbonden Bonieren onder Aroe Palakka te Boeton, mag afgeleid worden, dat zij wel het gevolg daarvan geweest is.

Bij zijne terugkomst van Batavia met den admiraal Corn. Speelman, was Réwangang wederom getuige van de nederlaag der Makassaarsche vloot onder Karaeng Bontomarannoe te Boeton.

Toen nu de opperbevelhebber naar de Molukken vertrok om zijne vloot te versterken en den sultan van Ternate af te wachten, vertrok Réwangang naar zijn geboorteland Saleijer, hoogstwaarschijnlijk om in 's Comp^{ies} belang werkzaam te zijn.

Maar hoe vond hij Balaboelo veranderd!

Gantarang, de vertegenwoordiger van Gowa, had natuurlijk met smart den ondergang der Makassaarsche vloot te Boeton vernomen en het aandeel, dat Balaboelo's zoon, hoe gering ook, daaraan had, gepaard aan zijne overige diensten bij Gowa's vijanden, wekte zijnen toorn.

In zijn land terugkomende vond hij dit niet alleen geheel verwoest, maar zelfs zijn vader, den ouden vorst, en overige familieleden vermoord, terwijl zijne zuster en verscheidene zijner vrienden naar Makassar bij Karaeng Lingkes, Gowa's groot-gouverneur over Saleijer, als slaven waren overgebracht. Ter nauwernood wist hij zijn leven te redden door in het bosch te vluchten, waar hij geruimen tijd een hoogst ellendig en kommer-vol bestaan leidde.

In dezen toestand verscheen sultan Mandarsjah van Ternate onverwachts op Saleijer.

Dezelfde reden waarom Aroe Palakka met kapitein Poleman van de vloot en in de bocht van Boni geraakte, was oorzaak dat evengenoemde sultan op Saleijer terecht kwam, waar hij eenige dagen bleef op gunstiger wind wachtende.

Réwangang dit vernemende sloot zich terstond bij hem aan, en op zijne beurt verbrandde en verwoestte hij, met deze mach-tige hulp, eene groote menigte vaartuigen, woningen en „vis-schersnegorijen.”

Nog jong zijnde, daarbij vol moed, rap en snedig, verge-zelde hij den sultan van Ternate, hoewel zonder volgelingen en zonder eenig gezag uit te oefenen, gedurende den ganschen oorlog en bewees hem herhaaldelijk onschatbare diensten, vooral te Galésong en te Batoe-Batoe. Achtereenvolgens was hij ge-tuige van den val van het rijk van Gowa en de onderwerping van den „groot-gouverneur” Karaeng Lingkes, die zijne bloed-verwanten en vrienden in slavernij hield. Wegens zijne taal-kennis bediende men zich ook gaarne van hem als tolk.

Voor het sluiten van den vrede te Bongaija op 18 November 1667 waren de Saleijereesche hoofden, volgens oud gebruik nog door Gowa's vorst opgeroepen, om met hun volk aan de ver-dedigingswerken te arbeiden.

Weinige dagen na hunne aankomst, vernemende dat de vrede reeds gesloten was, staakten zij het werk om met hun volk ten spoedigste over land naar Boeloekomba te vertrekken, van waar zij zich naar Saleijer lieten overzetten. Slechts I Atting, vorst van Poetabangoen, bleef om zijne opwachting bij sultan Mandarsjah te maken, zijne hulde en onderwerping aanbiede, met belofte zijn getrouwe onderdaan te zullen zijn en blijven.

Tevens verontschuldigde hij zich niet eerder gekomen te zijn, omdat hij eerst sedert twee à drie dagen de overdracht van

Saleijer aan Ternate vernomen had, tengevolge waarvan hij voortaan geheel vrij zoude zijn van den koning van Gowa en zijne rijksgrotten.

De O.-I. Compie zelf beschouwde echter den afstand van dit eiland aan Ternate als niet van langen duur, want reeds den 1ⁿ Dec. 1667 schreef de opperbevelhebber met de kennisgave dat de forteresse Oedjoeng-Pandang in Rotterdam was herdoopt en sprekende van zijn aanstaand vertrek naar Bontain om daar orde in den toestand te brengen: „t is er op aangezien om op Bontain radja Palakka neer te zetten en daar van wegen de Compie een resident te stabileeren, een plaats zoo gereed voor de gaande en komende schepen naar de oost, dat het een lust is en ook dan een teugel voor de Makassaren; in zulk geval zal men die van Toerateija verbinden en ook die van Saleijer trachten te obligeeren alleen daar haar behoeften te gaan koopen, zullende om de verafgelegenheid van Ternate, *dat eiland wel meest onder 's Compies bewind moge blijven.*”

Ten einde zoo spoedig mogelijk gevolg te geven aan art. 17 van het Bongaaische contract werd toch den 24 December 1667 besloten genoemden Réwangang, thans in zijns vaders plaats aangesteld als vorst van Balaboelo, naar Saleijer te zenden met des sultans chialoupe Totjabo onder den kimelaha Tobona, vergezeld door den vorst van Poetabangoen en den gnossa maniero malito. Hem werd een brief medegegeven aan de verschillende vorsten op Saleijer en Kalaoe, waarin hun van de verandering der opperheerschappij werd kennis gegeven.

Den 11 Februari 1668 kwam Réwangang te Makassar terug met den broeder des vorsten van Poetabangoen — Bawang geheeten — en diens neef zekeren Adoe, oom van Bontobangoen, berichtende dat naar aanleiding van bedoelden brief, de navolgende hoofden hunne onderwerping aan de Compie en den sultan van Ternate aanboden als:

Bontobangoen, „zijnde de voornaamste en wel de considerabelste op 't gansche eiland, verder Boeki, Barang-barang, Bontoboroso, Batamata en Tanete.

Wat Gantarang betreft, na het afloopen der schepen de Walvisch en de Leeuw in 1665, waarin hij vermoedelijk ook de hand had, kon het drijven en werken van dien geslepen diplomaat nergens anders op gericht zijn, dan te trachten het eiland Saleijer voor zijnen opperheer en weldoener den vorst van Gowa te behouden en art. 17 voornoemd tot een doode letter te maken.

Als zoodanig dienen beschouwd te worden zijne pogingen om met de drie vorsten van Saleijer die volgens overlevering en in het oog der bevolking als de voornaamste golden, namelijk: Bontobangoen, Boeki en Lajjolo, een verbond te sluiten, natuurlijk ten behoeve van Gowa.

Bij den eerste moest hij, wegens de tusschenkomst van Réwangang, van zijne pogingen afzien. Evenzoo bij Boeki, niet-tegenstaande diens geïsoleerde ligging in het noordelijk deel des lands, tengevolge waarvan hij in mindere mate op den steun kon rekenen van zijnen neef, den vorst van Bontobangoen, maar vooral van den eersten vriend en trouwen bondgenoot der Compie en den sultan van Ternate. Over zijne weigering gebelgd en misbruik makende van evengenoemden toestand, daarbij zich nog de hoogste gebieder op Saleijer wanende, legde Gantarang hem eene boete op, volgens het handschrift bedragende 110 katti goud, 100 tjinde's ¹, 100 derakangs, 100 serasa's, 100 Saleijereesche kains voor vrouwen, sombaijang Gowa genaamd, 100 karbouwen, 100 geiten, 100 lambings ², 100 blaasroeren, 100 senderaks en 100 krissen. Binnen welken tijd deze exorbitante boete moest opgebracht worden, staat niet beschreven, maar alleen dat alles behoorlijk werd opgebracht, uitgezonderd 7 katti, 7 tai goud, welke hem bij wijze van gunst werden kwijtgescholden mits een verbond van eeuwige vriendschap sluitende, hetgeen ook plaats had ³.

Het gelukkigst slaagde Gantarang bij Lajjolo, met wien hij, volgens het handschrift, den 14 Januari 1668, dus kort voor de hernieuwing van den oorlog te Makassar, te Apaloka ten huize van den inlander Taniapa een verbond van vriend- en broederschap sloot ten behoeve van Gowa.

Dit verbond, door hadji Lamoeroe in geschrift gebracht, werd door beiden beëdigd onder aanroeping van den toorn van Allah over hen en hun nageslacht, indien zij van hunnen opperheer den vorst van Gowa mochten afvallig worden.

Lajjolo's voornaamste onderhoofd, de glarang van Bontoboroso, achtte zich daardoor niet gebonden, maar viel den nieuwen

¹ Zijden slendang of sjaal door vrouwen gebruikt.

² Soort van ledikant in 't boeg. *pantasa* geheeten.

³ Volgens het H. S. zou Sitambana de naam van Boeki's vorst zijn, maar dit is een anachronisme, want volgens de notities van Corn. Speelman en de contracten met de Saleijereesche hoofden dd. 25 October 1669 en 16 October 1675 heette hij Sanrima.

opperheer toe, hetgeen de aanleiding werd tot de latere scheuring van het rijk.

Was de O.-I. Compie bekend of niet met dit verbond? Het laatste schijnt het geval geweest te zijn, althans in de officieële stukken leest men niets daaromtrent. Gaarne willen wij dit aannemen, daar anders vele handelingen der bestuurders te Makassar ten eenenmale onbegrijpelijk zouden zijn, getuigende van verregaande onvoorzichtigheid en het hooge spel dat met de belangen der bevolking gespeeld werd.

Bij hunne terugkomst meenden Réwangang en zijne medgezellen nog zeker te weten, dat Karaeng Lingkes hen herhaaldelijk soeroewans had toegezonden, doch wisten niet met welke bevelen. Die beide opperhoofden hadden echter verklaard de Compie noch den Sultan van Ternate ooit tot hun hoofd te willen erkennen, van welk besluit zij hun gewezen „groot gouverneur” hadden kennis gegeven. Deze, hierover door den opperbevelhebber ondervraagd, ontkende evenwel alles zoo bepaald mogelijk.

Ook de beide Kadiëngs, staande onder één vorst, verklaarden ronduit met de Compie en den Sultan van Ternate „niets te doen te willen hebben” maar zich te willen houden aan de bevelen van Aroe Palakka. Tot dit besluit waren zij gebracht door zekeren Bonier Sibodo geheeten, die voorgaf daartoe door zijnen vorst gelast te zijn.

Réwangang en zijne medgezellen meenden echter den opperbevelhebber te moeten waarschuwen, dat hierbij wederom Karaeng Lingkes in het spel was en dat, indien de vorst van Kadiëng, een familielid van Gantarang, met den laatste en Laijolo verbonden was, deze drie volstrekt niet te vertrouwen waren en nog veel moeilijkheden veroorzaken zouden.

Reeds nu had Laijolo hem, — Réwangang — pas erkend als vorst wederom gedreigd met totale verwoesting van zijn land, weshalve hij den opperbevelhebber om bescherming verzocht en tevens eene tegemoetkoming in rijst en sagoe voor zich en zijn volk, omreden zijn land nog niets opbracht. Beiden werden hem toegezegd en mitsdien den Sultan Mandarsjah in overweging gegeven daarin te voorzien.

Wegens de aanstaande vastenmaand duurde het tot 20 Maart 1668 eer er eene expeditie naar Saleijer zou vertrekken. Daartoe werd bestemd het fluitscheepje 't Velthoen, waarin voor rekening van den Sultan van Ternate, 60 lasten rijst uit de Handelaar werden overgeladen.

Op dien dag vertrokken hiermede genoemde Réwangang en de broeder des vorsten van Poetabangoen, terwijl tot bescherming van „onze vrienden” daarmede overgingen de Ternataansche kapitein Toeloebœ, de vaandrig Amérœu en de sergeant Tabane Mole met 40 Ternataansche en 20 Boetonsche militairen. Deze officieren waren daartoe uitgekozen, naar aanleiding van het verzoek van Corn. Speelman, om „daar te betalen geschikt volk „en goede zachtmoedige officieren, die 't volk niet overlasten” terwijl het van den kapitein Toeloebœ in 't bijzonder gold, dat hij was „een van den civielsten slag.”

De vaandrig overleed nog voor zijn vertrek of wel kort na zijne aankomst en werd vervangen door zekeren Dervees.

Tevens werd het bestuur vastgesteld, dat den Sultan zou vertegenwoordigen, nam.: „de gnossa maniero malito — die zich nog te Saleijer bevond — „als resident in den naam des Konings; „de kapitein Toeloebœ, als hoofd over de militairen; de vaandrig „Dervees, zijnde deselve segnadie gemacnorre; de sergeant „Tabane Mole, de cassise segnadie, dewelke vijf personen de „raadspersonen bij voorvallende gelegenheid zijn.”

Zij hadden in last op de meest geschikte plaats in de bocht van Bontobangoen, voorloopig met de hulp der bevolking, een kleine sterkte op te richten; toe te zien hoe de verschillende partijen in 't land zich zouden gedragen, met aanbeveling om de halstarrigen tot gehoorzaamheid en vriendschap te vermanen en hun de noodlottige gevolgen van eenen oorlog voor te houden.

Om op alle gebeurlijkheden bereid te zijn moest de gezagvoerder van het vaartuig met zijnen bodem tot nader order voor Saleijer blijven liggen.

De bedoelde sterkte werd aangelegd in de onmiddellijke nabijheid van het verblijf des vorsten van Bontobangoen. Met opzet had men aan die plaats de voorkeur gegeven, daar Bontobangoen, de hoofdvorst was van het gansche eiland, terwijl nevens hem Gantarang, Lajolo en Tanete als de voornaamste werden beschouwd. Hoewel hoegenaamd geen gezag uitoefenende op de overige vorsten, werden zij toch geacht te zijn de „speellieden, daar de rest op dansen moeten”. Ook was men van ouds gewoon bij het bespreken van algemeene belangen bij Bontobangoen samen te komen, die dan altijd als leider der vergadering optrad.

Die sterkte nu bestond in een vierkant reduit met een zee-

en landpunt halfmaansgewijs, was redelijk sterk en lag in een „grachtje“ welke in den oostmoesson droog viel.

De oom van Bontobangoen, bovengenoemde Adoe, zeer goed de Ternataansche taal sprekende, was te Makassar achter gebleven, omdat men van zijne kundigheden wenschte partij te trekken.

Den 3ⁿ April bracht hij voor den opperbevelhebber de vorsten van Tanete, Batamata en Onto, die met nog een glarang van Batamata, hoogstwaarschijnlijk van Saloe, dertien dagen geleden in een „tjingang“ van Saleijer naar Bontain vertrokken, verder de reis over land voortgezet hadden.

Zij deelden mede dat twee Bonieren, bovengenoemde Sibodo en Ragaai in hun land komende, namens Aroe Palakka de inwoners niet alleen veel overlast gedaan, maar hen ook aangespoord hadden zich niet te onderwerpen noch aan de Compie noch aan den sultan van Ternate, want dat zij dan zouden zijn „arm en miserabele slaven“ maar dat zij zich moesten stellen onder Boni, waardoor zij hunne vrijheid zouden verkrijgen.

Tevens verklaarde Sibodo, namens Aroe Palakka, hen allen van de regeering vervallen, benoemde daarop zich zelf tot vorst van Batamata en zijn makker Ragaai tot hoofd van Saloe of Tana-taloeija d. w. z. tot hoofd der drie bondgenootschappelijke bergdistrikten; verder zekeren I Atta tot opperhoofd van Onto en nog een ander over Tanete. Dit alles ging gepaard met het heffen eener aanzienlijke schatting, die men zich haastte op te brengen, vol vertrouwen in hunne zending.

Spoedig kwam men echter tot de treurige ontdekking met een paar bedriegers te doen te hebben, omtrent wie men werd ingelicht door Aroe Saotéri (?) en Toe-Soenrawa door Aroe Palakka werkelijk afgezonden, om de te Saleijer aanwezige Bonieren op te roepen.

De reeds aan Sibodo en zijne handlangers opgebrachte schatting werd derhalve terstond opgeëischt; doch slechts voor een gedeelte teruggegeven aan Batamata.

Van deze schoone gelegenheid trachtten nu de beide Bonische ana-karaengs gebruik te maken, om hetzij met of zonder voorkennis van hunnen vorst, hoewel het eerste meer dan waarschijnlijk was, het eiland Saleijer onder Bonische heerschappij te brengen. Daartoe gelukte het hun niet alleen de vorsten van Tanete, Batamata en Onto, maar ook die van Gantarang en zijn vriend Laijolo te overreden hen naar Makassar te ver-

gezellen, ten einde hunne hulde en onderwerping aan Aroe Palakka aan te bieden; de laatsten lieten zich door zekeren glarang Mangoe vertegenwoordigen.

Reeds hadden zij hunne geschenken, bedragende drie tai ongemunt en 4 tai gemunt goud of totaal 160 maas, benevens twee zijden „patholen“ en een „soerassa“ aangeboden, toen zij door bovengenoemden Adoe voor den opperbevelhebber werden gebracht, waardoor de plannen der Bonische prinszen werden vrijdeld.

Onbekend met de onthullingen der Saleijereesche opperhoofden, naar aanleiding waarvan zij opgeroepen en ondervraagd werden, bekenden zij, in tegenwoordigheid van Aroe Palakka, niets gedaan te hebben dan op zijnen last, hetgeen die vorst pertinent ontkende.

In een particulier gesprek met Corn. Speelman bleef hij wel is waar zijne verklaring volhouden, maar bewees tevens voldoende, dat hij getracht had van de gelegenheid te profiteeren om het eiland, in het belang der Compie tot zich te trekken, om reden voor haar daarop „wel wat te vinden was“ en voorgewende niet geweten te hebben, dat de Sultan van Ternate in het bezit daarvan zou worden gehandhaafd.

Reeds eenigen tijd te voren hadden onze trouwe bondgenooten op Saleijer den opperbevelhebber gewaarschuwd, dat de Makassaren den vrede „door inductie van Karoenroeng, niet meenen „langer stand te doen, als tot tijd en wijle, dat zij hare gelegenheid en kans, 't zij met overval of anders, dachten schoon „en klaar te zijn.“

De oorlog brak dan ook werkelijk uit in de eerste dagen van April. Daar men de krachtdadige hulp van Aroe Palakka nog te zeer behoefde, werd goedgevonden met zijne evenbedoelde verklaring genoegen te nemen. De Saleijereesche vorsten en hunne gemachtigden werden toen den 15^{en} April „onder solemneelen „reed op den Alkoran aan de Compie en den Koning van Ternate „verbonden“; daarna door den Sultan Mandarsjah elk met „wat moois“ begiftigd, vervolgens met een inlandsch vaartuig huiswaarts gezonden onder geleide van Bontobangoen's oom Adoe en Jntjé Soutou of Souton Sabandar des Sultans van Ternate, met de belofte de onrustige bevolking terstond naar hunne woonplaatsen terug te zenden en binnen kort met hun gansche gezin te Makassar te komen, elk minstens 100 weerbare mannen medebrengende, ten dienste der Compie en den Sultan van Ternate, hun nieuwen opperheer.

Voor dat doel werd tevens 't Velthoen met 20 soldaten onder een vaandrig naar Saleijer gezonden om hen te convoyeeren, indien zij met hun volk opkwamen.

Alzoo moesten Gantarang en zijn bondgenoot Laijolo, in strijd met hun duren eed te Apaloka, niet alleen toezien, dat hunne landslieden, die zij zoo gaarne in 't belang van Gowa hadden willen winnen, strijdkrachten leverden aan Gowa's vijanden, maar ook dat zij zelven verplicht zouden zijn hun voormaligen weldoener en opperheer te beoorlogen. Dat was te veel gevergd.

Geen wonder dat zij beiden, maar vooral Gantarang, alles aanwendden wat in hun vermogen was, niet alleen om het doel der Compie en van den sultan van Ternate te verijdelen, maar zelfs de hoofden, ook de trouw geblevenen, tot afval te bewegen en bij gedeeltelijke mislukking hunner pogingen de laatsten daarbij zooveel mogelijk in 't nauw te brengen.

In hunne pogingen werden zij niet weinig gesteund door eenige „koningskinderen“ — ana-karaengs — expresselijk van Makassar overgekomen, die namens onzen aartsvijand Karaeng Karoenroeng, door leugens, beloften en geschenken maar hoofdzakelijk door het verspreiden van het valsche gerucht dat 's Compies gansche macht verslagen was, veel onrust stookten en alle goedgezinde vorsten bewogen wederom de zijde van Gowa te kiezen, uitgezonderd de brave, oprecht trouwe Balaboelo, zoomede Bontobangoen, diens neef den vorst van Boeki en Onto.

Toen nu van 't Velthoen geen tijding kwam en hij, naar men meende, te lang wegbleef, werd des sultans chialoupe Roema tiga met diens schrijver Boelentji den 2^a Mei daar heen gezonden om naar den stand van zaken onderzoek te doen. Drie dagen later kwam hij te Makassar terug met het genoemde fluitscheepje en den ternataanschen sabandar, rapporteerende, dat de drie juist overgebrachte vorsten, terstond van hunnen eed afgeweken, hem zelfs geweigerd hadden in hun land toe te laten.

Dit was de voorbode van slechter tijdingen.

Den 13^a Juni bracht de broeder van evenbedoelden sabander, vergezeld door een te Bontobangoen woonachtigen glarang van Onto en den vorst van Boeki in eigen persoon het bericht, dat alle opperhoofden van Saleijer, uitgezonderd die van Balaboelo, Bontobangoen en Onto, zich bij Gantarang en Laijolo hadden aangesloten tegen de Compie en den sultan

van Ternate en dat het land des eersten, wien zij den grootsten haat toedroegen wegens zijne ongeevenaarde trouw, wederom totaal was verwoest, reden waarom hij met zijn volk de vlucht genomen had naar de „moluksche paggar dicht onder Bontobangoen.“

Moge de daad van Boeki terecht aangemerkt worden als een bewijs van getrouwheid, onwaarschijnlijk is het niet, dat de familieverhouding tusschen hem en Bontobangoen en van het huwelijk zijner dochter met Intjé Djanal, zoon van den tolk Intjé Adjies, indien het reeds plaats had, maar hoofdzakelijk de exorbitante boete, hem door Gantarang opgelegd, daarop niet zonder invloed zijn geweest.

Wat de sterkte te Saleijer betreft, zij verkeerde reeds in voldoende toestand van verdediging, vooral nadat zij met vijf kanonnen was bewapend, afkomstig van des sultans chialoupe, maar de ammunitie en de noodige manschappen ontbraken, weshalve Boeki ook namens de bevriende hoofden en den Ternataanschen kommandant Toeloeboe hierom verzochten, benevens een vaartuig tot assistentie.

Toen nu de berichten van den vorst van Boeki zich bevestigden, werd in het laatst der maand Juni besloten, het fluitschip 't Velthoen derwaarts te zenden de noodige ammunitie medenemende, met last het jacht de Zeehond, — kruisende tusschen Sanrabone en het eiland Tanakéké — mede te nemen, vergezeld door den vorst van Boeki en de chialoupe Roematinga des sultans van Ternate.

Tevens werd een brief medegegeven aan den koopman Cuylenburgh, in de hoop, dat men hem, op zijne terugreis van Boni, met 't Waterhoen voor Bontain zoude aantreffen, het bevel inhoudende zich oogenblikkelijk naar Saleijer te spoeden om te zien of „de zaken en gerezen révolte niet waren te redresseeren.“ Men zeilde hem echter mis, weshalve bij resolutie dd. 20 Augustus 1668 de Tonijn met den opperstuurman Peter Mol naar Boni werd gezonden om hem op te sporen, maar eveneens vruchteloos.

Wegens den zeer benarden toestand op Makassar, zooals wij reeds zagen, kon volstrekt geene meerdere machtsontwikkeling op Saleijer plaats hebben, weshalve besloten werd de zaken voorshands te laten zooals zij waren, totdat men de handen wat ruimer zoude krijgen. Te eerder ging men hiertoe over, omdat men zich te Saleijer genoegzaam verdedigd achtte en

onder bescherming der beide schepen lag, zoodat er geen onmiddellijk gevaar te duchten was.

De aanwezigheid der beide vaartuigen had evenmin de gewenschte gevolgen als de pogingen om met de hoofden der opstandelingen in aanraking te komen, hoe vriendelijk ook daartoe uitgenoodigd.

Wijders had men van den vorst van Boeki en zijne medgezellen vernomen aan welke schandelijke knevelarijen de Ternatanen zich schuldig maakten door zich, zoowel van hoofden als bevolking, meester te maken van alles wat tot hunne gading behoorde.

Teneinde hieraan een einde te maken, bestond het voornemen den Sultan van Ternate in overweging te geven zijnen Secretaris Majjude naar Saleijer te zenden om daarnaar onderzoek te doen. Dit voornemen kwam evenwel niet tot uitvoering, daar de opperbevelhebber zelf aangetast werd door de heerschende kwaad-aardige koorts, die zooveelen ten grave sleepten en hem noopten verandering van lucht te zoeken, waartoe hij met 't jacht Hoogland eenigen tijd in zee stak, zooals wij reeds weten.

Ter voorziening in het overgroote gebrek aan troepen vooral ook op Makassar, was de Hoogkaspel den 21 Julij naar Boeton gezonden, met last op zijne terugreis te Saleijer 20 à 30 personen af te zetten. Toen nu dat vaartuig den 10 September voor het hoofdkwartier te Mariso ten anker kwam, bracht hij het bericht mede, dat het geheele land Boeton in onrust verkeerde, zoodat niet meer dan 50 man te bekomen waren. Van eene versterking van het garnizoen te Saleijer was dus hoege-naamd geen sprake. Ingevolge zijnen last had de gezagvoerder het eiland toch aangedaan en toen vernomen dat de Tonijn daar nog niet verschenen was.

Uit een meegebracht schrijven der scheepsoverheden van 't Velthoen en de Zeehond, bleek tevens, dat hetgeen de vorst van Boeki en zijne medgezellen bericht hadden, volkomen juist was, nam. dat het schandelijke gedrag der Ternatanen geen geringe aanleiding tot het verzet was geweest, weshalve men een algemeenen afval der nog trouw gebleven vorsten met recht duchtte.

Gantarang, niet tevreden dien opstand verwekt te hebben, maar zich nog niet sterk genoeg achtende, wist de vorst van Bira (afd. O. D.) over te halen naar Saleijer over te steken en zich met zijne hulpbenden bij hem te voegen.

Deze nu, vereenigd met Tanete en Batamata, bedreigden de landschappen Onto maar voornamelijk Boeki, wiens vorst zich nog te Makassar bevond. Zijn gezin, zijn land en volk toevertrouwende aan de zorgen van den braven Réwangang van Balaboelo, kweet deze dappere jonge vorst zich uitstekend van zijne moeilijke taak, want niet alleen wist hij, gesteund door een detachement Ternatanen onder een vaandrig, het land te bewaren, maar het zelfs vrij wel te behoeden voor de verwoestende invallen der rebellen.

Na zijne terugkomst van Makassar bemachtigde Sanrima aan het hoofd van een troep „zijner landslieden onder haar eigen banier“ een groot gedeelte van Kadièng, daaronder de bergstreken Balaboetoeng en Siloka.

Wegens ongenoegzame macht kon hij evenwel niet beletten dat de opstandelingen op hunne beurt bezit namen van een groot deel van zijn gebied, dat zij geheel verwoestten en hem vervolgens zoo in 't nauw brachten, dat hij, vergezeld door slechts een dertigtal volgelingen, geruimen tijd zijn heil zocht in de redouté bij de Ternatanen.

Balaboelo maakte zich meester van een deel van Poetabangoen en verwoestte „met geen klein voordeel“ het overige.

Eindelijk veroverden hij en Bontabangoen gezamenlijk de landstreken Depa, Lalemang, Mapaloeka, Loera, Longkoija en Lantibongang op Gantarang.

Dank zij den moed, het beleid, meer nog de getrouwheid onzer vier bondgenooten, speciaal Réwangang van Balaboelo en Abdoel van Bontobangoen, werden de rebellen allerwegen geslagen, zoodat de opstand als bedwongen kon beschouwd worden en daarmede het gezag van den nieuwen opperheer hersteld zonder noemenswaardige tusschenkomst der Compie.

Het behoeft echter niet gezegd dat de meest vreesachtigen, beducht voor eene wraakneming der Ternatanen, naar elders de wijk namen.

Gedurende dezen binnenlandschen oorlog, in de officieële stukken de Karebosche oorlog genoemd, had er natuurlijk weinig of geene gelegenheid bestaan om het land te bebouwen ter voorziening in de behoeften der bevolking, terwijl de handel nagenoeg geheel stilstond.

Bij het naderen van den westmoesson des jaars 1668 deed zich derhalve, evenals te Makassar, eene groote schaarschte aan levensbehoeften gevoelen, die in de eerste maanden van

1669 zoo nijpend werd, dat de opperbevelhebber zich persoonlijk kon overtuigen, dat „boombladeren daar (Saleijer) zoowel als „hier (Makassar) onder den vijand de spijsen zijn voor arme „luiden; de stammen van pisangboomen worden bij de asta (?) „en de pitten van mangga's zoowel als de bolster of het kaf „van de padie bij de gantang verkocht; zonder rijst maken zij „dit toe en zijn blij dit nog te hebben; die sterk genoeg is „kapt de klappusboom onder den voet, en stampst het jonge „hart van den boom tot sagoe.”

Het werk der pacificatie werd daardoor zeer bevorderd, want gedreven door „pure honger en gebrek aan levensonderhoud „kwamen weldra de weerspannigen in onderwerping. Maar velen ook vluchtten uit het land, om elders een bestaan te vinden. Zoo bijv. vertrokken alleen uit Tanete circa 200 personen naar Loehoe, van waar zij, na afloop van den oorlog tegen Gowa, in 1669 door Aroe Palakka naar Boni werden overgebracht en gesteld onder 't opzicht van zekeren Paloero.

De trouw onzer bondgenooten werd dus wel op een harde proef gesteld, vooral Bontobangoen in de onmiddellijke nabijheid der redoute en Balaboelo zoo gehaat bij de overigen.

Hun positie was des te hachelijker en eischte inspanning van alle krachten, nadat hun verzoek om versterking moest worden geweigerd.

Met de Hoogkaspel toch hadden zij het verzoek gedaan om een garnizoen van Boegineezen.

Of zij hiermede een verwisseling dan wel een versterking van het Ternataansche beoogden is onzeker, maar onmogelijk is het niet, dat Aroe Palakka, gebruik makende van de hachelijke omstandigheden waarin de Comp^{ie} te Makassar en hare trouwe bondgenooten op Saleijer verkeerden, zich aldus een overwicht trachtte te verzekeren.

Daar het niet „gelegen” kwam aan dit verzoek te voldoen, daarbij vreezende, dat weldra over hen niet minder als over de Ternatanen zou geklaagd worden, kregen een twintigtal Boetonnezen, juist den 11ⁿ November per prauw aangekomen, den last zich naar Saleijer te begeven ter versterking van het garnizoen.

Wegens het naderend einde van den binnenlandschen oorlog was deze maatregel vrij wel nutteloos.

Toen nu blijkens het proces-verbaal dd. 12 September 1668 der expèrs, benoemd om naar den toestand der vaartuigen on-

derzoek te doen, de Zeehond, als niet meer zeewaardig, afgekeurd, en 't Velthoen, als door de worm aangetast, nagezien moest worden, kreeg de Hoogkaspel, krachtens resolutie dd. 16 September het bevel naar Saleijer te vertrekken ter vervanging der evengenoemde bodems, met opdracht tevens aan den gezagvoerder, om met de bevriende hoofden in goede verstandhouding te leven en op 't gedoente van de Ternatanen scherp te letten."

Dat het den opperbevelhebber bepaald ernst was de bevolking te beschermen en allen aanstoot te vermijden, bleek o. a. bij deze gelegenheid, toen de "provisioneele schipper" van 't Velthoen, den 20ⁿ October als stuurman te Makassar werd aangebracht, om zich voor den fiskaal te verantwoorden, wegens zijn wangedrag tegenover de Saleijereezen bij het waterhalen.

Dit feit was voor 's Compies gezag en invloed ontegenzeggelijk van overwegend belang, om reden daaruit — scherp afstekende bij het ongestrafte schandelijke gedrag der Ternatanen, — genoegzaam het streven duidelijk was, allen gelijk recht te doen wedervaren.

Nagenoeg te gelijkertijd — 24 October 1668 — schreef de opperbevelhebber naar Batavia dat, indien het gelukte de rust en orde op Saleijer te herstellen, daar wel een garnizoen van vijftig of meer Ternatanen kon gelegd worden, zonder aan hen echter het bestuur op te dragen, opdat de bevolking niet altoos zoude gekweld worden. Uit dien hoofde bestond het voornemen een geschikt officier als resident met vijf of zes Nederlanders daarbij te voegen, "zullende uit de negotie van Saleijer de onkosten wel gelijkwideerd kunnen worden."

Ten einde aan de klachten over het garnizoen te gemoet te komen, althans in schijn, besloot sultan Mandarsjah, om in plaats van zijnen secretaris Maijude, zijn bloedverwant den prins Alam den 29ⁿ December 1668 met den kapitein Zoulolo en gevolg naar Saleijer te zenden.

Veel goeds had hij kunnen uitrichten, misschien zelfs zijne nieuwe onderdanen aan zich verplichten, indien hij den toestand juist had ingezien, maar in plaats daarvan maakte hij, gesteund door het gehate garnizoen, van de machteloosheid der Saleijereezen gebruik, om zijn eigen profijt te zoeken "nog slimmer dan zijn resident."

De eersten, die zich kwamen verootmoedigen, waren, volgens bericht van 12 Februari 1679, de glarang van Bontoboroso,

de vorst van Barangbarang, een der beide Kadiëngs en wijders eenige onderhoofden van onze bondgenooten Boeki en Onto zoodat van Batamata samen uitmakende circa 300 weerbare mannen, eenigen tijd later gevolgd door de vorsten van Lajjolo en Gantarang ondanks hunnen duren eed te Apaloka en eindelijk Tanete, Kadiëng, Poetabangoen en alle nog ontbrekende onderhoofden, zoodat den 8ⁿ Juni 1669 kon bericht worden, dat de rust weer geheel hersteld was.

Inmiddels hadden den 23ⁿ April de reeds in onderwerping gekomen hoofden de overtuigende bewijzen van hun goeden wil gegeven. Met de ternataansche chialoupe Roema tiga was namens hen, een aanzienlijke hoeveelheid kalk te Makassar aangevoerd, waaraan men juist zeer groote behoefte had bij de herstelling der sterkte Oedjoeng Pandang. Tevens was daarbij het uitzicht geopend op het bekomen van een honderdtal werklieden, die dan voor hunnen arbeid zouden worden schadeloos gesteld.

Van haren kant gaf de Compie, bij het aanhouden der berichten omtrent den hongersnood, een blijk van toenadering, door uitdeelingen van rijst te doen plaats hebben.

De opperhoofden teekenden toen „voor hare getrouwheid“ voorloopig een „acte obligatoire“, waarbij zij zich verbonden de bevelen te zullen opvolgen, die hen vanwege de Compie en den sultan van Ternate zouden gegeven worden. Wegens het voorgevallene met de werkelijke en pseudo-afgevaardigden van Aroe Palakka, achtte men het niet ondienstig hem van deze onderwerping kennis te geven, maar als waar diplomaat, toonde hij zich daarvoor ten eenenmale onverschillig.

Zoo waren dan de Saleijereezen overgeleverd aan de schraapzucht van den Ternataanschen prins en zijn gevolg, gesteund door het garnizoen. De vreesselijkste geruchten omtrent de plannen van Sultan Mandarsjah van Ternate liepen ten opzichte der hoofden van den opstand.

Den vorst van Kadiëng, Soele genaamd, wien deze geruchten door zijnen tolk Pagang, bijgenaamd de Hollander, — een vrij gegeven slaaf van zijn neef den vorst van Gantarang, — naar inlandsche gewoonte buitensporig overdreven werden voorgesteld, sloeg dientengevolge de schrik om 't hart, zoodat hij met een groote menigte overhaast de vlucht nam naar Mangaraï, zijn zoontje Ambo alleen achterlatende.

Het bericht hiervan werd door genoemden Pagang, opziener van Opa-Opa, als gemachtigde van Gantarang, 's Compies tolk

Tambi en de drie voornaamste glarangs van Kadièng naar Makassar overgebracht, vergezeld door den vorst van Laijolo, welke laatste, evenzeer door schrik bevangen, deze gelegenheid aangreep om zijn land lafhartig te verlaten.

Het bestuur over Kadièng werd daarop voorloopig toevertrouwd aan de drie bedoelde glarangs en 's Compies tolk en dat van Laijolo aan 's vorsten broeder.

Te Saleijer terugkomende beweerde Pagang echter, dat hij tot opperhoofd zoowel van Laijolo als Kadièng beiden was aangesteld.

Onwaarschijnlijk is het dus niet, dat Gantarang langs dien weg zijn verkregen overwicht in beide landschappen trachtte te behouden.

Daar de inkomsten van den nieuwen opperheer natuurlijk nog niet geregeld waren, vond de prins Alam het goed om in naam van zijnen vorst, heffingen te doen zooveel als het hem goeddacht.¹ Wel is waar meende de president dat de Saleijereezen hem jaarlijks 2000 à 2500 rijksd. behoorden op te brengen „als de dingen in orde waren“, maar hiervan kwam niets.

Eenvoudiger en gemakkelijker vond men het om van de bevolking ook op Kalaoe te eischen een bedrag van 163 katti en 5 tai aan goud en wijders 15 tatarapangs², 15 kains met gouddraad doorweven, 15 tjinde's, 15 buffels en 44 slaven. Hiermede werd waarschijnlijk de „kostelijke contributie van 4000 rijksdaalders“ bedoeld waarvan Speelman in 1669 schreef.

Bij eene andere gelegenheid vond die prins het goed eene belasting op te leggen van 100 maas aan geld, dan wel aan goederen ter waarde van 200 katti; zeer waarschijnlijk gewezen stoffen, maar dit meldt het handschrift niet.

Ik zeg *belasting*, omdat gesproken wordt van eene overeenkomst tusschen beide partijen, met bedreiging van vredebreuk evenwel van de zijde des Sultans, indien zij niet behoorlijk werd nagekomen.

Voorwaar eene zeer zonderlinge overeenkomst, maar de nieuwe beheerscher van Saleijer en zijne trawanten, er op bedacht

¹ In de officiële stukken heb ik slechts in algemeene bewoordingen vermeld gevonden op welke wijze de Ternatanen op Saleijer huishielden. De details daaromtrent, zooals zij hier beschreven zijn, vernam ik uit handschriften, mij welwillend door de hoofden afgestaan, doch zonder een juiste tijdsbepaling.

² Geheel van goud vervaardigde krisschede.

zich ten koste zijner onderdanen te verrijken, deinsde voor geene middelen terug.

Zoo wordt gezegd, dat de prins Alam twee gouden kato-
pongs¹ van groote waarde ter leen vroeg zonder ze evenwel ooit terug te geven.

Eindelijk benuttigde kapitein Zoulolo de nabijheid des vorsten van Bontobangoen om zijne dochter als bijzit op te eischen. Ook Gantarang stond zijne dochter af aan prins Alam zelf.

Wat mag hem tot die daad tegenover zijnen aartsvijand bewogen hebben, hem, de Gowarees in merg en bloed, wiens woonplaats zoo ver verwijderd was van den zetel des prinsen, dat het hem zeer gemakkelijk kon vallen haar aan zijne begeerige blikken te onttrekken? Was het vrees voor den Ternataan of haat op den braven, trouwen Réwangang van Bala-boelo, die 's Compies en des Sultans gunst zoozeer genoot?

Zeker is het, dat deze, minder karakterloos, niet lang daarna door prins Alam uit de „vastigheid“ werd verwijderd, waarin hij, ten gevolge der verwoesting zijns lands, de vlucht genomen had, „kunnende met de Ternataansche officiereu niet wel accordeeren“, naar 't heette.

Zoo dreigde de nauw ingetreden toestand van vrede weder tot het vorige uiterste over te slaan, ware niet Corn. Spielman, niet onkundig gelaten van hetgeen er voorviel, zelf tusschen beiden getreden. Wegens zijne zeer drukke bezigheden kon dit bezoek aan Saleijer niet anders dan zeer kortstondig zijn, evenwel lang genoeg om den ellendigen, hachelijken toestand te overzien en maatregelen te beramen om het in de Compie gestelde vertrouwen niet te beschamen. Daarbij had hij er persoonlijk belang bij, nog voor zijn aanstaand vertrek naar Batavia een tractaat met de Saleijereesche hoofden te sluiten, ten einde het bestuur over dit gewest, zooveel mogelijk geregeld, aan zijnen opvolger te kunnen overdragen.

Gedurende zijne aanwezigheid brachten de hoofden ernstige klachten in tegen meergenoemden Pagang, wegens zijne aanmatiging van het oppergezag over Laijolo en Kadièng. Met zijne gewone handigheid wist hij zich toen niet alleen uit die moeilijke te redden, maar zelfs zoodanig de gunst van Spielman te verwerven, dat hem, in plaats 's Compies tolk, het bestuur over Kadièng werd toevertrouwd, tot tijd en wijle de

¹ Stormhoed van bijzonder model.

voortvluchtige vorst teruggekeerd dan wel diens achtergebleven zoon mondig zoude zijn.

Na zijne terugkomst te Makassar achtte Speelman dan ook het oogenblik gekomen den Sultan Mandarsjah in overweging te geven den Ternataanschen secretaris Maijude in commissie naar Saleijer te zenden en tevens uitvoering te geven aan hetgeen hij reeds den 24 October 1669 schreef, nam. om het gezag over dat eiland uit de handen der Ternatanen te nemen.

Maijude had in last onderzoek te doen zoowel naar de oorzaken van den opstand, vooral van hen die nog kort geleden blijken van trouw gegeven en den eed aan de Compie en den sultan beiden afgelegd hadden, als naar het hardnekkig verzet van Gantarang en Lajolo, vooral in het begin van den opstand, om ten slotte de vorsten te bewegen, hetzij in persoon dan wel bij volmacht, te Makassar een tractaat te sluiten met de Compie en den sultan van Ternate. Overigens werd hem het recht toegekend om naar bevind van zaken te handelen.

Den 2ⁿ Augustus 1669 vertrok Maijude met het schip de Visser — ter vervanging van de Hoogkaspel — naar Saleijer, nadat vooraf een bode over Bira daarheen was gezonden om van zijn oogmerk kennis te geven.

Vreezende dat prins Alam door zijne schraapzucht en andere buitensporigheden den verderen goeden gang van zaken zoude storen, werd hij tevens teruggeroepen. Met dienzelfden bodem werd ook een detachement militairen overgebracht, sterk een sergeant, een korporaal en zeven soldaten, waaronder een „meester“ (chirurgijn), om onder de Ternatanen te verblijven en alle onredelijke handelingen en verongelijkningen der inlanders te voorkomen.

De sergeant Arent Jansen was daarbij voorzien van de navolgende instructie: „om bij nacht in de paggars rondegangers en „bij dag poortwachters te zijn, alsmede om te dienen tot een „toevlucht aan de zoodanigen als de Ternatanen wilden verongelijken, doende daarvan pertinente aantekening; item van „t geen de Saleijereezen contrarie de pointen te eeniger tijd „te doen kwamen, van alles om de maand eens of om de twee „maanden — naar het kwam te vereischen, ook tusschen beiden, „al ware 't om de acht dagen, zoo de occurentien van belang „zijn, — van adviseerende, noteerende al de aankomende en „vertrekkende vaartuigen en 't geen dezelve aanbrengen en

„weder vervoeren Ik zal zien of HunEd. zoo eenige kleine
 „briefkens believen te laten drukken op Batavia om door den
 „sergeant uitgegeven en in den naam van den kommandeur
 „geteekend te worden. Voorts toeziende wat aldaar te doen en
 „te verhandelen valt. Geschied er iets onbillijks, zoo mag hij
 „dat de koningen wel aanwijzen en vermanen met beleefdheid,
 „opdat het niet meer geschiede, zonder zich nogtans aan te
 „matigen eenige autoriteit; dat zij het geweer hadden te ver-
 „zorgen; item regard te nemen op 't kanon en de ammunitie
 „in de paggar, houdende goeden omgang met de koningen van
 „Bontobangoen en Balaboelo, ook met alle de anderen, doch
 „met de voorzeiden 't meest; hoedanige en andere vereischte
 „bevelen, bij de poincten voorzeid gevoegd, vooreerst tot
 „reglement sufficeeren kunnen. — Dan het moet hen wat dui-
 „delijk voorgezeid worden, den toegang in- en uit de paggar
 „die moet gemenageerd en de Saleijerezen met discretie toe-
 „gelaten worden, bij weinigen tevens, maar ongewapend except
 „alleen de koningen in haar eigen persoon. Ook acht ik dat die
 „van Saleijer in Ternate den koning niet hoeven te gaan be-
 „zoeken en dat het niet eens van noode is, dat Z. M. derwaarts
 „kommissarissen zend, want om die moeite te vermijden, zoo
 „zal des Compies kommandeur zijn stadhouder zijn.”

De opperheerschappij van Ternate zou dus, vooral na het aan-
 staande vertrek van het garnizoen, niet meer zijn dan in naam
 en uitgeoefend door een Compies dienaar.

Wegens de zware zuid-oostenwinden, waarmede men te kampen
 had, kwam de Visser eerst in het laatst van Augustus op de
 reede voor de sterkte te Bontobangoen.

Inmiddels had men te Makassar een bericht ontvangen van
 den 13^{den} Augustus, waaruit bleek, dat de toestand van rust
 zich niet alleen bestendigde, maar zelfs dat alle vorsten, naar
 aanleiding van een gegeven bevel, hunne vuurwapenen hadden
 overgegeven en dat Laijolo laatstelijk nog 12 metalen bassen
 uit eigen beweging had doen brengen.

In 't geheel had men ontvangen, naar 't heette, 4 stuks
 kanonnen, 40 bassen en 68 musketten, maar inderdaad hadden
 Balaboelo, Tanete, Laijolo en Kadièng meer vuurwapenen inge-
 leverd, waarvan echter geen aantekening was gehouden.

De vier kanonnen werden per Hoogkaspel naar Batavia ge-
 zonden, maar de overige vuurwapenen, na te Makassar te zijn
 gerepareerd, in bewaring gegeven aan den sergeant Arent Jansen,

om in tijd van nood daarmede de meest vertrouwde hoofden te bewapenen.

Men wilde aan de hoofden van Balaboelo en Bontobangoen vergunnen hunne wapenen te behouden, maar om geen aanstoot te geven aan de overigen, gebeurde dit niet. Desverreisch konden zij ze spoedig genoeg bekomen en dan kon, omdat men hen meer „estimeerde“ dan de overigen, daarmede de hand gelicht worden.

Sedert Maijude's komst en doel door een bode was aangekondigd, hadden allerlei geruchten geloopt omtrent de vreeselijke plannen van sultan Mandarsjah, die allen hunnen oorsprong namen in het garnizoen, vooral bij den kapitein Toeloebœ.

Voorspoediger dan men verwacht had, slaagde Maijude in zijne zending, want reeds den 6den October verscheen hij met de Visser en de hoofden op de reede te Makassar en den 9den daarop den prins Alam met de Hoogkaspel.

De opgekomen vorsten of hunne gemachtigden waren: Abdoel van Bontobangoen; Tallang, ook wel genaamd Tamea van Gantarang; Soeko in plaats van zijnen vader Nawassang, meer bekend onder den naam van Saëni vorst van Tanete; Galoewang of Galoegang van Laijolo; Atting van Poetabangoen; Sanrima van Boeki; Réwangang van Balaboelo; Idjang (glarang) van Onto in de plaats van zijn vorst Lankoi genaamd; Biasa van Bontoboroso (glarang); Limbongang in plaats van zijnen vader Naning? van Batamata; Parappa van Barang-barang; Ambo, zoon van den voortvluchtigen vorst van Kadiëng. Hoewel geen hoofd zijnde, had men hem toch als een zeer geschikt persoon leeren kennen. Vooral Maijude prees hem zeer in zijn rapport wegens zijne taalkennis en zijn ijver ter bevordering van „hetgeen er gedaan moest worden.“

Behalve zijn vader ontbrak dus nog het opperhoofd van Opa-Opa. Deze, gedurende de Gowasche heerschappij door Karaeng Lingkes ontslagen, was naar Mangaraï gevlucht en daar overleden. In zijne plaats was voorloopig de tolk des vorsten van Kadiëng, Pagang geheeten, als waarnemend hoofd, als „opziener“ aangesteld.

Op hun verzoek terstond bij den admiraal opperbevelhebber en den sultan van Ternate toegelaten, ont deden de in onderwerping gekomen hoofden zich van hunne wapenen en smeekten genade voor hun verzet. Daar de Compie „niemands verderf, maar een iegelijks welvaren gewoon was te betrachten“ dat hen

allen zeer verheugde, werd hun genade verleend, mits zij zich voortaan zouden betoonen goede, getrouwe en gehoorzame dienaren van de Compie en den sultan van Ternate.

Ten overstaan der vlootvoogden van dit land en Boeton en andere overheidspersonen, werd daarop den 25 October 1669 het contract gesloten, onder de bijlagen hierachter opgenomen, dat „heilighijk bezworen“, maar niet geteekend werd ¹.

De reden hiervan was, dat Speelman, overkropt met bezigheden wegens zijn aanstaand vertrek, den tijd niet kon vinden het contract in den behoorlijken vorm over te brengen en daarna nogmaals de hoofden bijeen te roepen om het te onderteekenen.

Maar daarom juist had hij, om later moeilijkheden te voorkomen, de verschillende artikelen van het contract „den een „den ander door duidelijke en klare vertaling, grondig te verstaan gegeven en zelf verklaard aan degenen die maleisch „verstonden.“

Toch maakten de hoofden van deze leemte later schandelijk misbruik, zooals wij zien zullen.

Tegen art. 5 maakten de hoofden bezwaar, voorgevende dat men van het volk weinig nut zoude hebben, daar het meestentijds onder de Makassaren zouden vertoeven. Daarentegen boden zij aan op Saleijer zooveel meer diensten te presteeren, indien hun wensch mocht worden ingewilligd.

Hoewel Speelman daartegen geen bezwaar had, ja zelfs het zeer goed vond, meende hij toch het artikel in het tractaat te moeten opnemen, voor het geval dat men te Makassar werkkrachten noodig hebbende, de hoofden zich aan die van ouds gebruikelijke heerendienst niet zouden kunnen onttrekken. Op zijne aanbeveling werden zij echter gedurende de eerstvolgende jaren daarvan vrijgesteld, mits zij op Saleijer „een goeden voorraad“ kalk verzamelden waartoe de schuur reeds gereed was.

Volgens het oorspronkelijke 2^e gedeelte van art. 7 moesten *alle* koningen zich met hun volk omtrent de vastigheid nederzetten. Ook hiertegen verzetten zij zich eenparig, uitgezonderd Laijolo, daar het eenvoudig onuitvoerbaar was. Daarentegen verklaarden zij zich bereid om zelf met hun gezin zich daar te vestigen. Het gegronde hiervan inziende, werd het in dien geest gewijzigde artikel door partijen aangenomen.

¹ Men ziet dat de Saleijereezen bij dit tractaat volstrekt niet verplicht waren een schatting of tribuut aan lijnwaden en bastlont aan Ternate op te brengen, zooals Blok meent in zijne Historie.

Laijolo echter vond het oorspronkelijke artikel beter, hield zich daaraan en vestigde zich met zijn gansche bevolking naar 't heette, op de aangewezen plaats.

Dit tractaat kan zeker wel gelden als voorbeeld van tweeslachtigheid. Geen wonder dan ook, dat het beide partijen een schoone gelegenheid bood om de Saleijereezen te exploiteeren, hetgeen de vertegenwoordiger der Compie zeer karakteristiek in zijnen brief dd. 7 Februari 1676 aldus uitdrukte: „gebruikende „hare diensten tot het kalkbranden en anderzints daar ze te „stade komt, waarvan d'Ed. Compie niet anders zal trekken als „de accomodatie, latende het voordeel, dat daarbij mocht in- „komen voor den Koning van Ternate en den prins Kalamatta.”

Daar de vorige vorst van Bontobangoen kort te voren, hoogst waarschijnlijk gedurende den oorlog, overleden was, met achterlating van een zeer jong kind, was genoemde Abdoel, jongere broeder van Tamea, van Gantarang in diens plaats verkozen. Nu werd van deze gelegenheid gebruik gemaakt om hem wegens zijn betoond flink gedrag in het bestuur van Bontobangoen te bevestigen en daarbij de voogdij over het minderjarige kind van zijn voorganger op te dragen.

In het tractaat wordt met geen enkel woord gesproken over de heerendiensten, welke de bevolking ten behoeve van haren nieuwen opperheer zoude moeten presteeren.

Het schijnt evenwel dat hij in dit opzicht het oude gebruik van het Gowasche hof wilde navolgen en alzoo verlangde dat de Saleijereezen op Ternate hofdiensten zouden verrichten. Het slot der instructie van den sergeant A. Jansen doet evenzeer onderstellen, dat dergelijke plannen bestonden, tegen de uitvoering waarvan hij last had te waken.

Toch zegt de overlevering, zooals mij die te Balaboelo ter oore kwam, dat de bevolking gedurende drie achtereenvolgende jaren daar heerendiensten verrichtte en bovendien jaarlijks eenige pikols pinangwater moest leveren.

Wegens den grooten afstand tusschen beide landen en de hoogst gebrekkige communicatie was dit laatste vrij wel onmogelijk. Het vermoeden is dus gewettigd, dat door verloop van tijd een begripsverwarring heeft plaats gehad en met die leveringen een der vele vexatien bedoeld is, waaraan de bevolking bloot stond.

Met dit tractaat was dus de laatste hoop van Gantarang vervlogen om Saleijer voor zijnen opperheer en weldoener te behouden.

Na het sluiten van het Bongaaische tractaat reeds beroofd van diens machtigen steun, zou hij voortaan gelijk gesteld zijn met de overige hoofden des eilands, die kort te voren nog niets van het trotsche Gowasche hof vermochten zonder zijne welwillende tusschenkomst.

Kon het dus anders dan dat de gunst, welke de vorsten van Balaboelo, Bontobangoen en Boeki van de Compie genoten als belooning voor hunne trouw en standvastigheid, zijnen naijver opwekte?

Ofschoon de hoofdvorst van Saleijer zijn jongere broeder was, tot wiens keuze hij zeker niet onvoorbedachtelijk zal hebben medegewerkt, bleek zijn invloed niet overwegend genoeg om hem mede tot afval te bewegen, dank aan het opwerpen der fortificatie, waardoor hij in bedwang gehouden en de band verbroken werd welke de hoofden bij elkander hield.

Het streven van Gantarang kon dus voortaan nergens anders op gericht zijn, dan om te trachten het eenmaal ingenomen standpunt te herwinnen en de bedoelde hoofden bij de O. I. Compie in discredit te brengen.

Uit dit standpunt behooren de moeilijkheden verklaard waaraan zij in den vervolge blootgesteld waren.

Van de afwezigheid der opperhoofden maakte de Ternataansche kapitein Toeloebœ gebruik om groote onrust te stichten, zoowel op Saleijer als op Kalaoe, door het gerucht te verspreiden dat zij, eenmaal op Makassar, onder meer andere vreesselijke plannen, zouden weggevoerd worden van zijnen gebiedster den sultan van Ternate, met geen ander doel dan om voor zich hunne beurs „wat te schrappen.“

Vol vrees verschenen daarop drie vaartuigen van Kalaoe, waarvan de opvarenden den sergeant rapporteerden, dat men daar geheel ontsteld was over de gestrengheid des sultans, weshalve zij de hulp en tusschenkomst der Compie ter zake kwamen inroepen.

Toen dit bericht te Makassar werd aangebracht, kon daaraan niet de vereischte aandacht geschonken worden wegens het op handen zijnde vertrek van Speelman. Dienzelfden dag evenwel, 27 December 1669, werd schipper Dirik van den Velde met 't jacht Rembang naar Saleijer gezonden, voorzien van een instructie, hoofdzakelijk het navolgende inhoudende:

„Onderzoek doen bij den sergeant omtrent het voorgevallene op Kalaoe (= Lambégo). De personen van daar op Saleijer

„aangekomen in hunne goede gezindheid jegens de Compie te
 „versterken en hen aan te zeggen, zich gerust onder hare be-
 „scherming te stellen, want dat zij hen zoude behoeden voor de
 „gestrengheid van den ternataanschen kapitein. Verder de Sa-
 „leijereezen aan te zeggen, dat zij, noch hunne vrouwen en
 „kinderen, ooit uit het land zullen gevoerd worden, zelfs al
 „kwam sultan Mandarsjah in eigen persoon. Den kapitein Toe-
 „loeboe ernstig te onderhouden over zijn gedrag met het be-
 „paalde verbod het volk afkeerig te maken van de O. I.
 „Compie en zijnen vorst en eindelijk den voorraad kalk af te
 „halen en het kalkbranden den inwoners aan te bevelen, wor-
 „dende daartoe twee lasten rijst medegegeven om onder het
 „volk te verdeelen „

Met dien bodem ging ook de dochter van Gantarang terug, die, door prins Alam naar Makassar medegevoerd, door haren vader was opgeëischt.

Dienzelfden dag vertrok ook de admiraal Corn. Speelman op bevel van de Hooge Regeering naar Batavia, na het bestuur dezer gewesten overgegeven te hebben aan den opperkoopman Jan van Oppijnen, in afwachting van den nieuwen president Maximiliaan de Jong.

Nu meenden de Ternatanen op Saleijer hun kans schoon te zien om hunne schraapzucht bot te vieren en hun haat te koelen op allen, die erg weerspanning waren geweest dan wel zich niet in allen deele naar hunne willekeur schikten.

Immers; zij dachten dat hoofden en bevolking door het gesloten tractaat geheel aan hunne genade waren overgeleverd, terwijl zij door den geheerscht hebbenden hongersnood gevoeld hadden onmachtig te zijn zich te verzetten.

Maar waarmede zij geene rekening hielden, 't was het onbuigzame karakter; want liever dan zich onder het ondragelijke juk van den Ternataan te krommen, verlieten zeer velen uit alle klassen der maatschappij het eiland, om elders een nieuw vaderland te zoeken of den loop der gebeurtenissen af te wachten.

Zoo vertrok de vorst van Barang-barang met negen vaartuigen en circa 500 personen, zonder dat men wist waarheen, om zich te onttrekken aan de gewelddadigheden der Ternataansche opperhoofden, die zijne dochter hadden opgeëischt.

Ook Poetabangoen volgde kort daarop zijn voorbeeld, nadat hij eerst de wijk genomen had naar Gantarang, maar zich daar niet meer veilig achtte.

Bij zijne komst te Makassar vond de nieuwe president den toestand op Saleijer wederom zoo gespannen en verward mogelijk.

Daar men de diensten van den Ternataanschen vorst niet meer begeerde, had men hem doen weten zich gereed te houden, om na aankomst van de Jong ten spoedigste naar zijn land terug te keeren; maar toen deze den 28ⁿ Maart 1670 verscheen, had Mandarsjah daartoe zelfs nog geene toebereidselen gemaakt.

De president raadde hem aan zijn vertrek te verhaasten, daar de gezagvoerders der schepen, wegens het reeds door komen van den oostmoesson, weigerden de reis om de Zuid tusschen de eilanden door te doen. Dit nu beviel Z. H. geenszins. Niet tevreden met hetgeen de Saleijereezen kort te voren reeds zoo overvloedig opgebracht hadden, zoodat zij verdienden minstens gedurende twee jaren van het opbrengen eener schatting vrijgesteld te worden, had hij toch het voornemen op zijne thuisreis „op Saleijer de koe wat beter te melken en daar te blijven pannekoeken een wijle tijds” en dat eiland naar Ternataansche gewoonte, „van volk en kinderen te berooven.”

Men doorzag zijne bedoeling. Toen hij nu verklaarde te willen wachten tot na afloop van den oostmoesson, werd hem zeer ernstig te kennen gegeven, dat hij ten spoedigste moest vertrekken, indien hij zich niet de ontevredenheid der regeering wenschte op den hals te halen. Na eenig beraad besloot hij zoo spoedig mogelijk daaraan gevolg te geven, mits het Ternataansche garnizoen van Saleijer hem vergezelde.

Hiermede beoogde hij niets minder dan den nieuw opgetreden president in het nauw te brengen, waardoor hem een langer verblijf op Makassar zou toegestaan worden om later via Saleijer de terugreis te aanvaarden.

De verwachting omtrent zijne onmisbaarheid faalde, want niet alleen werd hem zijn verzoek toegestaan, maar zelfs den 20ⁿ April het fluitschip de Mees met den vaandrig Laurens Vosch of Vos, en den sergeant Jacob Roelofsen ter vervanging van Arent Jansen, die ziek was geworden, met nog vijf soldaten ter vermeerdering van het Nederlandsche garnizoen, naar Saleijer gezonden, voorzien van eene instructie, hoofdzakelijk het navolgende inhoudende:

„De Ternatanen naar Makassar over te brengen. Toezien dat „alles met den meesten spoed en behoorlijk toegaat, maar vooral „dat de Ternatanen bij het afscheid de inwoners niet veron-

„gelijken noch overlast aandoen. Te trachten de gevluchte vorsten
 „met hunne onderhoorigen naar hunne woonplaatsen te doen
 „terug komen en hen te doen aanzeggen, dat de Ternatanen
 „naar hun land wederkeeren. Hoofden en bevolking de verzeke-
 „ring te geven dat de O. I. C. voortaan behoorlijk voor hen
 „zorg zal dragen. Hen te bewegen op Makassar te komen om
 „van hunnen Ternataanschen opperheer afscheid te nemen, maar
 „vooral om met den nieuwen president kennis te maken. Den
 „vorst van Gantarang te bewegen zijne dochter weer terug te
 „geven omreden Z. H. zeer onsticht is dat hij haar had doen
 „opeischen. De uitstaande schulden der Ternatanen zooveel mo-
 „gelijk te innen en van de overigen aanteekening te houden.
 „Den sergeant Arent Jansen wegens ziekte terug te zenden en
 „in zijne plaats den sergeant Jacob Roelofsen aan hoofden en
 „bevolking voor te stellen, zijnde hij voorzien van een afschrift
 „contract dd. 25 October 1669 en eindelijk: onderzoek te doen
 „naar 't kalk branden, of men daarmede voortgaat, hoeveel
 „kalk er in voorraad en hoeveel daarvoor betaald is.”

Wel straalt in deze gansche instructie het beginsel door om te modderen, te schipperen. Afschuwelijk is hierbij tevens het cynisme, waarmede gevorderd wordt dat de hand, die de kern der bevolking geslagen, gekwetst, gepijnigd, erger nog geschandvlekt heeft, bij zijn vertrek van Makassar zal gekust en het dierbaarste wat een vader bezit, aan de wellust van een hardvochtig tiran zal opgeofferd worden. Toonden hoofden en bevolking veel geduld en lijdzaamheid te bezitten, de vertegenwoordigers der O. I. C. daarentegen weinig kennis van het volk en veel ploertig egoïsme.

Geen wonder dan ook dat — ondanks de belofte met schipper v. d. Velde mede gegeven, dat niemand tegen zijn wil door de Ternatanen zou weggevoerd worden — het hen bij hun vertrek toch gelukte veel volk tegen hun wil mede te nemen en via Makassar naar Ternate over te brengen. Den 16ⁿ Juni vertrok Sultan Mandarsjah met de schepen Muijden en 't Raedhuijs benevens zijn jacht Klein Batavia over Menado naar Ternate. Vier dagen te voren verscheen echter de glarang Onto met nog eenige gemachtigden der Saleijereesche vorsten te Makassar. Met een klein geschenk aan goud „tot eene vereering aan den president” was hij voornamelijk door den vorst van Bontobangoen afgevaardigd om te verzoeken hem behulpzaam te willen zijn in 't terug bekomen van zijne dochter en van zijn volk, die

beiden door de Ternatanen waren medegenomen, zoomede van een gouden stormhoed en eenige andere gouden sieraden, welke door den prins Alam ter leen gevraagd, maar nimmer terug gegeven waren. „Hiertegen hebben wij ons devoir gedaan en met „alle beleefdheid getracht Z. H. tot de restitutie te bewegen, „doch hij heeft zeer weinig daarnaar willen luisteren“, voor- gevende dat de Saleijerezen hem zooveel gekost hadden en al was er eenig volk onvrijwillig vervoerd, zulks niet eens kon strekken tot bestrijding der onkosten aan hen gedaan en meer andere onnutte uitvluchten. Daar het meerendeel der geroofde lieden terstond na hunne aankomst te Makassar met kleine vaartuigen weggezonden en de bagage van Z. H. eveneens af- gescheept was, moest de glarang Onto zich alleen tevreden stellen met de magere troost, dat personen en goederen, bij aankomst op Ternate, zouden teruggezonden worden. Alleen mocht hij er in slagen de dochter van den vorst van Bontobangoen, die zich nog te Makassar bij kapitein Zoulolo bevond, terug te bekomen.

Toen nu die glarang en de overige afgezonden de Terna- tanen van Makassar zagen vertrekken, verzocht hij den president zeer nederig, dat zij „niet wederom op Saleijer komen mochten, „dan willende de O. I. C. met goed en bloed tot den dood „getrouw blijven.“ Hiervan werd hem de verzekering gegeven, mitsgaders aan de vorsten op Saleijer en Kalaoe, bij brief welke dien glarang werd medegegeven; met ernstige aanbeveling tevens, om gezamenlijk te trachten de gevluchte hoofden en bevolking tot terugkeer naar hunne woonplaatsen te bewegen. Oogenschijnlijk voldaan keerde die glarang met de zijnen huis- waarts, maar met het hart vol wrok over de uiterst geringe medewerking, welke hij bij de vertegenwoordigers der Compie ondervond in zijne rechtvaardige zaak tegenover hare gunste- lingen, de zoo gehate Ternatanen.

In den chaotischen toestand van verwarring, waarin het driejarige Ternataansche wanbestuur het land had gedompeld, maakte ieder machthebbende natnurlijk gebruik om daarmede zooveel mogelijk zijn voordeel te doen.

Voornamelijk kenmerkte zich dit tijdperk door de pogingen van vele onderhoofden, om zich van hunne meerderen onaf- hankelijk te maken; zooals Bontoboroso van Lajjolo; Glarang Opoena Takko van Balaboelo; Opa-Opa van Kadiëng en wellicht nog meer anderen, bijv. Rara van Tanete, maar hieromtrent zijn

de mij ten dienste staande gegevens te onbestemd om iets met zekerheid te vermelden.

Zeer talrijk waren ook de klachten door de vorsten en minderen tegen elkander ingebracht, grootendeels voortspruitende uit zuiver winstbejag. Enkelen der voornaamsten mogen hier niet onvermeld blijven, daar zij tot den huidigen dag min of meer krachtig worden vernomen, en, hoewel niet in die mate als op den vasten wal, toch dikwerf het bestuur veel moeite veroorzaken ¹.

Zoo ontstond een geschil tusschen Gantarang en Bontobangoen over de door den laatste gedurende den oorlog veroverde landschappen; reclameerde de glarang van Opa-Opa vijftig personen van Balaboelo, waarvan deze zich eveneens gedurende den jongsten oorlog zoude hebben meester gemaakt en eischte die vorst daarentegen vijf personen van dien glarang op.

Ook kwamen tal van klachten in over „het meesterschap” van Kadièng, dat Boeki zich zou hebben aangematigd.

Eindelijk maakte de glarang van Bontoboroso, niet lang na het vertrek van den glarang van Onto, zijne opwachting bij den president te Makassar, om eene klacht tegen Laijolo in te dienen die hem „zijn volk en zijne goederen had afgenomen” en bovendien naar 't leven stond. Toen men van hem vernam, dat de brief, den glarang Onto medegegeven, op de hoofden zulk een goeden indruk had gemaakt, dat zij besloten hadden gezamenlijk naar Makassar op te komen, werd hij verzocht naar Saleijer terug te keeren en met het indienen zijner klacht te wachten tot de hoofden zouden vertrekken en hij dan konde mede komen.

Sedert werd niets meer daaromtrent vernomen tot het volgende jaar 1671.

Ten einde aan den verwarden toestand een einde te maken werd den 4 September 1671 besloten den fiskaal Jan van Couwenburgh naar Saleijer te zenden, voorzien van eene instructie, die het navolgende bevatte:

¹) Zoo bestaat tegenwoordig nog een grenskwestie tusschen de regentschappen Polombangkang en Bangkala, meer speciaal de glarangschappen Bontokadatto en Barana, over een landschap, dat door Karaeng lowé-ri-Badjing veroverd was op Karaeng lowé-ri-Galimporo vorst van Bankala.

Volgens de Chrestomatie van Dr. B. F. Matthes moeten beide vorsten geleefd hebben omtrent het jaar 1400 of vroeger. Ofschoon in 1856 op advies van den Ambtenaar J. A. Bakkers beëindigd, werd zij in 1877 wederom afgedaan. Voor goed?

„Onderzoeken wie de belhamels en roervinken waren en welke klachten er werden ingebracht, met machtiging kleine, weinig bedeutende geschillen af te doen, maar de belangrijke naar den president te Makassar te verwijzen. Geene geschillen af te doen uit den tijd toen Saleijer nog tot Gowa behoorde, evenmin die betreffende personen en goederen, waarvan men zich in den laatsten oorlog had meester gemaakt, maar zich alleen te bepalen tot kwestien, voorgevallen na de onderwerping van Saleijer aan de Comp^{ie} en Ternate.

„Onderzoeken waarom de glarang van Onto zoo weerspannig is, dat hij weigert kalk voor de Comp^{ie} te branden en zelfs anderen daarvan tracht af te houden; en waarom de soldaat Taucijn, toen men dien glarang poogde te arresteeren, een zijner volgelingen neerschoot, toen deze hem met een „assegaai“ dreigde.

„Pogingen aanwenden om dien glarang in handen te krijgen en naar Makassar over te brengen.

„De hoofden tot vrede en eensgezindheid aan te sporen en te gelasten zich vooral niet met elkanders zaken te bemoeien, want elk van hen was de hoogste autoriteit in zijn eigen gebied.

„Hoofden en bevolking ernstig aan te bevelen hunne oude weverijen weer op te vatten, zoowel tot hun eigen voordeel als ten bate der Comp^{ie} en met het branden van kalk flink voort te gaan.

„Onderzoek doen naar de gerezen geschillen tusschen de hoofden op Saleijer en Kalaoe.

„Alle geschillen zooveel mogelijk in der minne trachten af te doen en partijen te verzoenen.

„De rechten van de Comp^{ie} en den Sultan van Ternate daarbij niet uit het oog te verliezen, zonder evenwel van den laatste te spreken wegens den schandelijken overlast welken hij hen veroorzaakt heeft.”

Na zijne terugkomst te Makassar bracht genoemde fiskaal den 6den October omtrent den uitslag zijner zending een erg langdradig rapport uit, waarvan de korte inhoud hierop neêrkomt.

Het gansche land verkeert in onrust, grootendeels wegens het gedrag van den glarang van Onto, die niet alleen alle diensten aan de Comp^{ie} weigerde, maar zelfs anderen daarvan ook met geweld afhield. Daarbij maakte hij zich schuldig aan diefstal, rooverij en eindelijk aan moord op den glarang van Batamata, die hem bij den sergeant had aangeklaagd wegens het geweld-

dadig wegvoeren van 30 man werkzaam voor de Compie. Ter loops wordt hierbij gevoegd, dat laatstbedoelde glarang, door zijn vaders broeder belast geweest met het bestuur over Onto, door Bontobangoen daarvan ontzet was geworden ten behoeve van den tegenwoordigen.

De vorsten van Balaboelo, Gantarang, Batamata en Tanete waren naar Onto gezonden om den booswicht te arresteeren, maar het mocht slechts aan den eerste gelukken hem „met zoete woorden en beloften“ in de vergadering der hoofden ter hoofdplaats te brengen, waarin hij verscheen „gekleed in een roode rok en een malieharnas“. Terstond bekende hij zonder schroom en met eenigen trots zijne misdaden, zoodat het gemakkelijk scheen hem in verzekerde bewaring te nemen. Nauw bemerkte hij dit of hij sloop tusschen de vorsten van Tanete en Bontobangoen door en nam de vlucht, door niemand verhinderd, hoewel de sergeant hem vasthoudende „een groot stuk van zijn rok scheurde“, zoodat men hem gemakkelijk had kunnen neerleggen. De hoofden, over hun gedrag ten strengste gegispt, werden aansprakelijk gesteld over het kwaad, dat hij nog kon bedrijven en beschouwd met hem te heulen, indien zij hem niet binnen 24 uren overleverden.

De vorsten van Bontobangoen en Balaboelo, mitsgaders enkele achtergebleven „lijfknachten“ van den voortvluchtige zwoeren daarom toen op hunne ontbloote krissen getrouwheid aan de Compie, doch de overige hoofden „die het liggen als het springen eigender is, beaamden met woorden 't geen de twee koningen „met uiterlijke actien hadden gedemonstreerd. In deze remboulje „was de koning van Tanete zoo verslagen, dat hem — met „reverentie — zijn water ontliep en tot nog toe daarvan het „bed in houd.“

Den 29 September keerden de hoofden terug, rapporteerende, dat zij het gansche land doorzocht, maar den voortvluchtigen glarang niet aangetroffen hadden. Alleen vond Balaboelo in zijne woning eenige oude vodden, die hij benevens 10 vrouwen en 5 paarden medebracht. Den hoofden werd ten strengste voorgehouden hem geen „faveur of herberg te contribueeren, alle zwaarigheden „ten dezen te geschieden haar wijdloopig voorstellende.“

Toen nu het landschap Onto van een gebiedend hoofd ontbloot was, werd als zoodanig de oude glarang hersteld, die eertijds zijn broeders zoon, door den misdadiger vermoord, als zijn vervanger had geplaatst.

In 't voorbij trekken naar Onto had Balaboelo den glarang Bontoboroso gevankelijk aan ons overgeleverd, beschuldigd het vorige jaar iemand vermoord, diens vrouw en drie kinderen met nog vijf andere personen naar Makassar vervoerd en daar verkocht of weggeschonken te hebben. Bij onderzoek ontkende hij den moord, maar bekende het overige hem ten laste gelegde, terwijl hij zich beklaagde, „dat hij juist daarvoor aangetast wordt, „alzo in dien tijd ieder zijn best deed om op zoo een wijze een „buitje te halen“, weshalve hij naar Makassar overgebracht en Balaboelo opgedragen werd in de vacature te voorzien.

De eisch van Gantarang op de hierboven reeds vermelde landschappen werd ontzegd, daar bij onderzoek bleek, dat na den eersten vrede en voor den tweeden oorlog met de Makassaren, de trouw gebleven vorsten van Bontobangoen en Balaboelo gezamenlijk die negorijen op hem veroverd hadden. Met deze uitspraak niet tevreden, wenschte hij deze zaak te onderwerpen aan de beslissing van den president te Makassar; de uitslag was echter dezelfde.

Ten einde eventueele geschillen tusschen Bontobangoen en Gantarang in 't vervolg te voorkomen, werden op last der O. I. C. de grenzen van eerstgenoemd landschap opgenomen en nauwkeurig in geschrift gesteld, waarvan een afschrift aan beide vorsten werd uitgereikt ¹.

Evenmin slaagde glarang Opa-opa in zijne reclame op de vijftig personen. Afkomstig uit Boeki, waren zij gedurende den oorlog naar Kadièng gevlucht, maar naar hun land teruggekeerd, toen Balaboelo het land kwam verdedigen.

Het geschil tusschen Balaboelo en den glarang Opa-opa omtrent de gereclameerde vijf personen bleef onbeslist, daar Gantarang ter elfder ure die personen eveneens als zijne volgelingen opeischte.

Wat betreft het doodschieten van een lijfknecht van bovengenoemden glarang van Onto door den soldaat Taucijn, zulks werd „na scherpe inquisitie en onderzoek bevonden noodig tot defensie „van zijn persoon geschied te zijn“ volgens getuigenis van den

¹ Volgens een in mijn bezit zijnde maleisch afschrift staat er eigenlijk niet „opgenomen“, maar „opgemeten“, zoodat het vermoeden voor de hand ligt, dat de grenzen in kaart zijn gebracht, hetgeen echter betwijfeld mag worden. Ook heb ik nergens zulk een kaart kunnen ontdekken en evenmin eenig officieel stuk waaruit blijkt, dat zij inderdaad vervaardigd is.

sergeant en den vorst van Batamata, in wier onmiddellijke nabijheid het gebeurde.

De kwestie omtrent het „meesterschap” van Boeki over Kadièng werd, in overleg met de overige vorsten, in dier voege beslist, dat een deel van het landschap Boeki toeviel, en het overige onder het bestuur van den vaak genoemden Pagang bleef. Welk deel aan het rijk van Boeki werd toegevoegd, staat niet vermeld, hetgeen later tot zeer vele moeilijkheden aanleiding gaf, zooals wij zien zullen.

Omtrent het eiland Kalaoe (= Lambégo) ervaarde men, dat de inwoners zeer afgunstig waren op die van Saleijer en hen daarom driemaal meer invoerrechten lieten betalen dan de Makassaren ooit gedaan hadden, en meer andere moeilijkheden, allen hieruit voortspruitende, dat de Saleijereezen aan de Compie gehoorzaam en onderdanig wilden zijn, hetgeen niet van Kalaoe kon gezegd worden.

Bij zijn vertrek van Saleijer liet dan ook de fiskaal het land in tamelijk goede rust „willende die humeuren wel jaarlijks door „een aanzienlijk persoon bezocht worden en den omgang met „dezelfen ook te onderscheiden willend.”

Met het oog op 't voornemen der O. I. C. om in verband met haren lijnwaadhandel te Makassar op Saleijer eene belasting te heffen, rapporteerde dezelfde fiskaal het navolgende omtrent de Saleijereesche weverij:

„Aangaande het bereiden der Saleijereesche kleeden was ook „dagelijks mijne vermaning, waartoe zij allen verlicht ook hebben „beloofd haar te zullen gaan nederzetten, maar alzoo van weef- „getouwen en behoorlijke spetie ontbloot zijnde, zal het eerste „jaar niet veel beschieten.

„Daar wierd ook dikwijls van deze kleeden in discours zijnde, „schroomachtig gevraagd, of ze die tot tribuit zouden maken „en zoodanig contribueeren als zij aan de koning van Makassar „gedaan hadden; daarop haar altoos vriendelijk hebben gediend, „dat de koningen en grooten moesten weten, dat er geen land „in de wereld is, of het is schatting gevende aan zijnen gerechten heer. Maar alzoo d'Ed. Compie ulieder groote verachtering „en destructie door den oorlog in consideratie neemt, zoo eischt „zij zulks voor als nog niet, maar wil dat zich een ieder tot „rust en vrede nederzet en door het voorzeide handwerk als „anderszins wederom een ieder bloeiende wordt, opdat d' Ed. „Compie alsdan hare gerechtigheid eische.

„Maar vooralsnu wil zij die onder behoorlijke voldoening na „zich nemen, wel expresselijk interdicerende, dat dergelijke „kleeden uit het land gevoerd of aan anderen verkocht worden „waarover zij allen zeer wel gemoed altoos waren en beloofden „geen tijd tot vervoering van dezen te zullen laten voorbijgaan.”

Sedert bleef de rust op Saleijer ongestoord, terwijl op de hoofden de verplichting rustte om kalk te laten branden ten dienste der verdedigingswerken op Makassar, waaraan zeer groote behoefte bestond. Ook de urgentie van arbeiders en houtwerken was groot, weshalve den 5 April 1674 aan den sergeant Pieter de Visscher de aanstaande komst van den vaandrig Laurens Vosch of Vos met 't jacht Gelria werd kennis gegeven, met last aan hem het commando tijdelijk over te geven.

Blijkens zijne instructie van denzelfden datum had deze voornamelijk in last materialen — hout en kalk — te verzamelen; met de hoofden en notabelen te spreken ter verkrijging der noodige arbeiders en eindelijk de in voorraad liggende kalk met de Gelria terstond te verschepen, terwijl later het jacht de Fransche Parel¹ uit Banda komende, voor ditzelfde doel Saleijer zou aandoen.

Tot tegemoetkoming der werklieden bij het kalkbranden werden, even als vroeger, drie lasten rijst medegegeven, waarvan de prijs bij de aflevering in rekening gebracht moest worden.

De maat ten dienste dier kalklevering bestond in „een balie van een half spekvarken afgezaagd”, maar hoeveel die inhoud was, is mij onbekend gebleven. Wat het aantal arbeiders betrof, zou elk vorst zoo veel moeten leveren als hij kon, tot 100 à 150 toe, daarbij in acht nemende, dat zij die het dichtst bij elkander woonden gezamenlijk opgezonden en om de maand of om de twee maanden afgelost werden. Dank aan zijn krachtig optreden, gepaard met den last om de kalk ter hoofdplaats te branden, in afwijking van het bestaande gebruik, volgens 't welk het nabij de kampongs geschiedde, lagen spoedig groote hoeveelheden ter verscheping gereed.

In de eerste dagen van Januari 1674 was de kapitein Jan Fransz met de schepen Saxenburg, Durgerdam en Gouden leeuw naar Sambaoe (Sumbawa), Bima en Dampo gezonden, ter overbrenging van het gezantschap dier vorsten met de geschenken van de Compie. Van Sambaoe naar Bima gaande had men „door

¹ Een fransch koopvaardijship dat buit gemaakt was.

„verleiding der stroom en andere inconvenienten” die reede niet kunnen bereiken en dus naar de zuidkust van Celebes koers gezet.

Tusschen Saleijer en Schiedams droogte doorzeilende leed de Durgerdam op een der Tijgereilanden schipbreuk, zoodat de opvarenden en 2543 $\frac{3}{4}$ rijksdaalder aan contanten ter nauwernood konden geborgen worden. Op ontvangst van dit bericht werden bovengenoemde fiscaal Jan van Couwenburgh en de onderkoopman Paulus Bock of de Bocq met 't fluitscheepje Coutchin en de chialoupe Amsterdam daarheen gezonden, maar zij konden, ondanks hun nauwkeurig zoeken, hoegenaamd niets van het wrak ontdekken. Op hunne terugreis Saleijer aandoende, vonden zij daar den 31ⁿ Maart 1674 een houten „kalkhuis”, geheel voltooid benevens 80 lasten kalk die zij naar Makassar medenamen. Tevens vernamen zij op eene vergadering met de hoofden, den 1 April gehouden, dat die van Kalaoe het vorige jaar op Saleije waren gekomen, „biedende hunne onderwerping „aan op denzelfden voet en dezelfde voorwaarden als de „Saleijers, de hofdiensten daaronder begrepen” ¹.

Den 7 April kwam genoemde fiscaal te Makassar terug om van den mislukten uitslag zijner zending rapport te doen, waarna terstond tot eene nieuwe expeditie besloten werd ²).

Den 11 April vertrok de schipper Klaas Thomas Jan Hardebil met de chialoupen Amsterdam en Rosenkrans naar de „eilanden en droogten Schiedam genaamd, gelegen in 't zuid-oosten van Saleijer”, met opdracht naar het wrak van het verongelukte schip onderzoek te doen en te bergen wat te krijgen was, vooral de kist met geld, „die er naar gissing in is gebleven.”; en op de terugreis het vaarwater tusschen die eilanden goed te onderzoeken en te verkennen, en, indien het wrak niet mocht gevonden worden, de droogte de Heilbot op te zoeken en van daar nog eens langs de zuidwestelijke eilanden en rotsen der Tijgergroep te zeilen ³. Den 10 Mei keerden beide vaartuigen eveneens onverrichter zake te Makassar terug.

¹ Of zij ook te Makassar zijn verschenen en daar een contract hebben gesloten, is mij onbekend gebleven.

² De declaratie van den fiscaal wegens gemaakte reiskosten voor deze reis bedroeg 30 $\frac{1}{2}$ rijksd.

³ Omtrent deze „eilanden en droogten” zegt Valentijn: „Drie mijlen bezuiden deze zuidelijke Tijgereilanden ligt een droogte vol katskoppen, de Heilbot genoemd, 6 mijlen van welke 4 eilanden bijeen, 2 of 3 mijlen van elkander liggen, die alle Schiedam genoemd worden, zijnde maar 1 mijl ieder groot.”

In den loop der maand Juni kwam de Fransche parel van Banda te Saleijer en laadde eene aanzienlijke hoeveelheid kalk benevens „290 last canassers kapas of ongezuiverde katoen“, afkomstig van een prauw uit Tanete, welke zonder pas varende, door den vaandrig Vos was aangehaald en voor rekening van de Compie verkocht.

Hiervoor zoowel als voor de „vlijt en vaardigheid“ bij het kalkbranden ontving hij met de hoofden, bij schrijven dd. 11 Augustus 1674, eene tevredenheidsbetuiging met de belofte dat de Compie hunne diensten „niet onbeloond zal laten.“

Wijders had Vos den 16^u Juni het voorstel gedaan om „de vesting van Matalalang, daar 't present gelegen is één „halve mijl benoorden, al waar 't gezonder en beter reede voor „de schepen zoude wezen“, te verplaatsen. Hierin kon voors-hands niet getreden worden, omdat daartoe de goedkeuring der Hooge Regeering te Batavia noodig was, weshalve het raadzaam geacht werd bij voorbaat steenen uit het gebergte te laten kappen en later de vesting te verplaatsen dan wel de oude te verbeteren.

Ofschoon Vos bestemd was den ganschen oostmoesson op Saleijer te verblijven, werd hem echter vergund, nu 't kalk-branden toch goed op dreef was, naar Makassar terug te keeren, ten einde — volgens de zeer curieuse overweging — „wegens 't overlijden van zijne huisvrouw alhier, zijne particu-liere zaken te redderen en te dirigeeren.“

Als merkwaardig voorbeeld van 's Compies beheer op Saleijer kan wijders dienen de brief dd. 7 September 1674, waarbij aan den commandeerenden sergeant werden toegezonden provisie en geld „voor 't aanstaande seizoen of moesson“ bestaande o. a. in „40 „rijksdaalders contanten, 2 boek papier, wat inkt en een bos „pennen.“ Tot toelichting dient, dat het garnizoen toenmaals bestond, blijkens de „Korte rolle van de generale sterkte zoo „gequalificeerde als gemeene personen tegenwoordig bescheiden „ten kastele Rotterdam op Makassar en de onderhoorige plaatsjes „van dien als binnen 't kasteel“, uit „een sergeant, een korpo-„raal en elf schildergasten, daaronder een boschschieter.“¹

¹ Volgens diezelfde opgaven werd 's Comps dienst uitgeoefend te Makassar door: 10 gequalificeerde personen waaronder 5 adisistenten bij de secretarie van den heer president, verder 5 idem bij de soldijboeken, 5 idem bij de negotieboeken en pakhuizen en in 't geheel door „718 personen, zijnde de generale van alle de Comps die-naren zoo aan land als op de schepen en chialoupen op en omtrent Makassar „bescheiden en alle nu continueeren blijven excepto 39 inlandsche dienaren die „tot verseheidene diensten gebruikt worden en derhalve geen soldijrekening in de

In het rapport dat de fiskaal J. van Couwenburgh na zijne terugkomst van Saleijer, in October 1671 uitbracht, komt ook voor dat „'s Compies tolk, alleenlijk begiftigd door den heer „President met eene mate rijst 's maands, verzoekt zeer ootmoedig „een klein traktementje daarbij nog te mogen genieten, alzoo „dezelve om de koningen tot kalkbranden aan te pressen, altoos „in actie moet wezen.“ Op dit voorstel kwam den 7 Sept. dezes jaars eerst antwoord, toen den tolk boven de 40 pd. rijst nog een rijksdaalder werd toegelegd, „waarmede hij, zoo vertrouwen „we, wel vergenoegd zal wezen.“ Zijn zoon, mede in 's Compies dienst, ontving echter niets boven de 2 pd. rijst welke hij reeds genoot.

Wat het kalkbranden betreft, waartoe de tolk gehouden was de hoofden „aan te pressen“, vind ik vermeld, dat alleen in den oostmoesson van het jaar 1674 ruim 350 lasten werden geleverd, zoomede verscheidene „grootte partijen kalk“ zonder opgave der hoeveelheid.

Voegt men nu hierbij de „3 à 4000 stuks goede sparren“ en het jaarlijksche contingent werkvolk, dat ten dienste der vestingwerken te Makassar moest geleverd worden, gepaard aan de voorbereidende maatregelen om de sterkte te Matalalang meer noordwaarts te verplaatsen, dan kan zonder schroom gezegd worden, dat deze heerendiensten, om van de mindere niet te spreken, zeer drukkend waren voor de betrekkelijk geringe bevolking op Saleijer.

Wel is waar werd zij voor haren arbeid eenigermate schadeloos gesteld door uitdeelingen van rijst, maar tevens moest zij ondervinden, dat zulks grootendeels afhankelijk was van den stand van 's Compies negotie op Makassar. Want den 7^{den} September 1674, dus na de plaats gehad hebbende aanzienlijke leverantien en de betuiging van tevredenheid aan de hoofden, schreef de president aan den sergeant Pieter de Visser te Saleijer, dat in dit seizoen geene afrekening van de rijst, kalk en sparren kon gehouden worden wegens de heerschende „schaarschte en den tijd van weinig goederen.“

Ook droeg veel daartoe bij de weigering der Saleijereezen om den sultan van Ternate als hunnen „schutsheer“ te erkennen en diens uitstaande pretentien te voldoen, waartoe zij, op zijn verzoek bij herhaling waren aangemaand, weshalve met voordacht

„boeken hebben. — Onder stond: In 't kasteel Rotterdam op Makassar 15 Oktober Ao 1674..

de voldoening van de geleverde kalk werd uitgesteld „om Z. II daaruit eenigszins te garandeeren.”

In het bewustzijn harer onmacht tegenover de Compie wekte deze toestand wrevel en wrok bij de bevolking. Dit bespeurende werd bij schrijven dd. Makassar 31 Mei 1675 gelast, „de inlanders met 't kalkbranden wat te excuseeren”, en hun tevens vergund de „ongepermitteerde handelaars”, d. w. z. zij die niet voorzien waren van 's Compies passen, aan te halen, terwijl daarvoor de helft van het geconfiskeerde „tot animatie” werd afgestaan. Wijders werd kennis gegeven dat de president in den loop van den moesson afrekening wenschte te houden wegens de geleverde kalk en houtwerken, tot welk einde de voornaamste hoofden als Bontobangoen en Gantarang en meer anderen persoonlijk te Makassar moesten verschijnen.

Van hunne aanwezigheid zou tevens gebruik gemaakt worden om hen over hunne tekortkomingen jegens den sultan van Ternate te onderhouden, dien zij gehouden waren als hunnen opperheer te erkennen.

Ofschoon de rust niet gestoord werd, hadden de Saleijereesche hoofden, voornamelijk Bontobangoen en Gantarang in arrenmoede zich inmiddels heimelijk tot de hoven van Gowa en Boni gewend met het verzoek hen onder hunne bescherming te nemen, daar zij „de harde en ondragelijke regeering der Nederlanders of d' Ed. Compie niet langer konden lijden”. Daarbij steunden zij hun verzoek op hetzelfde beginsel, dat bij de vaststelling van art. 17 van het Bongaaische tractaat had voorgezeten en Saleijer alzoo weder tot Gowa of Boni moest terugkeeren, waartoe het voor de verovering van Baab-oellah van Ternate had behoord.

Hiermede ging gepaard eene onthouding der eerste levensmiddelen aan het garnizoen en het opwerpen van versterkingen.

Op ontvangst van dit bericht werd den 27 Juni 1675 het fluitschip de Rotgans met den luitenant Gilbert Bisson en 20 militairen derwaarts gezonden, maar dit vaartuig maakte zulk een ongelukkige reis, dat het eerst den 11 September daar aankwam.

Daar men intusschen geene tijding noch van 't scheepje noch van Saleijer vernam, maakte men zich te Makassar over het een en ander erg bezorgd, zoodat besloten werd den 1 September een expres-vaartuig daarheen te zenden. Dit kwam echter spoedig terug met het bericht, dat de zaken in beteren toestand ver-

keerden dan men vermoed had, hetgeen bevestigd werd door luitenant Bisson bij zijne terugkomst te Makassar.

Deze vredelievende wending dankte men hoofdzakelijk aan de weinige ondersteuning, die het aanzoek der Saleijereesche hoofden aan de hoven van Boni en Gowa was te beurt gevallen.

Van die beide hoven vernam de president daaromtrent echter niets, maar toen Aroe Palakka zich den 1ⁿ Februari 1676 te Makassar bevond om eenige geschillen met de Soppengsche prinszen ten overstaan van 's Compies vertegenwoordiger bij te leggen, werd hem ter zake om inlichting gevraagd. Zijn antwoord was, dat de Saleijereezen slechts gevraagd hadden of zij niet volgens het tractaat van Bongaija, hunnen voormaligen heer d. w. z. Gowa of Boni moesten toebehooren en dat zijn antwoord was geweest, dat het eiland was afgestaan en in 't vervolg onder Ternate of de Compie moest blijven.

Een dergelijk bescheid kreeg men ook van het Gowa'sche hof.

Toen nu de Saleijereesche hoofden zich in October 1675 voor de afrekening der leverantien te Makassar bevonden, werden zij omtrent hun gedrag tegenover de Compie en den sultan van Ternate onderhouden.

Zij ontkenden evenwel niet alleen de bescherming van Gowa en Boni ingeroepen te hebben, maar hielden zelfs vol dat het beweren, „den koning van Ternate nooit als haar beschut- of beschermheer aangenomen te hebben, onwaarachtig was“ en zij nog met Z. H. in verbond waren, met dien verstande, dat zij de artikelen op hunne verhouding met Ternate van toepassing, nooit goed begrepen hadden, daar hen die nooit duidelijk was voorgehouden.

Naar aanleiding hiervan werd afgezien van het voornemen om hen een nader contract te doen teekenen of bezweren, doch het vorige dd. 25 October 1669 hen nogmaals duidelijk voorgehouden, zooals het behoorde nagekomen te worden, met weglating van die artikelen, welke op Ternate betrekking hadden. Hiervan verzochten de hoofden verschoond te mogen blijven, hetgeen hun onder nadere goedkeuring der regeering te Batavia werd toegestaan ¹.

¹ Onder de vorsten die het tractaat van 1669 bezworen, wordt ook genoemd Galloewang of Gallaoewang vorst van Lajolo. Deze is blijkbaar dezelfde als die in 1675 het vernieuwde tractaat aannam en Galla genoemd wordt, zijnde dit eene verkorting van den eerstgenoemden naam.

Daar nu de vorst van Lajolo, in plaats van zich naar Makassar te begeven

Hiermede had dus feitelijk de heerschappij van Ternate opgehouden, doch het zou nog tot 1683 duren alvorens Saleijer geheel onder het beheer der O. I. Compie zou zijn gebracht.

Het bedoelde contract, dat als de grondslag van ons gezag is aan te merken, heb ik gemeend als bijlage te moeten opnemen.

Bij de afrekening ontvingen de hoofden slechts 400 rijksdaalders in mindering der 2700 waarvoor zij ruim 350 lasten kalk hadden geleverd, hetgeen waarlijk een groote teleurstelling voor hen was. Wel is waar werd hun aangezegd voorloopig het kalkbranden te staken, maar daarentegen eene groote menigte houtwerken te leveren zoowel voor de fortificatiën te Makassar als voor het oprichten eener nieuwe sterkte op Saleijer volgens het voorstel van Laurens Vos, waartoe bereids de machtiging van Batavia ontvangen was.

Niettegenstaande deze teleurstellingen kon toch den 13 November 1675 van Saleijer gerapporteerd worden, dat „de regenten zeer vergenoegd van Makassar waren terug gekomen“ niet alleen, maar ook dat zij bereid waren al 't geen, waarmede d'E. Compie hen verkoos te belasten, ten spoedigste te zullen vervaardigen of afleveren. Van de „5000 sparren en 600 stutten“ benoodigd voor de nieuwe sterkte, waren dan ook reeds spoedig 400 gekapt, terwijl de hoofden bovendien nog aanboden 50 lasten kalk ten behoeve van dat werk te branden, hetgeen evenwel op 30 lasten verminderd werd.

Met recht was men op Saleijer zeer verheugd eindelijk ontslagen te zijn van het knellende, ondragelijke juk der Ternatanen, maar ook met dankbaarheid vervuld jegens de Compie, die hen daarvan had bevrijd.

Toen nu voldoende materialen aanwezig waren, vertrok bovengenoemde luitenant Gilbert Bisson den 27 November 1675 per chialoupe Amsterdam naar Saleijer om de nieuwe versterking te bouwen, welke den naam zou dragen van Dodaija. Talrijk waren de moeilijkheden hierbij te overwinnen. Al aanstonds kon het werk geen voortgang hebben wegens het intreden van de poewasa of vastenmaand en het ontbreken der voornaamste moerbalken. Daarbij moest aan de bevolking de noodige tijd gegeven worden om haren veldarbeid te verrichten, zoodat eerst in het

in 1669 de vlucht naar Mangarai nam van waar hij nimmer naar Saleijer terugkeerde, wordt hier dus zijn broeder bedoeld, aan wien het bestuur des lands voorloopig was toevertrouwd.

begin van Februari 1676 met den bouw een aanvang kon gemaakt worden.

Inmiddels besloot hij voorloopig een huisje op te slaan, dienende tot het houden van vergaderingen met de hoofden, waaraan op ultimo December 1675 reeds 's Compies „effecten en volk“ werden overgebracht. Van de oude sterkte werden de nog bruikbare materialen aangewend, ten einde „den ijver der inwoners niet te misbruiken en haar geen noodeloos werk op te leggen.“

Van de ambachtslieden sprekende, van wie men vertrouwde dat hij veel hulp zoude hebben, zegt hij o. a.: „hebbende zoo uit 't chialoups volk als uit de bezetting een à twee opgeschommeld, die weleer een timmerman gezien hebben, gelijk ook „doet die mij van daar is toegevoegd, vertrouwende, dat de „baas of hij zelf gedroomd heeft te kunnen timmeren; daarenboven met vele wonden, zweren en ongezonderheid bezocht. Zoo „doet ook bovengenoemde Marcus, die mede in zoodanige werken „vrij slecht is, maar zoo hij zegt een goed beeldsnijder is, dat „hier weinig te pas komt. Ik dank God, die mij zooveel begaafd „heeft, om in deze gelegenheid voor baas timmerman te kunnen „ageeren of ik zag anders geen kans dan wederom een spaansche „bedelaarsrok op te richten, gelijk gisteren alhier gestaan heeft „en heden afgeworpen.“

Eindelijk deed de vrees voor brand hem besluiten het reduit met planken te dekken, bestreken met „kalk en suiker.“

De grootste hulp en ondersteuning schijnt hij ondervonden te hebben van 's Compies ouden tolk, hetgeen hem aanleiding gaf diens bizonderen ijver en bekwaamheid zoowel als het groote ontzag, dat hij onder de hoofden en bevolking bezat, onder de aandacht van den president te Makassar te brengen met het voorstel eener lotsverbetering. Aan zijne tusschenkomst moet het waarschijnlijk toegeschreven worden, dat de nieuwe sterkte reeds in April gesloten en inwendig zoover gereed was, dat luitenant Bisson teruggeroepen en het overige aan den sergeant Pieter de Visser kon overgelaten worden.

Den 20ⁿ April gaf hij alzoo het werk over met vermelding tevens, dat de hoofden aangenomen hadden het bosch rondom de nieuwe sterkte uit te roeien en het schoon gekapte terrein te beplanten ten nutte van het volk dat heerendienst kwam presteeren.

Bij zijne terugkomst te Makassar bracht hij een houten

model van de redoute mede, waaruit men de overtuiging bekwam dat zij was een „weerbaar en recht werk“, zijnde de stukken en palen van ijzerhout.

Blijkens de „korte rolle van de generale sterkte zoo gekwalificeerde als gemeene personen tegenwoordig bescheiden ten kastele Rotterdam op Makassar en de onderhoorige plaatsen“ dd. 6 October 1678, bestond het garnizoen uit den sergeant Joris Goetje van Delft, een korporaal en 12 schildergasten, waarbij later nog een meester (= chirurgijn) gevoegd werd.

Voor dit garnizoen, dat zelden meer, maar dikwijls minder was, werd bij herhaling toegezonden „6 kannen spaansche wijn en 2 kannen wijn“, terwijl volgens den „eisch, gedaan van den „korporaal Philip Jobszoon de Vos, van eenige goederen, zoo „kruit, lont en andere noodwendigheden, die alhier voor „'s Compies vesting noodig zijn“ dd. Saleijer 2 September 1681, daartoe ook gerekend werden „één testament met één bijbel en „twee à drie psalmboeken.“

Schril steekt hiertegen af eene aanvraag van „medicamenten“ met de bijvoeging, „dat hier niets is waarmede de meester 't „volk helpen zou, zoo zij kwamen met eenige ziekte van God „bezocht te worden, en dat de soldaat Christoffel Sibregt van „Elburg tegenwoordig niets doet als bloedspuwen en alhier geen „medicamenten zijn om hem te helpen.“

Bij herhaling werd hierboven gesproken van den inlander Pagang, bijgenaamd de Hollander. Ik acht het niet ondienstig kortelijk zijn levensloop hier te vermelden, niet alleen om de vrij gewichtige rol die hij speelde, maar ook omdat zijn veel bewogen leven volkomen een roman gelijkt, een zeldzaamheid onder inlanders.

Een slaaf van geboorte had zijn meester, de vorst van Gantarang, hem tijdens de Makassaarsche overheersching de vrijheid geschonken, toen hij hem aan zijnen neef den vorst van Kadièng afstond om als tolk te dienen, omdat de vorst zelf de maleische taal niet machtig was. In dien tijd verongelukte het schip de Walvisch van de retourvloot en verscheen Karaeng Lingkes op Saleijer om naar de lading daarvan onderzoek te doen. De tolk Pagang beschuldigde toen den glarang van Opa-Opa zich eenige schatten daarvan te hebben toegeëigend, reden waarom hij door den groot-goeverneur Karaeng Lingkes uit zijne betrekking werd ontslagen, gebonden en gepijnigd. Kort

daarop naar Mangarai vertrokken, overleed hij daar, een jongeren broeder, van kindsbeen af lam aan beide beenen, als eenigsten erfgenaam achterlatende.

Na het ontslag van dien glarang werd de tolk Pagang voorloopig als „opziener” in zijne plaats gesteld.

Hierboven hebben wij gezien, dat hij den vorst van Kadiëng zoo angstig maakte voor de Ternatanen, dat hij eveneens lafhartig de vlucht nam naar Mangarai. Ook weten wij reeds dat hij den vorst van Laijolo naar Makassar vergezelde en wat de gevolgen daarvan waren bij zijne terugkomst.

Toen nu de president bij diens aanwezigheid op Saleijer hem het bestuur van Kadiëng toevertrouwde, werd hij tevens benoemd tot waarnemend glarang van Opa-Opa tot tijd en wijle de eenige erfgenaam weer het gebruik zijner onderste ledematen zoude bekomen hebben. In beide betrekkingen legde Pagang daarop den eed van getrouwheid af.

Sedert dien tijd maakte hij zich aan de schromelijkste buitensporigheden schuldig, voornamelijk door het zich toeëigenen van de lijfeigenen en het vee zijner ondergeschikten, hetgeen niet verminderde, toen hij het vorige jaar 1675 van een uitstapje naar Makassar was teruggekeerd. Eindelijk werd zijn gedrag zoo verregaand schandelijk, dat in Februari 1676 de vorsten op Saleijer gezamenlijk zich tot den luitenant Bisson wendden met het verzoek, den zoon des vorsten van Kadiëng en den broeder des glarangs van Opa-Opa aan het bestuur te willen brengen, in plaats van den gewezen slaaf Pagang.

Herhaaldelijk werd hij aangemaand zijn gedrag te verbeteren, hetgeen hij ook telkens beloofde, maar eindelijk sloeg die „raasbol” alle vermaningen en beloften in den wind en begon zijne ongeregeldheden tot zelfs onder 's Compies vastigheid te plegen. Bij zekere gelegenheid dat Bontobangoen hem wilde terecht wijzen, voer hij niet alleen heftig en in de gemeenste bewoordingen tegen hem uit, maar dreigde hem zelfs te doorsteken, hetgeen tijdig verhinderd werd. Daags daarna verscheen hij voor luitenant Bisson en toonde berouw, zeggende „dat hij den vloek van zijnen eed over zijn hoofd had gehaald”, met verzoek om ontslag uit de beide door hem bekleede betrekkingen. Dit werd hem verleend met de belofte, dat hij in 't bezit zou gelaten worden van „zijne landen, tuinen, volk en vee en als tweede persoon over die rijken zou worden gesteld om de beide nieuwelingen tot raadsman te

„dienen“. Daarna had de behoorlijke installatie ook der beide nieuwe hoofden plaats.

Vijf dagen later bracht Bontobangoen het bericht, dat Pagang zekeren Batti voor zijne woning had vermoord. Voor luitenant Bisson bekende hij terstond zijne misdaad, belovende echter „zoo deze hem het leven salveerde, dat hij met alle de zijnen „christenen zouden worden.“ Nochtans in hechtenis genomen, ontkende hij toen alles en poogde gedurende zijn verhoor te ontsnappen, bij welke gelegenheid hij nog een persoon doodde en een ander verwondde. Kort daarop stond hij terecht en werd hij ter dood veroordeeld. Dezelfde hoofden, niet lang te voren hem zoo vijandig, dienden nu een rekest om gratie in, dat den president te Makassar werd opgezonden, voor- namelijk als motief opgevende, „dat de Compie niet daarbij „(d. i. zijne euvelheden) geïnteresseerd is, dan alleen, dat „zij die voor haar heer erkennen, die zij daarvoor te meer „verplicht zullen blijven.“

De eigenlijke reden, waarom gratie werd gevraagd, was „dat „de een zijn zuster, de ander zijn nicht, de derde zijn dochter „hem tot wijven zijn en meest met kinderen geprocureerd.“

Het verzoek werd echter van de hand gewezen en het eerste doodvonnis den 27 Maart 1676 op Saleijer voltrokken.

Een zijner makkers, Paleengo genaamd, trachtte zijn voetspoor te volgen, maar werd bij tijds neergelegd en zijn afgehouden hoofd voor G. Bisson gebracht.

Uit de instructie van den fiskaal J. van Couwenburgh hebben wij gezien, dat de Saleijereesche lijnwaden de O.-I. Compie op vele plaatsen groote winsten opleverden; vooral was dit het geval op Borneo's oostkust. Alleen voor deze landstreek koesterde men in 1678 de hoop dat zij jaarlijks wel 2000 rijksd. zou opbrengen.

Bij de zeer gedrukte stemming van den handel te Makassar in 't algemeen, en van den lijnwaadhandel in 't bijzonder, had men dus op Saleijer het oog geslagen om van daar meer lijnwaden te bekomen.

Toen nu zoowel Bewindhebbers in het vaderland als de hooge regeering te Batavia er voortdurend op aandrongen, om de sleet van Koromandelsche, Bengaalsche en Soeratsche lijnwaden „in deze presidie“ zooveel mogelijk te doen toenemen, werd den 20 Januari 1678 goedgevonden den onderkoopman François Prins met de chialoupe Greuningen naar Saleijer te zenden,

voorzien van „een proper cargazoentje“ van evenbedoelde uitheemsche lijnwaden, ter waarde van 1892½ rijksd. ten einde te trachten ze met voordeel tegen Saleijereesche kleeden te ruilen.

De prijzen bleven hem overgelaten, maar voor één Saleijereesch kleed mocht hij vooral niet meer in rekening brengen dan één rijksd. Daarbij moest de levering dier lijnwaden geschieden vóór Juni eerstvolgende, opdat zij tijdig op Makassar konden zijn om den handel naar Borneo's oostkust te voeden.

Verder had Prins, ingevolge zijne instructie, den last naar „bekwaam en durabel houtwerk“ onderzoek te doen waaraan men te Makassar groote behoefte had en waartoe hij de hulp der „Koningen“ moest inroepen, die zich „tot de procure van dien zeer gewillig laten gebruiken.“

Daar volgens gerucht de gevluchte vorst van Laijolo weinige maanden te voren met zijne volgelingen van Mangaraï op Saleijer teruggekeerd zoude zijn, werd van deze gelegenheid gebruik gemaakt om Prins op te dragen hem aan te zeggen, dat hij zich vol vertrouwen naar Makassar moest begeven om persoonlijk aan den president te verzoeken weer in zijne vroegere waardigheid hersteld te mogen worden. Het was echter niet de vorst zelf, maar zijn zoon, een onbeduidend jongeling, die teruggekeerd was.

Tevens werden Prins lijnwaden medegegeven ter waarde van 700 rijksd. ter uitbetaling van de reeds geleverde kalk, „blijvende „dan daarmede genoemde Koningen en regenten hun rekening „met d'E. Compie gelijkwideerd.“

Waarin bestond nu wel dat „proper cargazoentje“ naar Saleijer gezonden? In den brief dd. 26 Mei 1679 van Makassar naar Batavia lezen wij daaromtrent: „hebbende in denzelven (d. i. de „kleedenhandel) de Saleijereesche kleeden wel de vuilste winst „gegeven en daarbij komt dan nog, dat het meest incurante „en verlegen koopmanschappen zijn geleverd, die wij naar „Saleijer en ook naar Pasir hebben gezonden“ en verder „die „wij ons op die wijze moeten kwijt maken om verdere schade „te verhoeden, dan om dezen aan de meest biedenden te ver- „koopen, zouden hier weinig of geene koopers vinden.“

Na zijne terugkomst te Makassar bracht genoemde onderkoopman den 19 Februari 1678 een rapport uit omtrent den uitslag zijner zending, waaruit in substantie blijkt, dat het geheele factuurtje in twee partijen was van de hand gezet, nam. een in ruil tegen 2015 Saleijereesche kleeden en een ander tegen

162 $\frac{1}{2}$, dus totaal tegen 2177 $\frac{1}{2}$, die allen volgens de monsters moesten vervaardigd en uiterlijk in de maand Juni geleverd worden.

Wat de houtwerken betreft, inderdaad toonden de hoofden zich bereid die te leveren. Om „vooreerst tot een proefje te dienen“ werd hun derhalve opgedragen binnen den tijd van drie maanden aan het strand ter hoofdplaats te leveren „100 stuks balken van 24 voet lang en omtrent 10 duim in 't vierkant“ van enipo, ipili, golassa of bilalang-hout.”

Gedurende zijn verblijf op Saleijer had Prins van 's Compies tolk Tambi en meer andere personen vernomen, dat eenige visschers van Binongko, op Kalaoe verblijf houdende, dicht bij dit eiland op een rif het wrak van een schip gevonden hadden, waaruit zij allerlei artikelen zouden hebben gehaald, o. a. „een vrij goede quantiteit aan pajement en dubbeltjes“ en dat de vier kanonnen van het schip zich bij den vorst bevonden, die twee daarvan aan Karaeng Djaranika van Gowa op zijne reis naar Mangaraï had verkocht.

Daar nu juist vier jaren geleden in diezelfde wateren het schip de Gouden leeuw verongelukt was, meende Prins het wrak daarvan gevonden te hebben, weshalve hij den tolk Tambi last gaf zich daarheen te begeven ten einde naar het een en ander onderzoek te doen.

Bij herhaling ondernam hij den tocht naar Kalaoe, maar kon nimmer het doel zijner reis bereiken, daarin verhinderd zoowel door de sterke oostenwinden als door den stroom. Eindelijk begaf hij zich in Maart 1682 wederom derwaarts, vergezeld door den glarang Poena Takko van Balaboelo. Dank aan zijne plaatselijke kennis — want hoofden en bevolking van Kalaoe weigerden de ligging van het wrak te wijzen of deden dit verkeerd — gelukte het hem de plaats van het onheil te bereiken, maar vond er weinig meer dan eene partij verroeste spijkers, al het overige hadden de bedoelde Binongkers reeds weggehaald om daarvoor op Mangaraï slaven te köopen.

De terugkomst van Laijolo's zoon veroorzaakte wederom groote moeilijkheden. Gesteund door alle opperhoofden van Saleijer, maar vooral door Gantarang, meer nog en hoofdzakelijk door Bontobangoen was het den nog zeer jeugdigen zoon van den nog afwezigen vorst van Laijolo gelukt de plaats zijns vaders in te nemen. „Daar hij nog maar een kind in zijn verstaan“ was, werd de glarang van Bontoboroso hem toegevoegd om over het land te regeeren. Wegens zijn heerschzuchtigen aard gaf

dit aanleiding tot zeer vele moeilijkheden, die ten laatste eindigden met zijne verheffing tot zelfstandig vorst van Bontoboroso, zooals wij zien zullen.

Wat Bontobangoen en Poetabangoen betreft, de tusschen hen bestaande geschillen gaven aanleiding dat beide vorsten de bemiddeling van den president te Makassar inriepen, ten wiens overstaan zij den 4^{den} Mei 1678 ten kastele Rotterdam een accoord troffen, in substantie inhoudende „dat de volken, die in tijd „van oorlog bij radja Bontobangoen gekomen zijn — als over- „gekomen vermits hij, radja Poetabangoen te dier tijd naar „Gantarang en daarna naar Mangaraï gevlucht was — als zijne „onderdanen zullen verblijven en ook de volken die van radja „Bontobangoen onder Poetabangoen zijn, mede deszelfs onder- „danen zijn en voor altijd verblijven zullen.”

Toch waren de oneenigheden hiermede niet beëindigd, evenmin als die tusschen Gantarang en de vorsten waarvoor hij gedurende den oorlog het onderspit had moeten delven.

In de maand Juli daaraanvolgende vertrok derhalve bovengenoemde onderkoopman Francois Prins van Makassar, met de drieledige opdracht om „te Danoewang waar radja Boelecomba present zich ophoudt”, in overleg met dezen, voorbereidende maatregelen te nemen om aldaar „gelijk ook van alle des „Compies landen meer, de tienden van het padigewas te doen „invorderen” en de middelen te beramen hoe zulks het best zou kunnen geschieden; vervolgens naar de „zuiderhaven van Bira, even binnen den hoek van Lasso” te vertrekken, ten einde daar den stand van zaken op te nemen, hebbende de hoofden onder leiding van den glarang To-Assing klachten tegen hunnen vorst ingebracht, dien zij tevens van de regeering vervallen verklaard hadden, en eindelijk naar Saleijer over te steken hoofdzakelijk met het doel om de levering der achterstallige lijnwaden te bespoedigen en de talrijke klachten vooral tegen Gantarang te onderzoeken en in der minne bij te leggen.

Wat nu de lijnwaden betreft, die de hoofden volgens afspraak in de afgelopen maand Juni te Makassar hadden moeten afleveren, uit het door Fr. Prins opgemaakte rapport dd. 26 Juli 1678 blijkt, dat de schuld van 2177½ stuks lijnwaad voldaan werd met 1684½ stuks, zoodat nog een achterstand bleef van 493 stuks w. o. 33 stuks bij „Rara of Djoeroebasa”. Onder de lijnwaden door Gantarang en Boeki geleverd, waren er die niet juist overeenkwamen met de monsters; toch heette het ter-

stond van beiden dat „uit de ondeugdzaamheid hunner kleeden „hunne geveinsde genegenheid tot d'E. Compie bleek.”

De klachten, tegen Gantarang ingebracht, betroffen hoofdzakelijk personen, die hij wederrechtelijk zou aangehouden of weggevoerd hebben, nam. van Bontobangoen, van „Christoedij glarang Bonéa”, van Tiro¹ en eindelijk de vrouw van 's Compie tolk, die zich ten huize van Bontobangoen ophield.

Op de vergadering den 16 Juli met de hoofden gehouden liet Gantarang zich gemakshalve door een glarang vertegenwoordigen, die voorgaf niets hoegenaamd te weten omtrent al de tegen zijnen heer ingebrachte bezwaren, weshalve hem twee dagen tijd werd gegeven om zijnen vorst die mede te deelen en het antwoord te brengen.

Na het verstrijken van dien tijd nog geen bericht bekomen hebbende, werden „om zeker te gaan, twee nederlandsche soldaten naar Gantarang gezonden met order, dat zij hem de „voorzeide poincten zijner beschuldiging zouden hebben voor te „houden en zijn antwoord daarop weder aanhooren.”

Dit luidde, dat al de opgeëischte personen vrijwillig tot hem waren gekomen, maar tevens ontkende hij den eisch van „Christoedij glarang Bonéa.” Daags daarna zond Gantarang zijnen glarang met al de gereclameerde personen tot Fr. Prins, die ze aan de respectieve eigenaren teruggaf, maar de vier personen van Tiro vluchtten oogenblikkelijk het bosch in zonder dat men ze kon terugvinden.

Hoewel de wederzijdsche reclames tusschen Poetabangoen en Bontobangoen evenzeer hoofdzakelijk personen betroffen en reeds ten kastele te Makassar waren beëindigd, werden zij andermaal gedurende de aanwezigheid van Fr. Prins opgehaald, daar Poetabangoen weigerde zich aan de beslissing te onderwerpen.

Daar het dien onderkoopman niet gelukte de zaak in der minne bij te leggen, bleef zij rusten totdat hij zijn rapport omtrent den uitslag zijner zending zoude hebben ingediend. Maar ook toen nog bleven zij voortduren totdat in 1721 door den Goeverneur Johannes Sipman daaraan definitief een einde werd gemaakt door te verklaren, dat Poetabangoen voortaan zou zijn „ata-ri-kalé-ri-kompanija”, d. i. het lijfvolk van de O. I. C. met het recht om de opgezetenen des lands terug te mogen roepen waarheen zij ook mochten verhuizen. Een afschrift van dit besluit

¹ Een landschap behorende tot de afd. O. D. Vroeger onder een zelfstandig vorst, tegenwoordig een onderdeel van Bira.

geteekend door den secretaris Joan Emants werd aan belanghebbenden uitgereikt ¹.

Van meer ernstigen aard was het geschil tusschen Boeki en Kadièng.

Zooals wij gezien hebben had de fiskaal J. van Couwenburgh in overleg met de opperhoofden beslist, dat een deel van het landschap Kadièng aan Boeki zoude vervallen.

Gedurende de aanwezigheid van Fr. Prins klaagde Boeki er ernstig over, dat de waarnemende hoofden van Kadièng en Opa-Opa hem onophoudelijk bemoeilijkten „in zijne plantagies in de negorijen Balaboetoeng en Siloka“, voorgevende dat die landstroken tot Kadièng behoorden.

Wij weten reeds dat Boeki, tijdens de Karéboschen oorlog „als hoofd over een troep zijner landslieden onder haar eigen banieren“ zich daarvan had meester gemaakt. Na het einde van dien oorlog nu werd hij, zoowel door den admiraal Corn. Speelman als door den sultan van Ternate, in het bezit daarvan gehandhaafd. Toch eigende de intrigant Pagang, steunende op de gunst welke hij te Makassar genoot, zich die landstroken weder toe, maar in dit jaar 1678 werden zij door den president Dubbeldecop aan Boeki teruggegeven.

Ook dit geschil gelukte het aan Prins niet in der minne bij te leggen, weshalve het andermaal onderworpen werd aan de beslissing van den president te Makassar.

Den 22 Juli vertrok genoemde onderkoopman met twee inlandsche vaartuigen van Saleijer de opgebrachte kleeden met zich nemende.

Den 20 Augustus daarop verscheen te Saleijer Karaeng Lingkes, vergezeld door den sergeant Jacobus van Loenen met een detachement van 1 korporaal en 6 schildergasten komende van Bira, waarheen zij gezonden waren ter beëindiging der woelingen van den reeds genoemden glarang To-Assing.

Zij hadden in last de hoofden te verzoeken den tolk behulpzaam te zijn met volk om de gekapte balken, die tot „een proefje“ moesten dienen, met vlotten naar 't kasteel te Makassar te brengen. Hoofden en bevolking verzetten zich evenwel eenparig hiertegen, daar het ten eenenmale onmogelijk was, verklarende dan „liever als slaven van de Compie te willen verkocht worden.“

¹ Joan Emants was op Saleijer boekhouder en resident tot Mei 1720, toen hij als eerste klerk, tevens secretaris van Justitie, naar Makassar overgeplaatst werd.

Sedert werden die houtwerken door 's Compies schepen, komende uit de Molukken, afgehaald en waar dit niet kon geschieden, zooveel mogelijk met inlandsche vaartuigen van Saleijer overgebracht.

Wat den sergeant Jacobus van Loenen betreft, hij moest bij terugkeer van Karaeng Lingkes op Saleijer achterblijven, om met zijne manschappen terstond bij de hand te zijn, indien de gebeurtenissen te Bira dan wel te Boeloekomba, wegens de moeilijkheden veroorzaakt door de Bonieren en den Karaeng Gantarang aldaar bij de invoering der vertiening, zijne overkomst noodig mochten maken.

De „vuile winsten“, welke de Saleijereesche kleeden hadden opgeleverd, in verband met de aanzienlijke hoeveelheden lijnwaden, die in de pakhuizen opgestapeld lagen, deden den president te Makassar besluiten nog in hetzelfde jaar 1678 den onderkoopman Klaas Bollaart met een dergelijk faktuurtje als zijn ambtgenoot Fr. Prins ter waarde van 1954 rijksd. of 5862 guld. naar Saleijer te zenden. Hiervan gaf hij, tijdens zijn kortstondig verblijf te Bontain „in de negorij Desoria“ den 21 November 1678 den commandeerenden sergeant Joris Goetje kennis met verzoek de hoofden daarvan mededeeling te doen.

Den 23 November verscheen die ambtenaar met de chialoupe de Nagelboom voor 's Compies vesting en belegde den 26sten daarop eene vergadering met de hoofden, ten einde het medegebrachte „gesorteerde cargazoentje koromandelsche en bengaalische doeken“ tegen Saleijereeschen te „trocqueeren“.

Uit het door hem opgemaakte „rapport omtrent zijne ver richting op 't eiland Saleijer“ dd. 10 December 1678 blijkt, dat het geheele faktuurtje verhandeld werd tegen 1997 Saleijereesche lijnwaden van dezelfde afmetingen en hoedanigheid als die aan Prins afgeleverd, te voldoen in de maand April of Mei van het aanstaande jaar. Daarna stak hij per prauw naar Bira over om de reis verder over land voort te zetten, latende de Nagelboom op Saleijer achter, daar zij, wegens den ingetreden westmoesson, de terugreis niet kon aanvaarden.

De onlusten te Bira nu, waar de vorst Toe-ri-lémona, schoonzoon van Boeki, reeds de vlucht naar Saleijer genomen had, namen spoedig een einde, toen de onruststoker de glarang To-Assing, naar Makassar opgeroepen, eerst „in gijzeling“ gehouden, totdat de vorst weer naar zijn land zoude zijn teruggekeerd, en daarna, van zijn ambt ontzet, in het Ternataansche kwartier geïnterneerd werd, waar hij tot aan zijn dood bleef.

Te Boeloekomba gingen de zaken echter minder voorspoedig.

Toen den commandeerenden sergeant op Saleijer op zijn verzoek een verlof naar Makassar was toegestaan, ontving hij tevens bij schrijven dd. 30 Maart 1679 den last met de chialoupe Greuningen, door Prins op zijne eerste reis achtergelaten, zijn wapenbroeder J. van Loenen met zijn detachement naar Boeloekomba over te brengen om daarna de reis per prauw te vervolgen, met opdracht aan den „meester“ om beide garnizoenen te „bedienen.“

Nog niet tevreden met den zoo gunstigen uitslag der zendingen van Prins en Bollaart, werd van deze gelegenheid tevens gebruik gemaakt om den sergeant „9000 bossen Marosche padi“ toe te zenden, die hij moest afzetten tegen „een Saleijers kleed de een honderd bos, daar wij meenen die lieden zeer wel mede zullen gediend zijn.“

Gedurende zijne afwezigheid was den tolk Tambi opgedragen de achterstallige schulden der hoofden te innen, bedragende totaal 2087 Saleijereesche lijnwaden. Hiervan had J. Goetje reeds eene groote menigte ontvangen en medegenomen naar Makassar, maar ongelukkig gingen zij verloren daar hij op zijne reis schipbreuk leed en het leven verloor.

In zijne functie van vertegenwoordiger der Compie werd hij opgevolgd door den korporaal Hendrik Ploeg.

Terstond grepen Gantarang en eenige andere opperhoofden deze gelegenheid aan om te beweren, dat zij al hunne kleeden reeds aan wijlen den sergeant gebracht hadden en dus niets meer aan de Compie schuldig waren.

Verreweg de meeste hoofden bleven echter hunne achterstallige schuld erkennen en brachten in mindering daarvan de volgende maand Juli, toen zij hunne opwachting bij den president te Makassar maakten, 700 stuks kleeden mede, voorgevende onmogelijk meer te kunnen opbrengen wegens het totaal mislukken van den katoenoogst. Hierin werd berust, vertrouwend dat het aanstaande jaar voordeeliger zoude zijn.

Gewichtiger was deze vergadering voor Saleijer zelf.

Hierboven is reeds gezegd dat de terugkomst van Laijolo's zoon aanleiding had gegeven tot vele moeilijkheden ten opzichte van den glarang van Bontoboroso, die niets minder beoogde dan dit landschap vrij en onafhankelijk van Laijolo te maken en zich zelf aan het hoofd daarvan te plaatsen.

In deze vergadering nu werden die geschillen bijgelegd en beide landen weder vereenigd „invoege als hare oude coutumen „hebben medegebracht“ en verder besloten dat „radja Laijolo „voortaan Koning van Laijolo en Bontoboroso en voornoemden „galarang deszelfs eersten galarang van Laijolo en Bontoboroso „zal zijn en blijven.“ Tevens werd bepaald, dat de Saleijereesche vorsten zouden „aan ons voor haren wettigen heer den Koning „van Ternate voor schatting opbrengen 't geen zij van ouds „gebruikelijk te doen geweest zijn“, die Laijolo en Bontoboroso, „in vorige tijden onder een standaard staande, samen als een „opbrachten.“

Toch was hiermede nog niet definitief dit geschil beëindigd, dank aan het zwakke, weifelende bestuur te Makassar.

Ditzelfde gold ook van de kwestie betreffende de landstreken Balaboetoeng en Siloka, waaraan Prins gedurende zijn verblijf op Saleijer, te vergeefs getracht had een einde te maken, dank aan de geheime machinatien van den geslepen indringer te Gantarang, bloedverwant des vorsten van Kadièng.

Onder de personen op evengenoemde vergadering tegenwoordig, behoorde ook een afgevaardigde van Soelé, den voortvluchtigen vorst van Kadièng en diens zoon, welke voor zijn vader het land bestuurde. De eerste nu verklaarde namens zijn lastgever „zoo daar d. i. te Saleijer, 't recht gerecht gehandhaafd werd „en zij na hun oude wetten werden geregeerd, genegen te zijn „ook met zijn volk tot Saleijer weder te keeren.“ In dat geval verzocht hij tevens weer in zijne oude waardigheid te mogen worden hersteld in de plaats van zijn zoon, die hem gedurende zijne afwezigheid had opgevolgd.

Met dezen vorst zouden dus de laatste uitgewekenen tijdens den heilloozen binnenlandschen oorlog op 't eiland zijn teruggekeerd.

Over deze uitkomst ten zeerste verheugd, haastte men zich den afgevaardigde de verlangde toezegging te geven.

Dra was dit geschied of de zoon stelde terstond zijn eisch weder in ter verkrijging der landschappen Balaboetoeng en Siloka. De vorst van Boeki bracht in herinnering, dat hij niet alleen door den admiraal Speelman en den sultan van Ternate maar laatstelijk nog door wijlen den president de Jong in het bezit daarvan was gehandhaafd, toch baatte het hem niet. Hem werd eenvoudig te verstaan gegeven dat „het land van Saleijer „nog groot genoeg was“ en dat het beter was, dat de oude vorst van Kadièng terugkwam dan te Mangarai bleef. Op deze on-

zinnige gronden nu werden hem zijne reeds verkregen rechten op die landstreken ontnomen en aan Kadiëng toegewezen.

Deze handeling, getuigende van zeer veel zwakheid en onrechtvaardigheid, gaf aanleiding tot groote ontevredenheid en tot vele moeilijkheden met een van 's Compies trouwste bondgenooten op Saleijer. Te zijnen aanzien was dus het voortdurende drijven van Gantarang eindelijk met succes bekroond.

Volgens het op bovenbedoelde vergadering aangenomen beginsel werd dus een schatting of tribut van de Saleijereezen geheven, natuurlijk bestaande in lijnwaden, waarop hoofden en bevolking reeds voor den fiskaal J. van Couwenburgh waren voorbereid.

Wegens de ten vorigen jare 1678 reeds hieromtrent in omloop zijnde geruchten, had de vorst van het eiland Kalaoe zich naar Aroe Palakka van Boni, woonachtig te Bontowalla nabij Makassar, begeven om zijne tusschenkomst in te roepen ten einde van die schatting verschoond te mogen blijven. Naar aanleiding hiervan deed Boni's vorst het verzoek hem van „hofdiensten te willen excuseeren, dewijl zijns vrouws dansmeisjes daar geleerd worden, dat niet zonder lasten kan geschieden, dat wij hem als een „kleinigheid zijnde, hebben toegestaan.”

Toen nu Kalaoe bij de invoering der schatting werkelijk daarvan vrijgesteld bleef, dienden de hoofden op Saleijer daarover hunne bezwaren bij den president te Makassar in, daar dit eiland, gedurende de Makassaarsche heerschappij ook reeds schatting betaalde en toch een „dansschool” was.

Hun zeer juist betoog baatte evenwel niet, want, zoo luidde de brief dd. 9 October 1679 naar Batavia, „die portie van weinig „belang zijnde, kan om radja Bonie's wille wel geconniveerd „en ingezien worden, zonder deswegen eenig recht te verliezen.”

Toch was deze zwakheid de oorzaak, dat het eiland langzamerhand onder Bonische suprematie geraakte en bleef tot na de expeditie tegen dat rijk in 1860.

Omstreeks dezen tijd schijnt de trouwe, brave vorst van Balaboelo kinderloos te zijn overleden, dezelfde persoon, die zich van den beginne af zoo getrouw aan de Compie getoond en zich voor haar zooveel opofferingen getroost had, meer nog dan die van Bontobangoen.

Deze gelegenheid trachtte zijn glarang, meergenoemde Poena-Takko ¹, te benuttigen om zich van het bestuur meester te maken.

¹ De naam van dit hoofd wordt in de stukken bij afwisseling geschreven Poe-

Reeds terstond na het einde van den binnenlandschen oorlog had hij pogingen aangewend om zich, evenals Bontoboroso, ten koste van zijnen heer te verheffen en onafhankelijk te maken, maar steeds had de overledene die weten te verijdelen, zooveel mogelijk buiten bemoeienis van de Compie, ofschoon deze daarvan toch niet geheel onkundig was gebleven.

Gedurende de reis door den tolk Tambi op last van den onderkoopman Fr. Prins naar Kalaoe ondernomen, was de tegenheid, welke hij voor Poena-Takko, naar 't schijnt, reeds had opgevat, volstrekt niet verminderd; eer het tegendeel zelfs, hetgeen niet zonder invloed bleef op den korporaal H. Ploeg, die feitelijk zonder dien tolk niets op hoofden en bevolking vermocht.

Hieraan was het toe te schrijven, dat die militair schriftelijk de belangen van dien glarang aan den president te Makassar voordroeg en bepleitte. Niettemin doorzag men toch de heerschzuchtige bedoelingen van dat onderhoofd, weshalve werd geantwoord, dat „wij „achten dat hij Poenatakko, hem zelf wat te veel meester maakt „om door dat middel alleen te willen regeeren, dat geen goed „werk veroorzaken zoude doch gelijk gezegd, zullen wij hen „beiden hier gekomen zijnde, hooren en doen wat recht is.”

Immers was die korporaal aangeschreven om de opper- en mindere hoofden die voortdurend met elkander in onmin leefden, ondanks alle maatregelen tot pacificatie van bestuurswege, aan te zeggen hun tribut zelf te Makassar te komen voldoen, zullende anders „met eene zware boete gestraft worden.”

In dienzelfden brief dd. 5 November 1680 werd hem tevens verzocht om met den tolk Tambi, den assistent Benjamin Fransz behulpzaam te zijn bij de invordering der uitstaande schulden aan kleeden onder de hoofden en grooten.

Tot dat einde maakte Fransz eene reis door het binnenland, waarvan hij den 1n December 1680 bij zijne terugkomst te Makassar een rapport uitbracht.

Hieruit bleek in substantie, dat vele hoofden ¹ beweerden hun aandeel reeds aan wijlen den sergeant J. Goetje voldaan te hebben, terwijl anderen hunne schuld aan kleeden verwarden

natakko, Poenatjako, Poentjako en Ampoenatakko. Mij komt het voor, dat deze naam is een samentrekking der woorden opoe-na-Takko of bij verkorting Poenatakko, weshalve deze spelling gevolgd is.

¹ Onder hen wordt ook zekere Poenebadja genoemd, maar mij is geen landstreek van een min of meer gelijkluidenden naam bekend. Blijkbaar is dat woord eene samentrekking der woorden Opoe-nabadio of badjo. Zou dus daarmede het hoofd eener kolonie To-badjo's of To-ridjéné's bedoeld worden?

met die welke zij als tribut aan de Compie, als vertegenwoordiger van Ternate, moesten opbrengen.

Bij gemis aan eenige aantekeningen van wijlen dien onder-officier omtrent ieders achterstallige schuld, moest Fransz zich tevreden stellen met hetgeen de hoofden zelf daarvan opgaven, dat een totaal bedroeg van 237 stuks w. o. 15 bij 's Compies tolk Tambi bijgenaamd Tikoes.

Beducht voor den naderenden westmoesson vertrok de assistent daarop ten spoedigste weder, extracten uit de medegebrachte negotieboeken bij den korporaal H. Ploeg achterlatende.

Met dezen uitslag nam de president te Makassar echter volstrekt geen genoegen. Mitsdien werd reeds den 5ⁿ December daarop eene opgave naar Saleijer gezonden van al hetgeen volgens de boeken nog uitstond met last aan genoemden korporaal onophoudelijk op de afdoening dezer schulden met klem aan te dringen, onverschillig of de hoofden beweerden ze reeds betaald te hebben, met de bijvoeging dat „hunne praatjes gelden bij ons niet meer.”

Het schijnt dat zulks het gevolg geweest is der samenkomst met de Saleijereesche hoofden, toen zij volgens het ontvangen bevel hun tribut aan kleeden zelf te Makassar hadden gebracht. Bij die gelegenheid werden de hangende geschillen tusschen Gantarang en Poetabangoen tegen hun gemeenschappelijken vijand Bontobangoen, zoomede die tusschen Laijolo en Bontoboroso, opnieuw vereffend. Die der eersten werd beëindigd volgens de vroeger reeds genomen beslissing, terwijl tusschen de beide laatsten het gewichtige besluit werd genomen, dat „radja Laijolo en de glarang van Bontoboroso ieder opperhoofd van zijn volk en negorij zoude zijn, maar in 's Compies „dienst, daar het noodig is, te zamen zullen doen als van „te voren.”

Dit gunstig resultaat was de glarang minder verschuldigd aan de medewerking van Gantarang dan wel aan den commandeerenden korporaal, wiens voorspraak hij gekocht had, door zijn zinnelijk genot te streelen, zooals wij straks zien zullen.

Nog een stap en het gelukte dien glarang zich vrij en onafhankelijk van Laijolo te maken.

Eindelijk werd de broeder van den overleden vorst van Bala-boelo als de naaste erfgenaam, daarbij zeer Compies gezind, in diens plaats gesteld en daarmede de hoop en het streven van den glarang Poena-Takko verijld.

Tot verduidelijking van hetgeen nu volgt dienen wij thans een stap terug te gaan.

Zoo even is reeds gezegd dat de zoon des vorsten van Laijolo op het einde van 1677 van Mangaraï was teruggekeerd. Welke motieven daartoe geleid hadden, is onzeker, maar niet onwaarschijnlijk is het, dat Bontobangoen, de trouwe vriend en bondgenoot der Compie en Gantarang, de Gowasche indringer, tevens de natuurlijke maar listige vijand des eersten, in dezen samenwerkten.

Steunende op het verbond te Apaloka gesloten, trachtte Gantarang dien vorst tot terugkeer naar zijn land te bewegen ten einde zijn verloren invloed in dit landschap te herwinnen.

Van den anderen kant trachtte Bontobangoen, vermoedelijk op raad van de Compie, die de terugkomst van dien vorst en zijn gevolg gaarne zag, daarbij gesteund door Balaboelo, langs dienzelfden weg een overwegenden invloed te verkrijgen, waardoor de woelingen van den glarang Bontoboroso een einde zouden nemen.

In dezen strijd der twee antagonisten dreigde Bontobangoen een oogenblik het onderspit te zullen delven, toen het aan zijne tegenpartij gelukte den zoo jeugdigen Laijolo met de dochter van Gantarang te doen huwen waarbij deze hem, volgens het handschrift, tegen het landsgebruik, ruim de helft van den vereischen bruidschat kwijtschold.

Zeer handig wist Bontobangoen echter te bewerken, dat het huwelijk, volgens hetzelfde manuscript, den 16 Maart 1679, met Balaboelo tot getuige, ten zijnen huize plaats had, dus in de onmiddellijke nabijheid van 's Compies vesting. Ofschoon het niet vermeld wordt, lag het voor de hand, dat het feest, naar 's lands gebruik opgeluisterd werd door de aanwezigheid van 's Compies vertegenwoordigers. Hierdoor verkreeg Laijolo meer verplichtingen tegenover zijnen gastheer, den vriend der O. I. Compie. Sedert steunde beide opperhoofden den vorst van Laijolo in alle mogelijke opzichten, maar vooral in zijne geschillen tegen den glarang van Bontoboroso, hetgeen den president te Makassar niet ongevallig was.

Het bleek alzoo dat de pogingen van Gantarang, hoe voordeelig voor Bontoboroso, toch ten eenemale mislukten om zich ten koste van 's Compies trouwe bondgenooten te verheffen en hen in diskrediet te brengen.

Vol spijt in het hart keerden Gantarang en zijn handlanger

of beschermeling (?) van Makassar huiswaarts, vast besloten hun doel langs een anderen weg te bereiken. Het ingetreden jaar 1681 kenmerkte zich daarop door eene algemeene onveiligheid, hoofdzakelijk in de districten Bontobangoen, Balaboelo, Lajjolo en Boeki, de vrienden der Compie. Vooral 's nachts zwierven sterke gewapende benden rond, voorzien van maliënkolders, die hoofdzakelijk de kampongs Bontobangoen, Rijë (= Riaja), Beijere (= Baëra), Bitombang en Loera verontrustten en zelfs den 22 Februari een aanslag waagden op het leven van den jeugdigen vorst van Lajjolo, door, volgens Makassaarsche gewoonte, een lans tusschen de latten der vloer te steken, waardoor zijne slaappleats doorboord werd zonder hem te raken.

Op ontvangst van dit bericht haastte de korporaal H. Ploeg eene vergadering met de hoofden te beleggen, ten einde naar den bewerker dezer ongeregelgheden, die een algemeene onrust in het land veroorzaakten, onderzoek te doen, hen tevens aansporende tot rust en orde en vooral hun eigen rechter niet te zijn, maar liever hunne geschillen hetzij voor hem, dan wel voor den president te Makassar te brengen.

Hoewel de onruststoker onbekend was en natuurlijk ook bleef, gelukte het toch den tolk Tambi te ontdekken, dat die persoon niemand anders was dan de glarang I Ori van Poetabangoen.

Ook had een moordaanslag plaats op den korporaal H. Ploeg, die wegens het weigeren aan den soldaat Jan Jansz. Hulskamp van een verlof om zich naar de kampong Bitombang te begeven, door dezen, nadat hij van desertie daarheen was teruggekeerd, met zijn „zijdgeweer“ twee malen vrij ernstig aan het hoofd werd verwond.

Den 23 Maart 1681 gaf de korporaal zoowel hiervan als van de heerschende onveiligheid kennis, terwijl Bontobangoen, ter bevestiging van het een en ander, zich bij afzonderlijk schrijven den 27 daaraanvolgende tot den president richtte, dat door zijnen tolk Intje Adji werd overgebracht.

Wat beoogde dat opperhoofd wel met dien brief na het schrijven van den korporaal Ploeg, waarvan hij niet onkundig was gebleven? Moest hij aangemerkt worden alleen als een bewijs zijner gehechtheid aan de Compie of lag nog iets anders daaraan ten grondslag?

Gantarang, nog steeds vervuld met zijn hoogste illusie om als weleer de plaats van hoofdvorst van Saleijer te vervullen, die hij na het Bongaaische tractaat aan Bontobangoen had

moeten afstaan, maakte van de gestichte onrust gebruik om dat doel te bereiken.

Daartoe wist hij Bontobangoen, wiens gebied het meest van de heerschende onveiligheid te lijden had, over te halen een verbond van vriend- en broederschap aan te gaan, waarbij zich ook al de overige opper- en mindere hoofden des eilands aansloten.

De bovenbedoelde brief van Bontobangoen moet dus als een terugslag beschouwd worden op het drijven van Gantarang, ten einde, gesteund door de Compie, meester te blijven van de door hem ingenomen positie tegenover de overige vorsten en hoofden.

Dit verbond, den 28 Maart 1681 te Gantarang gesloten, dus vijf dagen na den brief van den korporaal H. Ploeg aan den president, kreeg door het aandeel dat 's Compies tolk Tambi daaraan nam, een min of meer officieel karakter, zoodat ik gemeend heb een zoo nauwkeurige vertaling daarvan hier te moeten doen volgen. ¹

Indien Gantarang eenig ongeluk overkwam, eenig geluk ten deel viel of in moeilijkheden geraakte, dan behoorde hij daarvan terstond aan Bontobangoen kennis te geven en omgekeerd, om in elkanders lotgevallen te deelen. Dit was eene instelling hunner voorvaderen; zij gebod hen met elkander te leven als broeders onderling of als vrienden gelijk een in elkander gedraaid touw. Gantarang kende die instelling eerst onlangs, maar hij was toch ook een vriend van en vermaagschapt aan de overige vorsten. Wij broeders weten echter, dat die instelling niet nieuw, maar afkomstig is van onze voorvaderen en aan het nageslacht moet overgeleverd worden.

Daarom zijn nu alle vorsten van Saleijer samengekomen ten huize van Sariang om met elkander den eed te zweren, zooals die door een ieder afzonderlijk uitgesproken wordt, dat al wie rampen tracht te brengen over het eiland Saleijer, hetzij de landstreken in het gebergte dan wel die in de vlakte, van Tanete tot Barang-Barang toe, of wel een der vorsten zal trachten te bedriegen, vervloekt zal zijn door God Almachtig, zoowel hij als zijne vrouw, zijne kinderen, zijne kleinkinderen en zijn gansche nageslacht en dat zijne tuinen, landen, aanplantingen zullen verwoest worden.

¹ 't Is vreemd dat dit verbond naar 't schijnt, niet bekend is geweest aan het bestuur te Makassar, althans in de officiële stukken leest men niets hoegenaamd daaromtrent. Wat mij bekend werd, vernam ik uit een handschrift, waarvan een afschrift in mijn bezit is.

Daarna sprak Bontobangoen tot de vergaderden: Wel vorsten, welke moeilijkheden zich in ons land mogen voordoen, hetzij omtrent tuinen, dan wel buffels, paarden, geiten dan wel eenige andere zaak tot de bevoegdheid behoorende van ons radja's, lelaki's¹ en glarangs, geeft daarvan kennis aan radja Gantarang. Hij toch zal ons terecht wijzen, want hij was reeds van ouds onze rechter. Hij immers is onze heer, afkomstig (vermaagschapt) aan den vorst van Gowa, begunstigd door den admiraal (Corn. Spielman bedoeld) en bemind door de machtigen van het eiland Saleijer (hiermede de O. I. Compie bedoeld).

Daarop sprak de tolk Tambi: vorsten en hoofden hier vereenigd, indien gij deze woorden (van Bontobangoen) niet opvolgt of u niet volgens den afgelegden eed gedraagt, dat uw land en uwe aanplantingen vernietigd worden en gij met uwe vrouw en kinderen ellendig moogt omkomen.

Al de radja's antwoordden daarop: Ja, dat al wie aan deze woorden geen gevolg geeft, verdoemd zij met al zijne landen, goederen, kinderen en verder nageslacht. Welke omstandigheden of moeilijkheden zich in ons land mogen voordoen, laten wij die brengen voor onzen vorst van Gantarang; nimmermeer moeten wij die zelf bij de machtigen (d. i. de Compie) voorbrengen; ook moeten wij ons nooit meer rechtstreeks tot den tolk wenden, maar tot den vorst van Gantarang, opdat hij onze zaak voorbrengt bij de machtigen (de Compie) en al wie dit toch doet, dat hij gedood worde.

Gantarang werd dus nog als vreemdeling beschouwd, aan wien men zich niet dan noode onderwierp.

Tegen dit gedrag van den geslepen Gowarees, die eindelijk langs allerlei sluipwegen listig zijn doel had weten te bereiken, stak scherp af dat van Bontobangoen, feitelijk de eerste, de hoofdvorst van Saleijer.

In het algemeen belang tot herstel van rust en orde in zijn geboorteland Saleijer, begreep hij de noodzakelijkheid den vreemdeling eene concessie te moeten doen. Daartoe begaf hij zich naar Gantarang om zijn antagonist niet alleen te erkennen als eerste des lands, maar ook zijne landgenooten, zijne evenknieën daartoe aan te sporen.

¹ De titel van lelaki wordt uitsluitend toegekend aan de opperhoofden van Bontobangoen, Boeki en Lajolo en staat ver boven dien van radja, waarmede de overige opperhoofden worden betiteld, dus ook Gantarang, die een vreemdeling was. Het eerst noemen der radja's moet dus eenvoudig een beleefdheidsvorm geacht worden tegenover den gastheer.

Door die handeling, getuigende van veel beleid en zelfverloochening, verwierf hij zich terecht de erkentelijkheid van hoofden en bevolking, zoodat hij feitelijk toch de plaats bleef innemen, door hem zoo bereidwillig afgestaan.

Daardoor ook had hij ten hoogste de Compie aan zich verplicht, wier trouwste bondgenoot hij getoond had te zijn.

En wat deden de bestuurders te Makassar tot tegengang van het moedwillig gestichte kwaad?

Misschien onbekend met het drijven van Gantarang, daarbij onverschillig voor de binnenlandsche politiek der hoofden, mits zij hunne verplichtingen tegenover de Compie slechts nakwamen, gaf de president te Makassar den korporaal H. Ploeg, in antwoord op zijnen brief dd. 23 Maart jl., den last, in de volle vergadering aan de hoofden bekend te maken, dat „wie op „zulk een kwade daad bevonden wordt, men vrijelijk zal mogen „doodslaan en levendig kunnende bekomen worden, door alle „de Koningen zal worden veroordeeld gedood te moeten worden „enz., alzoo zoodanige menschen niet als voor moordenaars kunnen „worden gehouden.”

Dezen strengen last van den president ten opzichte der onruststokers vernemende, verklaarden de hoofden eenparig „met zware „eeden op hare mahomedaansche wijze met haar hart getrouw „te zijn voor de Compie en de een naar den ander zijn leven „niet te trachten.” Ofschoon de naam van bovengenoemden glarang I Ori zelfs niet werd gerept, hoorde men, vooral na het sluiten van het verbond te Gantarang, niets meer van dergelijke benden.

Uit de instructie van den soldaat Hulskamp door den fiscaal zoowel als uit naderè berichten van Saleijer bleek o. a. dat de korporaal H. Ploeg van den glarang van Bontoboroso „een vrije meid tot zijn concubine” aanhield.

Ziedaar nu het middel door dat onderhoofd aangewend om zich vrij te maken van zijnen wettigen heer, den vorst van Lajjolo. Dit nu was eene noodlottige ontdekking voor dien militair.

Op zijn herhaald verzoek om „hier met de charge van sergeant begunstigd te worden” of anders het tractement aan dien rang verbonden te mogen genieten, daar hij reeds elf jaren op Makassar gediend had, waarvan twee jaren boven zijn verband, zonder ooit eenige aanmerking te hebben ontvangen, kreeg hij toch bij schrijven dd. 17 Juli 1681 den last die vrouw oogenblikkelijk weer tot den glarang van Bontoboroso te doen over-

gaan. Tevens werd hij afgelost met aanschrijving ten spoedigste naar Makassar op te komen, wordende in zijne plaats benoemd de soldaat Philip Jobszoon de Vos. Dit alles ging vergezeld van een vreeselijk teemende en niet bijzonder christelijke boetpredikatie tegen zijne onchristelijke „concubinasië.“

Wat den nieuw benoemde betreft, zijne aanstelling was slechts voorloopig, daar men zien wilde hoe hij zich zou gedragen, opdat in 't vervolg „geene zoodanige klachten van rooken, „drinken en concubinasië, gelijk daar tegen 's Compies orders „een tijd herwaarts hebben in zwang gegaan, mogen voorkomen.“

Vreemd komt hiermede overeen de toezending van o. m. „50 kan anijsarak“, welke den 5 November a. p. door den assistent Benjamin Fransz per Nagelboom waren aangebracht ten behoeve van het kleine garnizoen.

Daar nu Ph. J. de Vos echter niet kon schrijven, werd bij zijne aanstelling de soldaat, gewezen assistent Carel Riskus van Brugge, aangewezen om hem „de behulpzame hand te bieden met het schrijven van 's Compies brieven en eenige andere voorvallen.“

De nieuw benoemde ijverige korporaal meende terstond streng te moeten optreden, maar streefde diensgevolge juist zijn doel, de nauwgezette behartiging van 's Compies belangen, voorbij. Onwaarschijnlijk is het niet dat Gantarang, krachtens het gesloten verbond met de hoofden, zich bij hem indrong en hem omtrent de toestanden op zijne wijze inlichtte, om aldus langzamerhand ook door de Compie als hoofdvorst erkend te worden.

Op de vergadering den 15ⁿ October met de hoofden gehouden, na bezichtiging van 's Compies werken om te zien „wat daaraan mankeerde“, brachten voornamelijk Bontobangoen en Balaboelo wederom klachten in tegen den glarang van Bontoboroso die, nog niet tevreden met de verkregen resultaten, steeds voortging zich gezag aan te matigen ten koste van zijnen heer, den vorst van Laijolo, reden waarom zij eerbiedig verzochten, ook namens dat opperhoofd, hem uit zijne betrekking te willen ontslaan.

Was het hieraan toe te schrijven dan wel aan andere bijkomende omstandigheden als een gevolg van zijn overdreven ijver, dat de Vos op die vergadering schandelijk zijn gezag te buiten ging, waardoor hij alle opperhoofden, ook 's Compies trouwste bondgenooten, tegen zich in het harnas joeg en niets hoegenaamd van hen kon verkrijgen?

Hierover gebelgd diende hij den 6 November 1681 bij den

president te Makassar klachten in wegens misbruik van gezag van Bontobangoen tegen Poetabangoen en van Boeki tegen Kadièng, maar hoofdzakelijk wegens de weigering van vele vorsten, voornamelijk 's Compies trouwe bondgenooten, om werkvolk ten dienste van 's Compies werken „aan de punt” te leveren overeenkomstig het contract van 16 October 1675.

Op grond van deze en meer andere bezwaren verzocht de Vos hem van bevelen te willen voorzien tegenover „zulke „geweldmakers, die niet willen luisteren naar de orders van „de Compie.”

Acht dagen later richtte ook Bontobangoen zich tot den president te Makassar, hem de verzekering gevende steeds genegen te zijn de bevelen van zijnentwege gegeven op te volgen, ook ten opzichte van Poetabangoen, maar dat de korporaal hem dat verboden had, waarvan hij meende nu kennis te moeten geven met de bijvoeging, dat hij en alle hoofden zich bijzonder geërgerd hadden te zien dat de „pisjaring”¹ zoo „gevilipendeerd” was, waardoor het „geloof en de achting” voor de Compie ten eenenmale zouden ophouden.

Het schijnt dat, naar zijn voorbeeld, de overige hoofden zich evenzeer tot den president gewend hadden, met de mededeeling, dat zij geweigerd hadden werkvolk te verstrekken, daar de korporaal dat gebruikte niet voor 's Compies dienst, maar voor zijn eigen belang om „saguweer te halen en andere onhebbelijkheden”, waarover zij zich bezwaard gevoelden.

Uit het antwoord van den president aan den korp. de Vos dd. 6 December straalt duidelijk door, dat de gerezen geschillen, vooral tusschen Bontobangoen en Poetabangoen, niettegenstaande zij reeds beëindigd waren, „zonder opstooking van den een of ander” niet weder zouden zijn ontstaan.

Zou dit alzoo het resultaat zijn geweest der pogingen van Gantarang om zich de gunst van de Vos te verwerven?

Omtrent het ongeoorloofde gebruik van het werkvolk ontving hij volstrekt geen ernstige berisping, hetgeen trouwens volstrekt niet in den geest der Compie lag daarop aanmerking te maken, doch slechts deze waarschuwing: „als de muilezels „overladen worden, zoo verzetten ze hun daartegen aan en

¹ Hiermede wordt bedoeld de gehouden vergadering en wordt in die beteekenis herhaaldelijk gebezigd. Blijkbaar is het eene verbastering van het woord *pasarring* beteekenende hetgeen indruk maakt, dus eene deftige vergadering.

„willen niet meer als hun behoorlijke last dragen, dat wij verstaan daar ook zoo te moeten wezen.“

Overigens werd hem te kennen gegeven, dat het den schijn had alsof hij hoofden en bevolking van de Compie wilde afkeerig maken, weshalve hem de strenge last gegeven werd zich uitsluitend met de redoute en hare bezetting te bemoeien en verder bevelen af te wachten omtrent alle zaken, die niet bepaald urgent waren, zullende ter beëindiging der gerezen moeilijkheden binnen kort iemand uit den raad te Makassar gezonden worden.

Hetzelfde werd ook aan Bontobangoen geschreven met de bijvoeging, dat die persoon onderzoek zou doen naar hetgeen er op de „pisjaring“ was voorgevallen en met verzoek het geschil met Poetabangoen als te onbeduidend in der minne te willen afdoen.

Die persoon kwam evenwel niet, daar men, wegens de aanstaande komst in het voorjaar 1682 van François Tack als vervanger van den president Jacob Cops, vergezeld van den Commissaris Isaac Coolemans, de voorkeur er aan gaf geene nieuwe zaken af te doen, weshalve hiermede gewacht werd tot de jaarlijksche aanwezigheid der hoofden te Makassar.

Naar aanleiding van den ontvangen last onthield de Vos zich in 't vervolg zooveel mogelijk van alle inmenging in het inlandsche bestuur, waardoor de woelingen van den glarang van Bontoboroso niet weinig voedsel kregen. Deze werden eindelijk zoo ernstig, dat de hoofden van Bontobangoen, Tanete, Barang-Barang, waarbij zich ook Gantarang voegde, — zoowel krachters het gesloten verbond als ter bescherming der rechten van zijnen schoonzoon den jeugdigen vorst van Laijolo, — besloten gezamenlijk de partij van laatstgenoemde op te nemen en schriftelijk hunne klachten tegen dien glarang den president te Makassar bloot te leggen.

De korte inhoud van hunnen brief, vermoedelijk gedateerd 12 April 1682, bevatte dat hij oneerlijk was, omdat hij zich voortdurend van leugens en bedrog bediende, daarbij misbruik maakte van een geschrift, hem door den admiraal verleend, weshalve zij „met zulk een persoon niet konden omgaan.“ Welk geschrift hier bedoeld wordt, is mij niet bekend, maar waarschijnlijk zal het zijne acte van aanstelling geweest zijn, hem door Corn. Speelman verleend, bij zijne benoeming tot waarnemend hoofd van Laijolo.

Noodlottig voor hunnen brief was evenwel het bijgevoegde verzoek om den korporaal de Vos op Saleijer te mogen houden, zoo niet als sergeant dan met den tegenwoordigen titel, omdat hij de Saleijereesche taal sprak en verstond, daarbij geen „toewak“ dronk.

Na hetgeen kort te voren tusschen hem en de hoofden was voorgevallen, werd hierdoor terecht het vermoeden opgewekt, dat hun brief op zijn aanraden geschreven was.

Den 21 April ontving de Vos dan ook het antwoord, dat de klachten der vorsten wegens het „kwaad gedoente en ongehoorzaamheid in 't nakomen onzer orders“ van den glarang om die reden juist niet zouden beantwoord worden en de herinnering tevens zich niet in de geschillen der hoofden te mengen.

Terecht of te onrecht was hij over deze verdachtmaking zeer gevoelig. Toch meende hij nog eene laatste poging te moeten wagen om den president tegen het drijven van Bontoboroso te waarschuwen, zich daarbij overigens beroepende op het oordeel der hoofden, indien zij binnen kort te Makassar mochten verschijnen.

In antwoord hierop ontving hij den 1 Augustus 1882 den last om met den tolk Tambi en de opperhoofden mede te komen, indien zij volgens gewoonte dit jaar aan 't kasteel te Makassar kwamen ter voldoening der jaarlijksche schatting aan kleeden. Hij zou dan vernemen hoe de verhouding tusschen Lajolo en dien glarang was, en wel geheel anders dan men het gaarne zag.

Eindelijk werd hem bericht, dat de oude vorst van Kadiëng, naar aanleiding der beslissing in de vergadering van Juli 1679 omtrent het geschil met Boeki, met circa 300 volgelingen naar Saleijer zou terugkeeren, weshalve de Vos verzocht werd hem in „minnelijkheid“ te ontvangen en met den tolk Tambi te bespreken en te overleggen hoe zulks het best zou kunnen geschieden.

Deze brief werd medegegeven aan den kwartiermeester Joost van Laaren, die namens den „winkelier“ te Makassar vivres en lijnwaden ten behoeve van het garnizoen overbracht, want de Compie betaalde hare militaire en andere dienaren zoowel in geld als in koopmanschappen en bij de heerschende groote geldnood op Makassar geschiedde dit laatste het meest, hoewel zij daarop zeer groote verliezen leed.

Geen wonder dan ook, dat men in October 1683 te Makassar ten eenenmale „van contanten destituut“ gretig het aanbod van eenige Ambonsche vrijburgers aangreep om, tegen storting van geld, wissels op Batavia te mogen verkrijgen.

Den 7ⁿ September 1682 rapporteerde Ph. J. de Vos, dat Soelé, de voortvluchtige vorst van Kadièng, den 28ⁿ Augustus te voren met drie prauwen van Mangaraï was teruggekomen vergezeld door 180 personen, zoo mannen, vrouwen als kinderen, terwijl binnen kort nog twee prauwen met een dergelijk aantal zielen werden verwacht.

Wellicht was deze vreesachtige vorst, evenmin als Laijolo ooit naar Saleijer teruggekeerd, indien de president, op eene reis langs de noordkust van Mangaraï, niet toevallig op de plaats verschenen was waar hij zich ophield, weshalve hij den tolk verzocht hem tot terugkeer te bewegen.

Niettegenstaande zijn lafhartig gedrag werd hij toch op ontvangen bevel, onder het dreunen van het geschut, met de verschuldigde eerbewijzen onthaald.

Den 5ⁿ September daarop zag men 's avonds tusschen 7 en 8 uur in 't zuidwesten een komeet, die volgens de heerschende begrippen niet veel goeds voorspelde.

Inderdaad veroorzaakte de terugkomst van Kadièng niet veel goeds. Immers stelde hij zich, krachtens de te Makassar genomen beslissing in 1679, in 't bezit der landstreken Siloka en Balaboetoeng, waardoor hij in botsing kwam met onzen trouwen bondgenoot Sanrima van Boeki.

Deze had naar 't schijnt de bewoners dier streken doen overgaan op het hem toebehoorende onbetwiste gebied, latende alzoo het onbewoonde land aan Kadièng. Mitsdien begaf Ph. J. de Vos zich op ontvangen bevel den 20 November met Bontobangoen en twee Nederlandsche soldaten naar Boeki om dit volk naar behooren te „verdeelen“, d. w. z. naar zijne woonplaatsen te doen teruggaan. Hiervan werd dien vorst kennis gegeven.

Daar aankomende weigerde Sanrima, hoewel herhaaldelijk opgeroepen, voor hem te verschijnen, maar liet weten, dat hij niets begreep van eene verdeling der bevolking, want dat zij geene slaven waren en dus niet verdeeld konden worden. De beide hoofden dier landstreken, daarop gehoord, verklaarden liever onder Boeki te willen blijven dan tot Kadièng weder te keeren.

Toch was hij niet wrevelig op de Comp^{ie} of haren hoogsten vertegenwoordiger, want tegelijkertijd droeg hij zijn aandeel bij — een karbouw — om den president te Makassar een faktuurtje van 12 stuks aan te bieden, dat ook behoorlijk ontvangen werd.

Het antwoord van Boeki voldeed volstrekt niet, weshalve

hem in December werd medegedeeld, dat bij weigering van gehoorzaamheid, hij daartoe met geweld zou gedwongen worden, want „wij zullen ons niet laten bespotten opdat het aan „anderen geen kwade exempel moge geven „

Tevens werd Kadiëng in overweging gegeven de zaak liever in der minne te schikken en „malkanderen zooveel doenlijk „accomodabel te zijn.“

Naar aanleiding hiervan werd op voorstel van Bontobangoen door de hoofden eene vergadering belegd om te beraadslagen hoe deze netelige kwestie het best ware te beëindigen. Het gevolg was, dat zij in April 1683 besloten den president een brief te schrijven, waarin zij de gansche toedracht der zaak nogmaals ophaalden en berichtten, dat de vorst van Boeki zelf niets hoegenaamd van het gegeven antwoord wist, want dat zijn zoon, buiten voorkennis zijns vaders, de zaken had afgedaan.

Tevens werd zeer handig de aandacht hiervan afgeleid door het opnieuw voorbrengen der kwestie tusschen Laijolo en Bontoboroso, die tot veel twist en moeilijkheid aanleiding gaf.

De eerste had het, naar 't schijnt, hiermede zoo druk, dat hij er niet aan dacht, ondanks herhaalde herinnering, om volgens het contract de noodige arbeiders naar de hoofdplaats te zenden tot het verrichten der vereischte herstellingen aan de redoute.

Daar hadden het kruithuis en het „passar-huis“¹ zoodanig door de langdurige zware regens geleden, dat zij dreigden in te storten; verder was de gracht erg vervallen en moest uitgediept worden, terwijl vele der zoogenaamde ijzerhouten palisaden geheel verteerd waren.

Dientengevolge werd het kruithuis geheel van steen opgetrokken, waartoe de hoofden de noodige materialen moesten leveren en Laijolo o. a. „twintig steenen met twintig jonge klappers om onder de kalk te mengen.“

Deels aan de evenbedoelde oneenigheden tusschen de beide opperhoofden in de Noorder- en die in de Zuider-districten, deels aan de „groote ziekte“, welke allerwegen onder de bevolking heerschte, moest het toegeschreven worden dat deze werken, hoewel daaraan sedert drie maanden gearbeid werd, toch in October 1683 nog niet gereed waren.

¹ Het is niet duidelijk wat hiermede bedoeld wordt, nam. een markt- (= passar) loods of een gebouwtje waar de vergaderingen (= pasarring) met de hoofden gehouden werden. Dit laatste is waarschijnlijker dan het eerste.

Ook de affuiten der stukken eischten vernieuwing, maar omdat er te Makassar geene in voorraad waren, moest de Vos ze maar op de Djampeija-eilanden doen vervaardigen. Hieraan gaf hij evenwel geen gevolg, omdat hij meende ze beter onder zijn eigen toezicht te kunnen doen aanmaken.

Den 7ⁿ Juli dezes jaars overleed het hoofd van Onto, die weinige jaren te voren zooveel moeite en onrust veroorzaakt had. In zijne plaats werd benoemd de zoon van zijn voorganger, die door de overige Saleijereesche hoofden ook daartoe was aangewezen.

Den 22 Juni des volgenden jaars stierf ook de vorst van Gantarang, van wiens dood Ph. J. de Vos zich haastte den president te Makassar kennis te geven. Met hem daalde de grootste en listigste tegenstander der Compie ten grave. Sedert ontstond er een meer vredelievende, rustiger toestand, waarvan de Compie partij trok om voortaan ten bate van Ternate's beheerscher eene schatting in bastlont te heffen ter vervanging van die in lijnwaden, welke in 1679 ingevoerd was.

Na terugkomst van Mandarsjah in zijn land wendde hij zich terstond tot de Hooge Regeering te Batavia ter zake zijner makassaarsche bezittingen als: Boeton, Pantjano, Saleijer enz. Het antwoord dd. 15 Februari 1673 luidde, wat Saleijer betreft, dat de bevolking nog niet rustig was, ja zelfs dat velen nog rondzwierven of voortvluchtig waren, zoodat zij hare bezigheden nog niet had kunnen hervatten. Mocht dit het geval worden, dan zou men er voor zorgen dat zij hare schatting aan den sultan behoorlijk opbracht en zijnen broeder den prins Kalamatta „het profijt van de drie negorijen“ zou worden uitbetaald. Met deze negorijen werden bedoeld de drie noorder landschappen Tanete, Batamata en Boeki.

Wanneer deze schatting het eerst geheven werd, is onzeker, maar zeer vermoedelijk niet gedurende de heerschappij van den zoo gehaten Mandarsjah, want deze overleed reeds in Januari 1675¹, het rijk nalatende aan zijnen zoon Katjili Sibori, meer bekend onder den naam van prins Amsterdam.

Wel ontbrak het niet aan pogingen van de zijde des sultans om de Saleijerezen tot het betalen eener schatting over te halen o. a. door middel van den Ternataanschen secretaris Majjude, die op

¹ Hier is Valentijn in strijd met zich zelf. Volgens zijn Mak. zaken 3e Boek 4e Hoofdst. stierf sultan Mandarsjah in de maand Januari 1675, maar volgens de door hem gegeven lijst van Moorsche Ternataansche Koningen, voorkomende in het 7e Hoofdst., overleed hij in 1672.

zijne reis naar Batavia te Makassar vertoefde en tevens Saleijer bezocht, maar de hoofden toonden „hare obstinate onwilligheid” om zijn vorst als hun opperheer te erkennen.

Den 16 October van dit jaar werd tevens het vernieuwd contract gesloten, waarbij de Saleijerezen in den waan werden gebracht geene gehoorzaamheid meer schuldig te zijn aan Ternate.

Toch lezen wij eerst in den brief dd. Makassar 26 Mei 1679, dat de schatting bedroeg „1400 rijksd. jaarlijks, die de Saleijerezen aan den sultan schuldig zijn.” Bovendien hadden de hoofden op de jaarlijksche vergadering in de maand October 1679 aangenomen voor hunne schatting zeker soort lijnwaden, gabara geheeten, te vervaardigen, maar verzochten tevens, wegens het mislukken van den katoenoogst, daarmede eerst in 1680 een aanvang te mogen maken, hetgeen hun werd toegestaan.

Niet onwaarschijnlijk is het dus, dat de eerste schatting ten behoeve van Ternate door de Compie in 1679 werd geind.

Maar in het evengenoemde jaar 1680 ontstond eene schrikkelijke daling der marktprijzen van Saleijereesche weefsels, waardoor de waarde met 50 pCt. verminderde en zij noch te Ambon, noch te Batavia, noch op Borneo's oostkust konden verkocht worden dan met groote verliezen.

Reikhalzend zag men dus naar een middel om ter vervanging dezer schatting. Bij de groote behoefte aan bastlont, waarin Ternate en Tidore slechts ten deele konden voorzien, was het een uitkomst in Juni 1684 te vernemen, dat op Saleijer boomen gevonden werden — bako-bako geheeten — uit welker bast een lont kon vervaardigd worden, welke zelfs die uit het vaderland verre overtrof.

Den 1ⁿ Juli ontving Ph. J. de Vos eenige monsters, met verzoek die den opper- en mindere hoofden op een algemeene vergadering te vertoonen en hen daarbij in overweging te geven, voortaan hierin liever hunne schatting op te brengen.

Den 26 Augustus daarop moest hij rapporteeren dat zij daartoe niet genegen waren, voorgevende dat er geene voldoende hoeveelheid bast te bekomen was, maar inderdaad omdat zij daarvan niet zooveel voordeel hadden als bij de levering van kleeden.

Toen nu de president niettemin hieromtrent zijn ernstigen wil liet blijken, namen zij toch de verplichting op zich voortaan bastlont als schatting aan de Compie op te brengen, in deze verhouding, dat één kleed zou gerekend worden tegen 18 bossen van 20 vadem ieder.

Inmiddels was op Ternate in 1680 een opstand tegen de O.-I. Compie uitgebroken, aan het hooft waarvan zich bovengenoemde sultan Katjili Sibori stelde.

Door Padbrugge gevangen genomen, werd hij naar Batavia overgevoerd, waar hij en zijne rijks grooten den 7 Juli 1683 een tractaat met de O.-I. Compie sloten (zie bijl.) krachtens welke hij niet meer als onafhankelijk vorst maar als haar leenman over zijn rijk zou heerschen.

Luidens artikel 6 daarvan zou voortaan het eiland Saleijer in zijnen naam en voor zijne rekening door den president te Makassar bestuurd worden, zoodat van dit oogenblik het Ternataansche bestuur op Saleijer als voor goed geëindigd moet beschouwd worden.

Sedert had de opbrengst der schatting geregeld plaats, maar hoeveel zij bedroeg is mij niet bekend. Valentijn ¹ zegt evenwel dat den sultan 200 rijksd. en den rijks grooten 600 rijksd. bij dit tractaat jaarlijks door de Compie werden toegelegd, hetgeen misschien het bedrag dier schatting kan geweest zijn. Hiermede verviel dus de schatting, door de drie noorder landschappen ten behoeve van prins Kalamatta op te brengen.

Alzoo zien wij hier het merkwaardige feit, dat Saleijer door de machtige O.-I. Compie als souverain geregeerd werd — zooals de president het uitdrukte in zijnen brief dd. 26 Februari 1691 aan den Directeur van Ambon Dirk de Haas — voor haren leenman den sultan van Ternate die er de voordeelen van trok, maar de lasten niet droeg. ²

Zware tijden hadden de Saleijereezen onder het kortstondige Ternataansche bestuur doorleefd om nu een beteren toestand te gemoet te gaan.

Met dit eerste tijdperk der geschiedenis van Saleijer willen wij ons opstel besluiten. Moge het bijgedragen hebben om dit volk met zijne gebreken en vele goede eigenschappen beter te hebben doen kennen ten bate van heerschers en overheerschten.

¹ Beschrijving der Moluccos, 1e Boek 1e Hoofdst. en Moluksche zaken, IIIe Boek 5e Hoofdst.

² Eene uitvoerige geschiedenis der wordingsgeschiedenis van Saleijer vindt men in een onzer opstellen in den Ind. Gids.

SLOTWOORD.

„Onbekend maakt onbemind“, dit geldt zeker voor het grootste deel van onzen Ind. archipel en voor het gouvernement Celebes en onderhoorigheden zeker niet het allerm minst.

Dit gaf mij aanleiding om mijn opstel over de Doodengrotten van Saleijer te doen voorafgaan door enkele mededeelingen betreffende de afdeeling van dien naam en hare bewoners in het algemeen en het hoofdeiland meer in 't bijzonder; zij toch verschillen in vele opzichten van de overige volken van Zuid-Celebes.

Daarbij heb ik getracht mij zooveel mogelijk tot de punten van verschil te bepalen.

Volledigheidshalve heb ik daaraan eenige bladzijden der oudste geschiedenis van Saleijer toegevoegd, met vermelding ter plaatse van de bronnen waaruit ik geput heb.

Saleijer vormt echter een deel van een groot geheel, zoodat dit laatste natuurlijk niet buiten bespreking kon blijven.

De stukken minder eigenaardig in deze Bijdragen thuis behoorende, vonden, gelijk in den aanvang van dit opstel is gezegd, sedert April eene plaats in den Ind. Gids. Zij vullen dus aan wat hier ontbreekt, zoodat beiden als een geheel moeten beschouwd worden.

Zal dit echter eenig nut hebben, dan behoort daarbij een gedetailleerde kaart van Saleijer. Deze nu is sedert eenigen tijd in bewerking en zal voor het einde van het jaar door de zorgen der Directie van het Aardrijkskundig Genootschap uitgegeven worden.

Wat de geschiedenis betreft, heb ik getracht mij zooveel mogelijk op een onzijdig standpunt te plaatsen en de feiten mede te deelen, zooals zij volgens de geraadpleegde bronnen hebben plaats gehad, mij volstrekt onthoudende van eenige redeneering of gevolgtrekking, welke niet door de feiten gewettigd was.

Dientengevolge bleef veel onopgehelderd, daar mij de noodige bescheiden ontbraken en niet in 't Rijks archief te 's Hage aanwezig zijn. Ik noem slechts de navolgende:

de notulen der gehouden vergaderingen door den president en raad in het kasteel Rotterdam te Makassar;

de brief dd. 24 December 1667 gericht aan de opperhoofden van Saleijer en Kalaoe en medegegeven met Réwangang van Balaboelo aan boord van de chialoupe Totjabo onder den Kimalaha Tobona;

het rapport van den ternataanschen commissaris Majjude in October 1668, na zijne terugkomst te Makassar uitgebracht omtrent den toestand op Saleijer;

idem van Dirik van de Velde, schipper op 't jacht Rembang, den 27 December 1669 naar Saleijer gezonden;

de „acte obligatoire” door de Saleijereesche hoofden in 1669 onderteekend; en meer andere stukken.

De hierdoor ontstane leemten heb ik getracht zoo goed mogelijk aan te vullen door hetgeen mij bekend werd uit brieven, contracten, enz. Uit dien hoofde ben ik verplicht de toegeeflijkheid mijner lezers in te roepen.

In andere opzichten zijn weer de Indische archieven erg onvolledig. Zoo ontbreken bijv. de notitien van Corn. Speelman, waarin de limiten van 's Compies eigendommen na de inname van Sombopoe beschreven zijn en anderen. Voor zoover zij voor het tegenwoordige nog van belang kunnen zijn, hoop ik ze te publiceeren, indien mij de tijd daartoe niet ontbreekt.

Van het Engelsche tuschenbestuur op Makassar vindt men evenwel geen enkel stuk meer.

De weinige medewerking in Indië ondervonden bij de samenstelling van het een en ander doet mij de ondersteuning van enkelen ginds, maar vooral hier te lande, op des te hoogere waarde schatten.

Te dien aanzien acht ik mij gedrongen hier hulde te doen aan den heer J. H. Hingman, Commies-Chartermeester van het Rijksarchief te 's Hage, maar bovenal aan mijn hooggeachten, zeer gewaardeerden vriend, den heer Dr. Th. Ch. L. Wijnmalen, Secretaris van het Instituut, alhier.

Moge deze bijdrage inderdaad strekken om de boven aangehaalde woorden „onbekend maakt onbemind”, althans voor een deel van Zuid-Celebes, zinledig te maken, dan is de wensch vervuld van den schrijver

's Gravenhage,
23 Aug. 1884

H. E. D. ENGELHARD.